

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. Septimii Florentis Tertvlliani Carthaginiensis
Presbyteri, Opera Qvæ Hactenus Reperiri Potvervnt
Omnia**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Coloniæ Agrippinæ, Anno M. DC. XVII.

Eiusdem de Cibis Iudaicis Epistola.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-71872](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-71872)

NOVATIANI ROMANÆ VRBIS PRESBYTERI, DE TRINI- TATE LIBER.

Cap. I.

Gen. 1.

REVELA 3 exigit veritatis, vt primo omnium credamus in Deum, Patrem & Dominum omnipotentem, id est, reum omnium perfectissimum conditorem, 4 qui cælum alta sublimitate suspenderit, terram deiecta mole solidauerit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia propriis & condignis instrumentis & ornata & plena digesserit. Nam & in solidamento cæli luciferos solis ortus excitauit, lunæ candentē globū ad solatium noctis mensurans incrementis orbis impleuit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis lucis accendit: & hæc omnia legitimis meatibus circumire totū mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos, signa, tempora, vtilitateque factura. In terris quoque altissimos montes in vertice sustulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter strauit, animalium greges ad varias hominum seruitutes vtiliter instituit. Sylvarum quoque robora humanis vibus profutura solidauit, fruges in cibum elicit, fontium ora referauit, & lapsus fluminibus infudit. Post quæ 6 ne non etiam ipsis quoque delicis procurasset oculos, variis florū coloribus ad volupratem spectantium cuncta vestiuit. In ipso quoque mari, quamuis esset & magnitudine & vtilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocritas, nunc vasti corporis fixit, ingenium artificis de institutionis varietate restantia. Quibus non contentus, ne forte fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet elementum, fines litotibus inclausit: quo cum fremens fluctus & ex alto sinu spumas vnda venisset, rursum in se rediret, nec terminos concessos excederet, fertans iura præscripta: vt diuinas leges tāto magis homo custodiret, quanto illas etiam elementa seruassent. Post quæ hominem quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui mentem & rationem indidit, & prudentiam, vt Deum posset imitari: cuius est corporis terrena primordia, cælestis tamen & diuini halitus inspirata substantia: 7 Quæ cum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursum soluta libertas, mandatum posuit, quo tamen nō inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si forte ex voluntate hominis de contemptu date legis præmoneretur. Nam & liber esse debuerat, ne incongruentem Dei imago seruiret: & lex addenda, ne vique ad contemptum dantis libertas effrenata prorumperet: & vt præmia condigna & merita penarum consequenter exciperet, suū iam habens illud, quod motu mentis in alterutram partem agitare voluisset. 8 Ex quo mortalitas, inuidia vtique in ipsum redit, qui cum illam de obedientia posset euadere, in eandem incurrit, dum ex consilio peruerso Deus esse festinat, cuius tamen penam nihilominus indulgenter temperauit, dum non tam ipse quam labores eius maledicuntur super terra. Nam & quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futuræ in Christo, & inuentionis & salutis ostendit: & q̄ ne de ligno arboris vite contingat arceat, non de inuidia maligno liuore descendit, sed ne viuens in æternū, nisi peccata Christus ante donasset, circumferretur secum in penam sui semper immortale delictum. 9 Quamquam etiam superioribus, id est, super ipsum quoque solidamentum partibus, quæ non sunt hodie nostris contemplabiles oculis, angelos prius instituerit, spirituales virtutes digesserit, thronos, potestatesq; præfecerit, & alia multa cælorum immensa spacia & sacramentorum infinita opera condiderit, vt immensus hic licet mundus pene nouissimum magis

Def corporalium rerum appareat opus esse, quam solum. Namque quæ infra terram iacent, neque ipsa sunt digestis & ordinatis potestatibus vacua. 10 Locus enim est, quo piorum animæ impiorumq; ducuntur, futuri iudicii præiudicia sentientes: vt operum ipsius in omnibus partibus redundantes magnitudines non intra mundi huius, capacissimos licet, vt diximus, sinus conclusas videremus, sed etiam intra ipsius mundi & profunda & altitudines cogitare possemus, & sic considerata operum magnitudine, tanta molis digne mirari possemus artificem.

Cap. II.

F

[11 Super quæ omnia ipse continens cuncta, nihil extra se vacuum deserens, 12 nulli Deo superiori (vt quidam purant) locum reliquit: quandoquidem ipse vniuersa sinu perfectæ magnitudinis & potestatis includeret, intentus semper operi suo, & vadens per omnia, & mouens cuncta, & viuificans vniuersa, & conspicens tota, & in concordiam elementorum omnium discordantes materias sic cōnectens, vt ex disparibus elementis ita sit vnus mundus ista coagmentata conspiratione solidatus, vt nulla vi dissolui possit, nisi quum illum solus ipse qui fecit, ad maiora alia præstanda nobis, solui iussit. Hunc enim legimus omnia continere: & ideo nihil extra ipsum esse potuisse, quippe quum originem omnino non habeat, consequenter nec exitum sentiat: nisi forte quod abist, aliquando esse coepit nec super omnia sit, sed dum post aliquid esse coepit, intra id sit quod ante ipsum fuerit, minor inuentus potestate, dum posterior denotatur etiam ipso tempore. Ob hanc ergo causam semper immensus, quia nihil illo maius est: semper æternus, quia nihil illo antiquius. Id enim quod sine origine est, præcedi à nullo potest, dum non habet tempus. Ideo immortalis non desinens in consummationis exitu. Et quoniam sine lege est quicquid sine origine est, modum temporis excludit, dum se debitorem nemini sentit. 13 De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis quæ sint, quanta sint, & qualia sint, digne concipere potest, nec eloquentia sermonis humani æquabilem maiestati eius virtutem sermonis exprimit. Ad cogitandum enim & ad eloquendam illius maiestatem, & eloquentia omnis merito muta est, & mens omnis exigua est: maior est enim mente ipsa, nec cogitari possit quantus sit: ne si potuerit cogitari, mente humana minor sit, qua concipi possit.

Gen. 2.

1. Cor. 3.

H

Maior est quoque omni sermone, nec edici possit: ne si potuerit edici, humano sermone minor sit, quo quum edicatur, & circumiri & colligi possit. Quidquid enim de illo cogitatum fuerit, minus ipso erit: & quidquid enuntiatum fuerit, minus illo comparatum circum ipsum erit. Sentire enim illum taciti aliquatenus possumus, vt autem ipse est, sermone explicare non possumus. Siue enim illum dixeris lucem, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris, ipsum non expresseris: siue illum dixeris virtutem, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris, & deprømperis: siue dixeris maiestatem, honorem ipsius magis quam illum ipsum descriperis. Et quid per singula quæque percurrens longum facio? semel totum exphæbo. Quidquid omnino de illo retuleris, rem aliquam ipsius magis & virtutem quam ipsum explicaueris. Quid enim de eo condigne aut dicas aut sentias, qui omnibus & sermonibus & sensibus maior est: Nisi quod vno modo, & hoc ipsum quo modo possumus, quo modo capimus, quo modo intelligere licet, quid sit Deus mente & apertius: si cogitauerimus id illum esse, quod qua-

TERTULLI
OPERA

A le, & quantum sit non possit intelligi, ne in ipsam quidem cogitationem possit venire. Nam si ad solis aspectum oculorum nostrorum acies hebescit, ne orbem ipsum obtutus inspiciat obturorum sibi operatus fulgore radiorum: hoc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo, & quanto ad considerandum Deum plus intenditur, tanto magis ipsa cogitationis suae luce caecatur. Quid enim de eo (ut iterum repetam) condigne dicas, qui est sublimitate omni sublimior, & altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni claritate clarior, omni splendore splendidior, omni robore robustior, omni virtute virtitior, omni pulchritudine pulchrior, veritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & maiestate omni maior, & omni potentia potentior, & omnibus divitiis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni iustitia iustior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum, eo ipso qui virtutum omnium & Deus & parens est: ut vere dici possit, id Deus esse, quod eiusmodi est, cui comparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quaedam gignens & complens omnia, quae sine vilo, aut initio, aut termino temporis, causas rerum naturaliter nexas ad utilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. [14 Hunc igitur agnoscimus & scimus Deum conditorem rerum omnium: Dominum, propter potestatem: & parentem, propter institutionem: hunc (inquam) 15 qui dixit, a & facta sunt omnia: praecipit, & prolesse sunt universa. De quo scriptum est, b Omnia in sapientia fecisti. De quo Moyses: c Deus in caelo sorsum & in terra deorsum, 16 qui (secundum Esaiam) d mensus est caelum palmo, terram pugillo, e qui aspicit terram, & facit eam tremere, qui continet gyrum terrae, & eos qui habitant in ipso quasi locustae, f qui expendit montes in pondere, & memora in flatera, id est, certo diuinæ dispositionis examine: ac ne facile in ruina procumbereet magnitudo, inaequaliter iacens, si non paribus fuisset liberata ponderibus, onus hoc moderanter terrenae molis aquavit. Qui dicit per Prophetam: Ego Deus, & non est praeter me. Qui per eundem Prophetam refert: Quoniam maiestatem meam non dabo alteri, ut omnes cum suis figentis Ethnicos excludat & haereticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, 17 nec eum qui ingenio haereticis fictus sit. Non est enim Deus, cui, ut sit, querendus est artifex. Quique adhuc adiecit per Prophetam, Caelum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi adificabitis domum, aut quis locus requies mee? ut ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: haec non ad sui iactantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse à nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, qua patet, conferre sapientiam. Quique praeterea ferinos nostros animos, & de agresti immunitate timidus, & abruptus ad lenitatem trahere volens, dicit: 18 Et super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & trementem verba mea? ut Deum aliquatenus quantum sit possit agnosce, dum illum per spiritum collatum discit timere, Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens pervenire, ad culturam sui nostros excitans animos, aiebat: Ego sum Dominus qui feci lucem & creavi tenebras, ut vicissitudinum istarum, quibus noctes diesque moderantur, non naturam nescio quam putemus artificem, sed Deum agnosceremus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Inuisibilia enim ipsius (inquit Apostolus Paulus) 19 à creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & divinitas: ut animus humanus ex manifestis occulta condiscens, de operum magnitudine quae videret mentis oculis, artificis magnitudinem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortalis, inuisibilis, soli Deo honor & gloria. Eualit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit magnitudinem. Quoniam,

inquit, ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nam & imperio eius omnia, ut ex ipso sint, & verbo eius digesta, ut per ipsum sint: & in iudicium eius recidunt universa, ut dum in ipso expectant libertatem, corruptione deposita in ipsum videantur esse reocata.

[20 Quem solum merito bonum pronunciat Dominus: cuius bonitatis totus testis est mundus: quem non instituit, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona valde, consequenter ac merito & quae instituta sunt bona, bonum institutorem probauerunt: & quae à bono institutore sunt, aliud quam bona esse non possunt, ex quo omne malum facebat à Deo. Nec enim potest fieri ut sit institutor, aut artifex vilius mali operis, qui nomen sibi perfecti vindicat, & parentis & iudicis maxime cum omnis mali operis vindex sit & iudex, quoniam & non alium occidit homini malum, nisi à bono Deo recessisset. Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit. unde manifeste & quid malum esset apparuit, & ne invidia in Deo esse videretur, à quo malum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se vnquam in aliquas formas vertit aut mutat: ne immutationem etiam mortalibus videatur. Immutatio enim conuersionis, portio cuiusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adiecit in illo vnquam vilius aut parvis, aut honoris accedite: quid vnquam perfectio defuisse videatur: nec detrimentum in eo aliquid agitur, ne gradus mortalitatis receptus esse videatur: sed quod est, id semper est, & qui est, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & incrementa originem nonstant, & detrimenta mortem atque interitum probant: Et ideo, ego, ait, sum Deus, & non sum muratus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, conuerti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse est, ut semper sit Deus, seruans se virtutibus suis: Et ideo dicit, EGO SVM QVI SVM. Quod enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immutatio enim tollit illud nomen quod est: quidquid enim aliquando veritatis, mortale ostenditur hoc ipso quod conuertitur. Desinit enim esse, quod fuerat, & incipit consequenter esse quod non erat: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, dum sine detrimento commutationis semper sui & similis & aequalis est. Quod enim natum non est, nec mutari potest: ea enim sola in conuersionem veniunt quae conuertuntur: ut quae vnquam dicuntur, dum quae vnquam fuerant, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo conuerti. At enim, illa quae nec natiuitatem habent, nec artificem, excludunt à se demutationem, dum in qua conuersionis causa est, non habent originem: ideo & vnus pronuntiatuus est, dum parem non habet. Deus enim, quidquid esse potest quod Deus est, summum sit necesse est. Summum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et ideo solum & vnus sit necesse est, cui confertur nihil potest, dum parem non habet. Quoniam nec duo infinita esse possunt, ut rerum dicitur ipsa natura. In finitum est autem, quicquid nec originem habet omnino, nec finem. Excludit enim alterius initium, quidquid occupauerit totum. Quoniam si non omne id quod est, quidquid est continet, dum intra id inuenitur quo continetur, minus inuenitur eo quo continetur, Deus esse defert, in alterius potestatem redactus, cuius magnitudine quam minor fuerit inclusus: & ideo quoque est, ut nec nomen Dei proprium possit edici, quoniam non possit nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam ex natura sit conditione comprehenditur. Nomen enim significancia est eius rei quae comprehenditur potuit ex nomine. At quando id de quo agitur, tale est, ut condigne nec ipsis intellectibus colligatur: quomodo appellationis digne vocabulo pronuntiabitur? Quod dum extra intellectum est, etiam supra appellationis significancia sit necesse est: ut merito quando nomen suum Deus ex quibusdam rationibus & occasiōibus adiecit & praefert, nō tam legitima

Cap. III.
a Psal. 148.
b Psal. 103.
c Deut. 4.
d Isa. 40.
e Psal. 103.
f Isa. 40.

Isai. 45.
Isai. 48.

Isai. 66.

Ibid.

Isai. 45.

Rom. 1.

1. Tim. 3.

Rom. 11.

nam

A mam proprietatem appellationis sciamus esse de prom-
ptam, quam significantiam quandam constitutam, ad
quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per
ipsam impetrare posse videntur. Est ergo & immorta-
lis & incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino,
nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immor-
talis, & quia immortalis, vtiq; & incorruptibilis: v-
troque inuicem sibi & in se connexione mutua perple-
xa, & ad statum aeternitatis vicaria concatenatione pro-
ducta: & immortalitate de incorruptione descendente,
& incorruptione de immortalitate veniente. [21 Causa
etiam si iracundia a legitimis 23 & b indignationes
c Eccles. 9.] quasdam descriptas tenemus, 24 & c odia relata cognos-
cimus: non tamē hęc intelligimus ad humanorū relata
esse exempla vitiorum. Hęc n. omnia etsi hominem pos-
sunt corrumpere, diuinam vim non possunt omnino
vitari. Passiones enim istę in hominibus merito esse
dicuntur, in Deo non merito iudicantur. Corrupti
enim per hęc homo potest quia corrumpti potest. Cor-
rumpi per hęc Deus non potest, quia nec corrumpti
potest. Habent igitur ista vim quam exercent, sed
vbi precedit passibilis materia, non vbi precedit impas-
sibilis substantia. Nam & quod irascitur Deus, non ex
vitiis eius, venit, sed ad remedium nostri illud facit. In-
dulgens est enim, etiam tunc cum minatur: dum per hęc
homines ad recta reuocantur, nam quibus ad honestam
vitam deest ratio, metus est necessarius, vt qui rationem
reliquerunt, vel terrore moueantur. Et ideo omnes iste
vel iracundia Dei vel odia, vel quęcunque sunt huius-
modi, dum ad medicinam nostram proferuntur (vt res
docet) ex consilio, non ex vitiis venerunt. Nec ex fragi-
litate descendunt, propter quod etiam ad corrumpe-
ndum Deum valere non possunt. Materiarum enim in
nobis, ex quibus sumus, diuersitas, ad iracundię consue-
uit corruptentem nos excitare discordiam, quę in
Deo vel ex natura, vel ex vitiis non potest esse: dum non
vitiis ex coagmentis corporalibus intelligitur esse
constructus. Est enim simplex & sine vlla corporea con-
crecione, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse,
quandoquidem spiritus sit dictus. Et ideo hęc quę in
hominibus vitiosa sunt & corruptentia, dum ex cor-
poris ipsius & materiae corruptibilitate nascuntur, in
Deo corruptibilitatis vim exercere non possunt: quan-
doquidem, vt diximus, non ex vitiis, sed ratione vene-
runt. [25 Et licet scriptura cęlestis ad humanam for-
mam faciem diuinam sapē conuertat, dum dicit, *Oculi
Domini super iustos*: 26 Aut dum odoratus est Dominus
Deus odorem bonę fragrantie: Aut dū traduntur Moy-
si tabulę scriptę digito Dei: Aut dum populus filiorum
Israhel de terra Egypti manu valida & brachio excelso
liberatur: Aut dum dicit, *O enim Domini locutus est hęc*:
Aut dum terra scabellum pedum Dei esse perhibetur.
Aut dum dicit, *Inclina aurem tuam & audi*: sed nos qui di-
cimus, quia *lex spiritalis est*, non intra hęc nostri corporis
lineamenta modum, aut figuram diuinę maiestatis in-
cludimus sed suis illam interminatę magnitudinis (vt
ita dixerim) campis sine villo sine diffundimus. Scriptū
est enim: *Si ascendero in caelum, tu ibi es: si descendero ad inferos,
ades: 27 & si assumpsero alas meas, & abiero trans mare, ibi man-
tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me*. Rationem e-
nim diuinę scripturę de temperamento dispositionis
cognoscimus. Parabolis enim adhuc secundum fidei
tempus de Deo Prophetes tunc loquebantur, non quo-
modo Deus erat, sed quomodo populus capere pote-
rat. Vt igitur hęc sic de Deo dicantur, non Deo, sed po-
pulo potius impetur. Sic & tabernaculum erigere po-
pulo permittitur, nec tamen Deus intra tabernaculum
clusus continetur, sic & templum extruitur, nec tamen
Deus intra templi angustias omnino sepitur. Non igitur
mediocris est Deus, sed populi mediocritas est sensus:
nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est in-
tellectus habitus. Denique in Euangelio: *Veniet hora,
Dominus aiebat, quum neque in monte isto, neque in Ierusa-
lem adorabitis patrem. Et causas reddidit, dicens: Spiritus est
Deus, & eos ergo qui adorant, in spiritu & veritate adorare o-*

porter. Efficacie igitur diuinę per membra monst-
rantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta po-
nuntur. Nam & cum oculi describuntur, quod omnia au-
diat, exprimitur. 28 Et quando auris, quod omnia au-
diat, proponitur. Et cum digitus, significantia quedam
voluntatis aperitur. Et cum nares, precum quod odori-
perceptio ostenditur. Et cum manus, quod creatura-
re sit omnis auctor, probatur. Et quando brachium,
quod nulla natura contra robur ipsius repugnare pos-
sit, edicitur. Et quando pedes, quod impleat omnia nec
sit quicquam vbi non sit Deus, explicatur. Neq; n. sunt
ei aut membra, aut membrorum officia necessaria, ad
cuius solum etiam tacitum arbitrium & seruiunt & ad-
funt omnia.

Cur enim requirit oculos, qui lux est? Aut cur quę-
rat pedes, qui vbiq; est? Aut cur ingredi velit, cum non
sit quo extra se progredi possit? Aut cur manus expetat,
cuius ad omnia instituta arifex est, & silens volun-
tas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas nouit volun-
tates. 29 Aut propter quam causam linguam quęrat, cui
cogitare iussibile est? Necessaria enim hęc membra ho-
minibus fuerunt, non Deo: quia inefficax hominis con-
siliū fuisset, nisi cogitamen corpus impleset: Deo au-
tem non necessaria, cuius voluntatem non tantum sine
aliqua molitione opera sublequuntur, sed ipsa statim o-
pera cum voluntate procedunt. Ceterum ipse totus o-
culus, quia totus videt: & totus auris, quia totus audit:
& totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia
totus vbiq; est. Idem enim quicquid illud est, totus æ-
qualis est, & totus vbiq; est. Non enim habet in se di-
uersitatem sui, quidquid est simplex. Eadem demum
in diuersitatem membrorum recidunt, quę veniunt ex
natiuitate in dissolutionem. Sed hęc quę concreta non
sunt, sentire non possunt. Quod n. in mortale est quid-
quid est, illud ipsum vnum & simplex & semper est. Et
ideo quia vnum est, dissolui non potest: quoniam quid-
quid est, illud ipsum extra ius dissolutionis positū, legib.
est mortis solutum. [30 Sed illud quod dicit Dominus
Spiritu Deum, puto ego sic locutum Christum de patre,
vt adhuc aliquid plus intelligi velit quam spiritum De-
um. Hominibus enim licet in Euangelio suo intelligendi
incrementa facientibus, disputet, sed tamen & ipse sic ad-
huc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt ad-
huc audire vel capere licet (vt diximus) in agitionem
Dei religiosa iam facere incrementa nitatur: inuenimus
enim scriptum esse, quod Deus caritas dicitur sit, 31 nec
ex hoc tamē Dei substantia caritas expressa est: Et quod
lux dicitur sit, nec tamen in hoc substantia Dei est, sed
totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest, vt
merito & quando spiritus dicitur est, non omne id quod
est dicitur sit, sed vt dum mens hominum intelligendo
vique ad ipsum proficit spiritum, conuersa iam ipsa in
spiritu aliu quid amplius per spiritum conicere Deum
esse possit. Id enim quod est, secandum id quod est, nec
humano sermone edici, nec humanis auribus percipi,
nec humanis sensibus colligi potest. Nam si, *quę prepa-
rauit Deus his qui diligunt illum, nec oculus vidit, nec auris au-
diuit, 32 nec cor hominis, aut mens ipsa percipit*: qualis & quan-
tus est ille ipse, qui hęc re promittit, ad quę intelligen-
da & mens hominis & natura deficit.

Denique si acciperis spiritum substantiam Dei, crea-
turam feceris Deum: 33 Omnis enim spiritus creatura
est. Erat ergo iam factus Deus. Quomodo & si secun-
dum Moysen ignem acciperis Deum, creaturam illum
esse dicendo, institutum expresseris, non in institutum
docueris. Sed hęc figurantur potius, quam ita sunt.
Nam & in veteri Testamento ideo Deus ignis dicitur,
vt peccatori populo metus incutiat, dum iudex o-
stenditur: Et in nouo Testamento spiritus esse profer-
tur, vt reflector & creator in delictis suis mortuorum
per hanc bonitatem conlata credentibus indulgentię
comprobetur.

[34 Hunc ergo, omnis hęceticorum fabulis atque fi-
gmentis, Deū nouit & veneratur Ecclesia, cui testimo-
nium reddit tā inuisibilem quam etiam visibilem, & sem-

E
F
G
H
per
Psal. 33.
4. Reg. 6.
Exod. 31.
Gen. 8.
Deut. 5.
Ibidem.
Ipsa. 66.
Cap. VII.
Ioan. 4.
I. Ioan. 4.
I. Ioan. 1.
I. Cor. 2.
Deut. 4.
I. Ioan. 4.
Cap. VII

A consecutus, qui me ipsum non recipio, dum corpus amitto: Si salutare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si a delicto eripere cupis, ante mihi, ne delinquerem, contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers Legis? Quod habes testimonium Prophetice vocis? aut quid mihi possum de te solidum reprobiter, quante videam in phantasmate, & non in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis, si corpus odisti? immo reuinceris corporis quod odisti, circumferre substantiam, cuius suscipere voluisti etiam figuram? Odisse enim debueras corporis imitationem, si oderas veritatem. Quoniam si alter es, aliter venire debueras, ne dicereris filius creatoris, si vel imaginem habuisses carnis & corporis. Certe si oderas naturam, 48 quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, reculare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur cum hereticorum agnosimus Christum, 49 qui in imagine (vt dicitur) fuit, & non in veritate, nihil verum eorum qua gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit, 50 neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis veniret, dum non in nostra substantia visus apparuit. 51 Neque illum qui atheram siue sideream, vt alii voluerunt heretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem, 52 nec vllum omnino alterum, quoduis aliud ex figmento hereticorum gessit corpus fabularum. Omnes enim itos & natiuitas Domini, & mors ipsa confutatur. Nam, & Verbum, inquit Ioannes, caro factum est, & habitauit in nobis. Vt merito corpus nostrum in illo fuisse, quoniam quidem nostram carnem sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanauit, vt nostri conuersus corporis probaretur, dum occalus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus, ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiam resurrectionis nostre leges in sua carne monstrauit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit. Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum ceterorum in substantia corporis suscitatur. 53 Quoniam cum caro & sanguis non obtinere regnum Dei scribitur, non carnis substantia damnata est, que diuinis manibus, ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa merito reprehensa est, que voluntaria hominis temeritate contra legis diuinam iura grassata est. Quia in baptismate & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem reuertitur: dum ad statum innocentie deposita criminis moralitate reuocatur. [54

B Verum ne ex hoc quod Dominum nostrum Iesum Christum Dei creatoris filium in substantia veri coporis exhibitum adserimus, 55 aliis hereticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque ideo hominem illum nudum & solitariam probare cupientibus, aut manus dedisse, aut loquendi materiam commodasse videamur: non sic de substantia corporis ipsius exprimus, vt solum tantum hominem illum esse dicamus: sed vt 6 diuinitate sermonis in ipsa concrectione permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse tenamus. Est enim periculum grande, saluatoris generis humani, totius Dominum & principem mundi, cuius suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa, per quem instituta sunt vniuersa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, quorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante que nihil preter patrem, hominem tantummodo dicere, & auctoritatem illi diuinam in his abnegare. Hanc enim contumelia hereticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare non potuit. Sed enim veritati cecitas hereticorum nulla presertim. Nec quoniam in Christo aliquid tenent, aliquid non tenent, alterum vident, alterum non vident, eripietur, nobis illud quod non vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates considerant, quasi Dei virtutes non computant, infirmitates carnis recolunt, potestates diuinitatis

excludunt. Quando si probatio hanc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, vt homo ex infirmitatibus comprobatur, probatio diuinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficit, vt etiam Deus ex operibus adferatur. Si enim passionibus ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non adferant in illo diuinam potestatem? ne si hoc non profecerit, vt Deus ex virtutibus adferatur, nec passionibus proficiant, vt etiam homo ex ipsis esse monstratur. Quacumque enim lex in alterutro fuerit posita in altero inuenietur esse suspecta. Periculum enim erit nec hominem illum ex virtutibus adprobari, non est ergo in vnam partem inclinandum, & ab alia parte fugiendum, 57 quoniam nec tenebit perfectam veritatem, quisquis aliquam veritatem excludit portionem. Tam enim scriptura etiam Deum adnuntiat Christum, quam etiam ipsum hominem adnuntiat Deum: tam hominem descripsit Iesum Christum, quam etiam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum filium esse proponit, sed & hominis, nec hominis tantum dicit, sed & Dei referre consuevit: vt dum ex vtroque est, vtrumque sit, ne, si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Vt enim prescripsit ipsa natura hominem credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura prescribit & Deum credendum esse qui ex Deo sit: ne, si non & Deus fuerit, cum ex Deo sit, iam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro vtrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse conuincitur. Qui legunt ergo hominis filium hominem Christum Iesum, legant huc eundem & Deum & Deifilium nuncupatum. Nam quomodo qua homo, ex Abraham, sic est etiam qua Deus, ante ipsum Abraham. Et quomodo, qua homo, filius Dauid, ita Dominus Dauid, qua Deus nuncupatus est. Et quomodo, qua homo, sub lege factus est, ita, qua Deus, Sabbati Dominus expressus est. Et quomodo, qua homo, sententiam patitur: sic omne qua Deus, de viuis & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundum qua homo, nascitur, sic ante mundam, qua Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex semine Dauid qua homo, generus est; sic ita per ipsum, qua Deum, mundus dicitur nascitatus. Et quomodo, qua homo, post multos, sic, qua Deus, ante omnes. Et quomodo ceteris, qua homo, inferior, sic omnibus, qua Deus, maior. Et quomodo in celum, qua homo, ascendit: sic inde, qua Deus, ante descendit. Et quomodo ad patrem, qua homo, vadit, sic obediens patri, qua filius, inde, descenditur est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanam fragilitatem, maiestates in illo adfirmant diuinam potestatem. Periculum est enim, cum vtrumque legis, non vtrumque sed alterum credidisse. Ex quo quoniam vtrumque in Christo legitur, vtrumque creditur: vt fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante, vnum & quidem ad quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis, de iactura fidei periculum mortis grande constanter. [58 Cur ergo dubitemus dicere, quod scriptura non dubitat exprimere? cur harrabit fidei veritas, in quo scripture nunquam harrabit auctoritas? Ecce enim Osee Prophetes ait ex persona Patris: 59 *Iam non saluabo eos in arcu, neque in equis, neque in equitibus, sed saluabo eos in Domino Deo ipsorum.* Si Deus saluare se dicit in Deo, non autem saluare nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum Deum dicere, quem Deum a Patre animaduertit positum per scripturas esse? immo si non saluat nisi in Deo pater Deus, saluari non poterit a Deo parte quisquam nisi confessus fuerit Christum Deum, in quo se & per quem se reprobiter pater salutem daturum: vt merito quisquis illum agnoscat esse Deum, salutem inueniat in Deo Christo: quisquis non recognoscit esse Deum, salutem perdidit, quam alibi nisi in Christo Deo inuenire non poterit. Quomodo n. Elaias, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel: quod interpretatum est: Nobiscum Deus.*

E
F
G
H

Matth. 1.
Ioan. 8.
Matth. 9.
Matth. 22.
Gal. 4.
Luc. 6.
Matth. 27.
Ioan. 5.
Luc. 2.
Ioan. 17.
Rom. 1.
Ioan. 1.
Marc. 16.
Ioan. 3.
Ioan. 14.
Act. 1.

Cap. XII
Osee.

Ism. 7. &
Matth. 1.
Matth. 28.

sic Chri-

Luc. 2.
Matth. 27.
Ioan. 1.
Pal. 22.
Ioan. 19.
Matth. 28.
Ioan. 10.

1. Cor. 15.
Ibidem.

Cap. XI.

Matth. 11.
Ioan. 1.

D

TERTULLI
OPERA

A

sic Christus ipse dicit: *Ecco ego vobiscum sum vsq; ad consum-
mationem seculi.* est ergo nobiscum Deus immo multo
magis etiam in nobis est. Nobiscum est Christus, est ergo
cuius nomen est, *Nobiscum Deus*: quia & nobiscum est.
Aut nunquid non est nobiscum? quomodo ergo dicit
se nobiscum esse: est ergo nobiscum. Sed quoniam no-
biscum est, *Emmanuel*, id est, *nobiscum Deus*, dictus est.
Deus ergo quia nobiscum est *nobiscum Deus*, dictus est.
Idem Prophetes: *Conualecite manus dissolute, & genua
debilia consolamini, pusillanimes sensu conualecite, nolite time-
re, Ecce Deus vester iudicium retribuere, ipse veniet & saluabit
nos: tunc aperientur oculi caecorum, & aures surdorum audient:
tunc sabet claudus sicut ceruus, & dyserta erit lingua mutorum.*
Si in aduentu Dei dicit Prophetes haec futura signa qua
facta sunt, aut Dei filium: gnoscat Christum, in cuius
aduentu & a quo haec sanitarum signa facta sunt, aut
diuinitatis Christi veritate superati. ⁶¹ in alteram hare-
sim ruentes, Christum dum filium Dei & Deum confi-
teri nolunt, patrem illum esse confitebuntur. Vocibus
enim Prophetarum inclusi, iam Christum Deum nega-
re non possunt. Quid ergo respondent, cum in aduen-
tu Dei haec signa futura dicuntur: quae in aduentu Chri-
sti gesta sunt, Christum qualiter accipiunt Deum (De-
um enim iam negare non possunt) (qua patrem? aut
qua filium? Si qua filium, cur Dei filium Deum negant?
Si qua patrem, cur eos non sequuntur qui eiusmodi
blasphemias tenere videntur? Nisi quoniam nobis in
hoc aduersus illos de veritate certamine hoc interim
sufficit, vt quocunque genere conuicti Christum con-
fiteantur & Deum, quem etiam Deum negare volue-
runt. Per Abacuc Prophetam ait: ⁶² *Deus ab Africo veni-
er, & sanctus de monte opaco & condensio.* Quem volunt isti
ab Africo venire: si venisse aiunt omnipotentem Deum
patrem, ergo de loco Deus pater venit, ex quo et-
iam loco cluditur, & intra fedis alicuius angustias con-
tineatur, & iam per illos, vt diximus, ⁶³ Sabelliana ha-
resis sacrilega corporatur. Siquidem Christus non fili-
us, sed pater creditur, & non more dum ab istis destri-
cte homo nudus adferitur, per eos rursum Christus pater
Deus omnipotens comprobatur. At si in ⁶⁴ Bethle-
em, cuius metatura regio ad meridianam respicit
plagam caeli, Christus nascitur, qui per scripturas &
Deus dicitur: merito Deus hic ab Africo venire des-
cribitur, quia a Bethleem venturus esse praevidebatur.
Elegant ergo ex duobus quid velint, hunc qui ab Africo
venit, filium esse an patrem: Deus enim dicitur ab Afri-
co venturus. Si filium, quid dubitant Christum & Deum
dicere; Deum enim scriptura dicit esse venturum.
Si patrem, quid dubitant cum Sabellii temeritate misce-
ri, qui Christum patrem dicit nisi, quoniam siue illum
patrem, siue filium dixerint, ab haereli sua invidi licet
desistant necesse est, qui Christum hominem tantum-
modo solent dicere, dum illum rebus ipsis coacti Deum
incipiunt promere, siue dum illum patrem, siue
dum illum filium voluerint nuncupare. [⁶⁵ Acti & Io-
annes natiuitatem Christi describens, *Verbum*, inquit,
*caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus claritatem ei-
us, claritatem tanquam vnguenti a patre, plenus gratia & ve-
ritate.* Nam & vocatur nomen eius *Verbum Dei*, nec
immerito. *Eruit autem*, inquit, *cor meum verbum bonum*, quod
verbum regis nomine consequenter appellat inferendo.
Dico ego opera mea regi. Per ipsum enim omnia facta sunt
opera, & sine ipso factum est nihil. ⁶⁶ Siue enim, inquit, A-
postolus, *throni, siue dominationes, siue virtutes, siue potesta-
tes, visibilia & invisibilia, omnia per ipsum constant. Ver-
bum autem hoc illud est, quod in sua venit, & sui eam non
repperunt. Mandus enim per ipsum factus est, & mundus
eam non cognouit. Verbum autem hoc erat in principio apud
Deum, & Deus erat verbum.* Quis igitur dubitet, cum
in extrema parte dicitur, *Verbum caro factum est, & ha-
bitauit in nobis.* Christum, cuius est natiuitas, & quia
caro factus est, esse hominem, & quia verbum Dei,
Deum incunctanter edicere esse: praeterim cum a ni-
maduertat scripturam Evangelicam, vtranque istam
substantiam in vnam natiuitatis Christi foederasse con-

Ipsi. 35.

Matth. 13.

B

Abacuc. 3.

Luce. 2.

C

Cap. XIII.

Ioan. 3.

D

Psal. m. 44.

Ioan. 1.

Colos. 1.

Ioan. 1.

Ibidem.

Psal. 18.

cordiam: Hic est enim qui sicut sponsus egreditur de thal-
amo suo, exultauit vt gigas ad currendam viam, a summo caelo
egressio eius, ⁶⁷ & vsque ad summum regressio eius. Quoni-
am vsque ad summum, nec quisquam in caelum ascendit,
nisi qui de caelo descendit, filius hominis qui est in caeli. Repe-
rens hoc ipsum dicit: *Pater clarifica me eo honore, quo sus
apud te, antequam mundus esset.* Ac si de caelo descendit
Verbum hoc tanquam iponit ad carnem, vt per car-
nis adumptionem filius hominis illic posset ascen-
dere, vnde Dei filius verbum descendit: merito
dum per connexionem mutua & caro verbum Dei
gerit, & filius Dei fragilitatem carnis admittit, cum
iponit carne confendens, illic vnde sine carne de-
scenderat, recipit iam claritatem illam, quam dum
ante mundi institutionem habuisse ostenditur, Deus
manifestissime comprobatur. Et nihilominus dum
mundus ipse post illum institutus referat, per ipsum
creatus esse reperitur, quo iplo diuinitas in iplo, per
quem factus est mundus, & claritas & auctoritas com-
proberetur. Quod si, cum nullus sit nisi Dei, cordis nosse
secreta, Christus secreta conspiciat cordis: quod si, cum
nullus sit nisi Dei, peccata dimittit, idem Christus
peccata dimittit: quod si, cum nullus sit hominis de cae-
lo venire, de caelo veniendo descendit, quod si, cum
nullus hominis haec vox esse possit, *Ego & pater vnum su-
mus*, hanc vocem de conscientia diuinitatis Christus so-
lus edicit: quod si postremo, omnibus diuinitatis Chri-
sti probationibus & rebus instructus Apostolus Tho-
mas, respondens Christo, *Dominus meus & Deus meus*, di-
cit: quod si & Apostolus Paulus, *Quicum inquit, pater
& ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia De-
us benedictus in secula, in suis literis scribit: quod si, idem
se* ⁶⁸ *Apostolum non ab hominibus, aut per hominem,
sed per Iesum Christum, constitutum esse demitit:*
quod si, idem Evangelium non se ab hominibus didi-
cisse, aut per hominem, sed per Iesum Christum acce-
pisse contendit, merito Deus est Christus. Itaque hoc
in loco ex duobus alterum constare debet. Cum e-
nim manifestum sit omnia esse facta per Christum: aut
ante omnia est, quoniam omnia per ipsum, & merito
& Deus est, aut quia homo est, post omnia est. Et me-
rito per ipsum nihil factum est. Sed nihil per ipsum factum
esse non possumus dicere, cum aduertamus omnia per
ipsum facta esse scriptum, non ergo post omnia est, id
est, non homo tantum est, qui post omnia est, sed & De-
us, ⁶⁹ quoniam Deus ante omnia est. Ante omnia est
enim quia per ipsum omnia, ne si homo tantum, nil-
hil per ipsum: aut si omnia per ipsum non homo tan-
tum: quoniam si homo tantum, non omnia per ipsum,
immo nihil per ipsum. Quid ergo respondent, nihil
per ipsum, vt homo sit tantum: quomodo ergo omnia
per ipsum? ergo non homo tantummodo est, sed &
Deus. Siquidem omnia sunt per ipsum: vt merito in-
telligere debeamus nec hominem esse Christum tan-
tummodo, qui est post omnia, sed & Deum, cum per
ipsum facta sint omnia. Quomodo enim aut homi-
nem tantummodo dicas, cum illum etiam in carne con-
spicias, nisi, quoniam si vtrunque animaduertitur, v-
trunque merito creditur. [⁷⁰ Et tamen ad hoc dubitatur
haereticus Christum dicere esse Deum, que Deum tot
rebus animaduertit & vocibus adprobat. Si homo tan-
tummodo Christus quomodo veniens in hunc mundum
in sua venit, cum homo nullum fecerit mandatum? Si ho-
mo tantummodo Christus, quomodo mandatus per ip-
sum factus esse referat, cum non per hominem man-
datus, sed post mundum homo institutus referatur? Si
homo tantummodo Christus, quomodo non ex semine
tantum Dauid Christus, sed *Verbum caro factum est, &
habitauit in nobis?* Nam etsi protoplastus non ex semine
fuit, sed tamen protoplastus non est ex verbi & carnis
coniunctione concretus. Non est n. verbum caro factus
& habitauit in nobis, si homo tantummodo Christus. Si
homo tantummodo Christus, quomodo qui de caelo
venit, que vidit & audit testificatur, cui coheret hominem
de caelo, quia ibi nasci non possit, venire non posse: Si
homo

homo

A homo tantummodo Christus, quomodo visibilia & inuisibilia, throni, virtutes & dominationes per ipsum, & in ipso creata esse referuntur, cum virtutes celestes per hominem fieri non potuerint, quae ante hominem ipsum esse debuerint. Si homo tantummodo Christus? 71 quomodo adest ubique inuocatus, cum hae hominis natura non sit, sed Dei, vt adesse omni loco possit? Si homo tantummodo Christus, cur homo in orationibus mediator inuocatur, cum inuocatio hominis ad praestandam salutem inefficax iudicetur? Si homo tantummodo Christus, cur spes in illum ponitur, cum spes in homine maledicta referatur? Si homo tantummodo Christus, cur non licet Christum sine exitio animae negari, cum in hominem commissum delictum referatur posse dimitti? Si homo tantummodo Christus, quomodo Ioannes Baptista testatur, & dicit, 72 qui post me venit, ante me factus est, quia prior me fuerit, cum si homo tantummodo Christus, post Ioannem natus, ante Ioannem esse non possit, nisi quoniam illum, qua Deus est, ante praecessit. Si homo tantummodo Christus, quomodo quae pater facit, & filius facit similiter, quum homo celestibus operibus Dei similis opera facere non possit? Si homo tantummodo Christus, quomodo sicut pater in se vitam habet, ita dedit filio vitam habere in semetipso, cum exemplo patris Dei, homo in se vitam habere non possit, cum non in aeternitate sit gloriosus, sed in materia mortalitatis effectus? Si homo tantummodo Christus, quomodo refert, 73 Ego sum panis vitae aeternae qui de caelo descendit: cum neque panis vitae esse possit ipse mortalitatis, nec de caelo descendit, nulla in caelo constituta materia fragilitatis? Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, quia patrem Deum nemo vidit vnquam nisi qui est a Deo, hic vidit Deum? Quoniam si homo tantummodo Christus, Deum videre non potuit, quia Deum nemo hominum vidit. Si autem, dum ex Deo est, Deum vidit, plus se quam hominem, dum Deum vidit, intelligi voluit. Si homo tantummodo Christus, cur dicit, Quid si videritis filium hominis ascendente in caelum, vbi ante erat: ascendit autem in caelum: vbi ergo fuit, dum illuc redit, vbi prius fuit, 74 Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens. Nemo igitur Christum sicut angelum non dubitat dicere, ita etiam Deum habet pronuntiare, cum hunc eundem & pueros horum benedictionem per sacramentum passionis digestum in figura manuum, & 75 Deum & angelum intelligat inuocatum fuisse. 76 Ac si aliquis haereticus pertinaciter oblitens aduersus veritatem, voluerit in his omnibus exemplis proprie angelum aut intelligere, aut intelligendum esse contenderit, in hoc quoque viribus veritatis frangatur necesse est. 77 Nam si omnibus celestibus, terrenis & infernis Christo subditis, etiam ipsi angeli cum omnibus ceteris, quaecunque subiecta sunt Christo, dicantur Dei, iure & Deus Christus. Et si quiuis angelus subditus Christo Deus potest dici, & hoc hinc dicitur, & sine blasphemia proferatur, multo magis vtique & hoc ipsi Dei filio Christo competere potest, vt Deus pronuntietur. Si enim qui subiectus Christo angelus, Deus promitur, multo magis & constantius Christus, 78 cui sunt omnes angeli subiecti, Deus esse dicetur. Nec enim naturae congrui, vt quae minoribus concessa sunt, maioribus denegentur. Ita si angelus Christo minor est, angelus autem Deus dicitur, magis confertur Christus, Deus esse dicitur, qui non vno, sed omnibus angelis, & maior & melior inuenitur. 79 Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, in medio autem Deus Deos discernit, in synagoga autem aliquotiens Christus stetit, Christus ergo in synagoga Deus stetit, diudicans scilicet Deos, quibus dicit: *Vsquequo personas hominum accipitis: accusans scilicet consequenter homines synagoga, non exercentes iustitiam. Porro si illi qui reprehenduntur atque culpantur, propter aliquam tamen causam hoc nomen ad ipsi sine blasphemia videntur, vt Diu nuncupentur: multo magis vtique hic Deus habebitur, qui non tantum Deus Deorum stetit dicitur, sed etiam Deos discernens & diudicans ex eadem*

Tertulliani Opera.

lectionis auctoritate aperitur. Ac si illi, qui tamquam vnus de principibus cadunt, Diu tamen nuncupantur, multo magis Deus esse dicitur, qui non tantum tantum vnus ex principibus non cadit, sed ipsum quoque malitiae & auctorem & principem vincit. Quae autem (malum) ratio est, vt cum legant hoc etiam Moysi nomen datum, dum dicitur, 80 Deum te populi Pharaoni: Christo negetur, qui non Pharaoni Deus, sed vnicae creaturae & Dominus & Deus constitutus esse reperitur, & in illo quidem hoc nomen temperate datum, in hoc profuse in illo ad mensuram, in hoc supra omnem omnino mensuram. Non enim ad mensuram, inquit, dat filio pater: pater enim, inquit, diligit filium. In illo ad tempus, in hoc sine tempore, diuini enim nominis potestatem & super omnia & in omne tempus accepit, Quod si qui vnus hominis accepit potestatem in hac exiguitate huius datae potestatis, nomen tamen istud Dei incunctanter consequitur: quanto magis qui in ipsum quoque Moysen habet potestatem, nominis istius auctoritatem conuocatus esse credetur? 81 Et poteram quidem omnium scripturarum celestium euentilare tractatus, & ingenem circa istam speciem Christi diuinitatis, vt ita dixerim, sylum commouere: nisi quoniam non tam mihi contra hanc haereseos propositum est dicere, quam breuiter circa personam Christi, regulam veritatis aperire. Quamuis tamen ad alia festinem, illud non arbitror praetermittendum, quod in Euangelio Dominus ad significantiam suae maiestatis expressit dicendo: *Soluit templum hoc, & ego in triiduo suscitabo illud*: Aut quando alio in loco & alia parte pronuntiat: *Potestatem habeo animam meam ponendi, & vnus recipere eam: hoc enim mandatum accepi a patre*. Quis est enim qui dicit, animam suam se posse ponere, aut animam suam posse se rursus recuperare, quia hoc mandatum acceperit a patre? Aut quis dicit, destructum corporis sui templum resuscitare rursus & reaedificare se posse, nisi quoniam sermo ille, qui ex patre, qui apud patrem per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, imitator patrum operum atque virtutum, imago inuisibilis Dei, qui descendit de caelo, qui quae vidit & audivit testificatus est, qui non venit vt faceret suam voluntatem, sed potius vt faceret patris voluntatem, a quo missus ad hoc ipsum fuerat, vt magno consilio angelus factus arcanorum celestium nobis iura refereret, quique verbum caro factus habitauit in nobis, ex nobis hic, Christus non homo tantum, quia hominis filius: sed etiam Deus, quia Dei filius, comprobatur. Quod si & primogenitus omnis creaturae ab Apostolo dicitur sit Christus, quomodo omnis creaturae primogenitus esse potuit, nisi quoniam secundum diuinitatem ante omnem creaturam ex patre Deo sermo processit: Quod nisi ita haereticis accepissent, Christum hominem primogenitum omnis creaturae monstrare cogerentur, quod facere non poterant. Aut igitur, ante omnem esse creaturam, vt primogenitus sit omnis creaturae, & non homo est tantum, quia homo post omnem creaturam est. Aut homo tantum est, & est post omnem creaturam: Et quomodo primogenitus est omnis creaturae, nisi quoniam dum verbum illud quod est ante omnem creaturam, & ideo primogenitus omnis creaturae, caro sit & habitat in nobis, hoc est, adsumit hunc hominem, qui est post omnem creaturam, & sic cum illo & in illo habitat in nobis, vt neque homo Christo subtrahatur, neque diuinitas negetur. Nam si tantummodo ante omnem creaturam est, homo in illo subtrahatur est. Si autem tantummodo homo est, diuinitas quae ante omnem creaturam est, intercepta est: vt nunquam ergo in Christo confederatum est, & vt nunquam coniunctum est, & vt nunquam conexum est. Et merito dum est in illo quod aliquando superat creaturam, pigmenta in illo diuinitatis & humilitatis videtur esse concordia. Propter qua causam, qui mediator Dei & hominum effectus exprimitur, in se Deum & hominem officiale reperitur. Ac si idem Apostolus de Christo refert, 82 vt ex utraque carne potestates de honestate, palam triumphatis illis in semetipso: non vtique otiose ex utraque carne proposuit, nisi quoniam &

E *ibidem.*
 Exod. 7.
 Ioan. 1.
 Cap. XVI.
F
 Ioan. 2.
ibidem. 10.
 Ioan. 1.
 Ioan. 5.
 Coloss. 1.
 Ioan. 3.
 Ioan. 6.
 Iesai. 9.
 Ioan. 1.
G
 Coloss. 1.
 Ioan. 1.
H
 I. Tim. 1.
 Coloss. 2.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

TERTULLI
OPERA

A reſurrectionem rufum indutum voluit intelligi. Quis eſt ergo iſte exutus & rufus indutus: requirant heretici, nos enim formonem Dei ſcimus indutum carnis ſubſtantiam, eundemq; rufum exutum eadem corporis materia, quam rufus in reſurrectione ſuſcepit & quaſi indumentum reſumpſit. Sed enim neq; exutus, neq; indutus hominem Chriſtus fuiſſet, ſi homo tantum fuiſſet. Nemo enim vnquam ſeipſo aut ſpoliatur, aut induitur. Sit enim neceſſe eſt alit, quicquid aliunde aut ſpoliatur aut induitur. Ex quo merito ſermo Dei fuit, qui exutus eſt carnem, & in reſurrectione rufus indutus. Exutus autem, quoniam & in natiuitate fuerat indutus. itaque in Chriſto Deus eſt qui induitur, atque etiam exutus ſit oportet, propterea ſ qui induitur, pariter & exutur neceſſe eſt. Induitur aut & exiit homo quaſi quadam contexti corporis tunica. Ac propterea conſequetur ſermo fuit, vt diximus, Dei, qui modo indutus, modo exutus eſſe reperitur: hoc enim etiam in benedictionibus ante predixit: *Lauabit ſtolam ſuam in vino.* 83 & in *ſanguine vni amictum ſuum.* Si ſtola in Chriſto caro eſt, & amictum ipſum corpus eſt, requiritur quiſquis eſt ille cuius corpus amictum eſt, & ſtola caro. Nobis enim manifeſtum eſt carnem ſtolam & corpus amictum verbi fuiſſe, quiſque ſanguine, id eſt, vino, lauit ſubſtantia corporis & materiam carnis abluens, ex parte ſuſcepti hominis paſſione. Ex quo ſiquid lauatur, homo eſt: quia amictum quod lauatur, caro eſt. Qui autem lauit, verbum Dei eſt, qui vt lauaret amictum, amicti ſuſceptor effectus eſt. Merito ex ea ſubſtantia, qua recepta eſt, vt lauaretur, homo exprimitur, ſic vt ex verbi auctoritate qui lauit, Deus eſſe moſtretur. 84 Cur autem licet ad alia partem diſputandi ſeſtinaſe videamur, illum pratereamus apud Apoſtolum locum: *qui cum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt, equalem ſe Deo eſſe, ſed ſemetipſum exinanuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudine hominum factus, & habitum inuentus vt homo, humiliatus ſe, obediens factus vſque ad mortem, mortem autem crucis: propterea & Deus illum ſuper exalauit, & dedit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Jeſu omne genua ſeclatant, caeleſtium, terreſtium & infernorum, & omnis lingua conſtitatur, quoniam Dominus Jeſus in gloria eſt Dei patris: Qui cum in forma Dei eſſet, inquit. Si homo tantum modo Chriſtus in imagine Dei, non in forma Dei reſelatus fuiſſet (hominem enim ſcimus ad imaginem, non ad formam Dei factum.) Quis ergo eſt ille, qui in forma Dei, vt diximus, factus eſt? Angelus: ſed nec in angelis formam Dei legimus, niſi quoniam hic precipuus atque generoſus pra omnibus Dei filius, verbum, Dei, imitator omnium paternorum operum, dum & ipſe operatur ſicut & pater eius, forma (vt expreſſimus) eſt Dei patris. Et merito in forma pronuntiatuſ eſt Dei, dum & ipſe ſuper omnia, & omnis creatura diuinam obtinens poteſtatem, & Deus eſt exemplo patris: hoc ipſum tamen a patre proprio conſecutus, vt omnium & Deus eſſet, & Dominus eſſet, & Deus ad formam Dei patris ex ipſo genitus atq; prolatus. Hic ergo *quamuis eſſet in forma Dei, non eſt rapinam arbitratus equalem ſe Deo eſſe.* Quamuis enim ſe ex Deo patre Deum eſſe meminifſet, nunquam ſe Deo patri aut comparauit aut contulit, memor ſe eſſe ex ſuo patre, & hoc ipſum, quod eſt, habere ſe, quia pater dedit. Inde denique & ante carnis aſſumptionem, ſed & poſt aſſumptionem corporis, 85 poſt ipſam praterea reſurrectionem, omnem patri in omnibus rebus obedientiam praſtitit pariter ac praſtat. Ex quo probatur numquam arbitratum illum eſſe rapinam quandam diuinitatem, vt aequaret ſe patri Deo: qui nullo contra, omni ipſius imperio & voluntati obediens atque ſubiectus, etiam vt formam ſerui ſuſciperet, contentus fuit, hoc eſt, hominem illum fieri & ſubſtantiam carnis & corporis, quam ex paternorum & ſecundum hominem delictorum ſeruitute venientem naſcendo ſuſcepit. Quo tempore ſe etiam exinanuit, dum humanam conditionis fragilitatem ſuſcipere non recuſauit. Quoniam ſi homo tantummodo natus fuiſſet, per hoc exinanitus non eſſet: homo enim naſcens augetur, non exinanitur. Nam dum incipit eſſe, quod*

Gen. 49.
B
Ca. XVII
Philipp. 2.
C
Ibidem.
Gen. 1.
Ioan. 5.
Coloſſ. 1.
Philipp. 2.
D
Matth. 23.
& Ioan. 20.
Philipp. 2.

cum non eſſet, habere non potuit, vt diximus, non exinanitur, ſed potius augetur atque dicitur. Ac ſi Chriſtus, exinanitus in eo quod naſcitur, formam ſerui accipendo, quomodo homo tantummodo eſt: de quo verius dictum fuiſſet, locupletatum illum eſſe tunc, quum naſceretur, non exinanitus, niſi quoniam auctoritas diuini verbi ad ſuſcipiendum hominem interm conqueſcens, nec ſe ſuis viribus exercens, deicit ſe a tempore atque deponit, dum hominem fert quem ſuſcepit: Exinanuit ſe dum ad iniurias contumeliaſque deſcendit, dum audit inſanda, experitur indigna: cuius tamen humilitatis adeſt ſtatim egreuius fructus. Accipit enim nomen quod eſt ſuper omne nomen, quod vtique non aliud intelligimus eſſe quam nomen Dei. Nam quum Dei ſit ſolus eſſe ſuper omnia, conſequentur eſt, vt nomen illud ſit ſuper omnia, quod eſt eius qui ſaper omnia eſt, Dei. Eſt ergo nomen illud quod ſuper omne nomen eſt: quod nomen eſt eius vtique conſequentur, qui quum in forma Dei fuiſſet, non rapinam arbitratus eſt equalem ſe Deo eſſe. Neque enim ſi non & Deus eſſet, Chriſtus, omne ſe in nomine eius genua ſecleret, caeleſtium, & terreſtium, & infernorum, nec viſibilia aut inuiſibilia, aut rerum omnium omnis creatura homini eſſet ſubiecta ſine ſubſtrata, qua ſe ante hominem eſſe meminiſſet. Ex quodum in forma Dei eſt Chriſtus dicitur, & dum in natiuitatem ſecundum carnem ſe exinanille monſtratur, & dum id accepifſe nomen a patre, quod ſit ſuper omne nomen, exprimitur, & dum in nomine eius omne genus caeleſtium, terreſtium, & infernorum ſe ſecleret, & curare moſtratur: & hoc ipſum in gloria Dei patris ſecuritate aſſeritur, conſequenter enim ex illo tantum homo eſt, quia obediens patri factus eſt vſque ad mortem, mortem autem crucis: ſed ex his etiam rebus ſuperioribus diuinitatem Chriſti lonantibus, Dominus Chriſtus Jeſus & Deus, quod heretici nolunt eſſe, monſtratur. 86 Hoc in loco licebit mihi argumenta etiam ex aliorum hereticorum parte conquire. Firmum eſt genus probationis, quod etiam ad aucterſatio ſumitur, vt veritas etiam ab ipſis inimicis veritatis probetur. Nam vtique adeo hunc manifeſtum eſt in ſcripturis eſſe Deum tradi, vt vt plerique hereticorum, diuinitatis ipſius magnitudine & veritate commoti, vltra modum extendentes honores eius, auſiſſent non filium, ſed ipſum Deum partem promere vel putare. Quod eſt contra ſcripturarum veritatem eſt, tamen diuinitatis Chriſti argumentum grande atque precipuum eſt: quod vtique adeo Deus, ſed qua filius Dei natus ex Deo, vt plerique illum (vt diximus) heretici ita Deum acceperunt, vt non filium, ſed patrem pronuntiantium putarent. Aſſertum ergo an hic ſit Deus, cuius auctoritas tantum mouit quoddam, vt putarent illum (vt diximus ſuperius) iam ipſum partem Deum: effrenatius & eſulſus in Chriſto diuinitatem conſiteri, ad hoc illos manifeſta Chriſti diuinitate cogente, vt quem filium legerent, quia Deum animaduertent, patrem putarent. 87 Alii quoque heretici vtique adeo Chriſti manifeſtam amplectant ſunt diuinitatem, vt dixerint illum fuiſſe ſine carne, & totum illiſceptum detraxerint hominem, ne decoquerent in illo diuini nominis poteſtatem, ſi humanam illi ſociasſent, vt arbitrabantur, natiuitatem: quod tamen noſ non probamus, ſed argumentum afferimus, vtique adeo Chriſtum eſſe Deum, vt quidam illum liberato homine tantummodo putant Deum, quidam autem ipſum eredi dicitur partem Deum, quum ratio & temperantiam ſcripturarum caeleſtium, Chriſtum oſtendant Deum, ſed qua filium Dei, & aſſumpte a Deo etiam filio hominis credendum & hominem. Quoniam ſi ad hominem veniebat, vt mediator Dei & hominum eſſe deberet, oportuit illum cum eo eſſe, & verbum carnis fieri, 88 vt in ſemetipſo concordiam conſularet terrenorum pariter atque caeleſtium, dum vtique patris in ſe connectens pignora, & Deum homini, & hominem Deo copularet: vt merito filius Dei per aſſumptionem carnis filius hominis, & filius hominis per receptioem Dei verbi filius Dei effici poſſit. Hoc aliiſtimum atq;

E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z

A reconditum sacramentum ad salutem generis humani ante secula destinatum, in Domino Iesu Christo Deo & homine inuenturum impleri, quo conditio generis humani ad fructum aeternae salutis posset adduci. Sed erroris istius haereticorum inde, ut opinor, nata materia est, quia inter filium Dei & filium hominis nihil arbitrantur interesse, ne facta distinctione, & homo & Deus Iesus Christus facile comprobetur. Eundem namque ipsum, id est, hominem filium hominis, etiam filium Dei voluit videri ut homo & caro & fragilis illa substantia eadem atque ipsa filius Dei esse dicatur. Ex quo dum distinctio, filii hominis & filii Dei nulla scernitur, sed ipse filius hominis Dei filius vindicatur, homo tantummodo Christus idem atque filius Dei asseratur. Per quod nituntur excludere, *Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vocabis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum* Deus. Proponunt enim atque illa pretendunt, quae in Evangelio Lucae relata sunt, ex quibus asserere conantur non quod est, sed tantum illud quod voluit esse: *Spiritus sanctus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei.* Si ergo, inquit, angelus Dei dicit ad Mariam, *quod ex te nascetur sanctum, ex Maria est substantia carnis & corporis.* Hanc autem substantiam, id est, sanctum, hoc quod ex illa genitum est, filium Dei esse proposuit. Homo, inquit, ipse, & illa caro corporis illud quod sanctum est dictum, ipsum est filius Dei. Ut & cum dicit scriptura sanctum, Christum filium hominis hominem intelligamus, & cum filium Dei proponit, non hominem, sed Deum percipere debeamus. Sed enim scriptura diuina, haereticorum & fraudes & fuita facile conuincit & detegit. Si enim sic esset tantummodo, *Spiritus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei,* fortasse alio esset nobis genere aduersus illos reluctantum; & alia nobis essent argumenta quaerenda, & arma sumenda, quibus illorum & insidias & praestigias vinceremus. Cum autem ipsa scriptura caelesti abundant plenitudine, sese haereticorum istorum calumnias exuat, facile ipso quod scriptum est, nitimur, & errores istos sine vlla dubitatione superamus. Non enim dixit, ut iam expressimus, *propterea quod ex te nascetur sanctum, & sed adiecit coniunctionem.* Ait enim, *propterea quod ex te nascetur sanctum, & vult ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est, istam carnis corporisque substantiam, filium Dei esse, sed consequenter, & in secundo loco, principaliter autem filium Dei esse, verbum Dei incarnatum per illum spiritum, de quo angelus refert: *Spiritus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi.* Hic est enim legitimus Dei filius, qui ex ipso Deo est, qui dum sanctum illud assumit, & sibi filium hominis annectit, & illum ad se rapit atque transfundit, connexionem suam & permutationem sociatam praestat, & filium illum Dei facit, quod ille naturaliter non fuit: ut principalitas nominis istius filius Dei in spiritu sit Domini, qui descendit & venit, ut sequela nominis istius in filio Dei & hominis sit, & merito consequenter hic filius Dei factus sit, dum non principaliter filius Dei est: atque ideo dispositionem istam angelus videns, & ordinem istum sacramenti expediens, non sicuncta confundens ut nullum vestigium distinctionis collocauit, distinctionem posuit dicendo, *propterea & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei.* Ne si distributionem istam cum libramentis suis non dispensasset, sed inconsulto permutationem reliquisset, vere occasionem haereticis contulisset, ut hominis filium qua homo est, eundem & Dei & hominis filium pronuntiare deberent. Nunc autem particulatim exponens tam magni sacramenti ordinem atque rationem, euidenter expresse, ut dicebat, & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei: probans quoniam filius Dei descendit. Qui dum filium hominis in se suscepit consequenter illum filium Dei fecit, quoniam illum filium sibi Dei sociavit, & iunxit. Ut dum filius hominis adhaeret in naturam filio Dei, ipsa permutatione coneraturum & mutatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli vo-*

ce, quod nolunt haeretici, inter filium Dei hominisque cum sua tamen sociatione distinctio, vrgendo illos ut Christum hominis filium hominem intelligant quoque; Dei filium, & hominem Dei filium, id est, Dei verbum (sicut scriptum est) Deum accipiant atque; ideo Christum Iesum Dominum ex utroque; connexum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum, & in eadem utriusque substantiae concordia murui ad inuicem scuderis confabulatione sociatum, hominem & Deum, scripturam hoc ipsum dicentis veritate cognoscant. Ergo, inquit, si Christus non homo est tantum, sed & Deus Christum autem refert scriptura mortuum pro nobis & resuscitatum iam docet nos scriptura credere, Deum mortuum.

Aut si Deus non moritur, Christus autem mortuus refertur, non erit Christus Deus, quoniam Deus non potest accipi mortuus. Si vnam intelligerent aut intellexissent quod legunt, nunquam tam periculose omnino loquerentur. Sed erroris semper est abrupta dementia, & non est nouum, si vsque ad periculosa descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim scriptura proponeret Christum tantummodo Deum, & nulla in illo fragilitatis humane sociatio esset permixta, merito illorum hic aliquid valuisse sermo cõortus. Si Christus, Deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est Deus.

Sed cum non tantummodo illum ut ostendimus iam frequenter, Deum, sed & hominem scriptura constituar, consequens est, quod immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim non intelligat, quod impassibilis sit diuinitas, passibilis vero sit humana fragilitas? Cum ergo tam ex eo quod Deus est, quam etiam ex illo quod homo est Christus, intelligatur esse permixtus & esse sociatus, *verbum enim caro factum est, & habitauit in nobis* quis non sine vilo magistro atque interprete ex sese facile cognoscat, non illud in Christo mortuum esse quod Deus est, sed illud in illo mortuum esse quod homo est? Quid enim si diuinitas in Christo non moritur, sed carnis solius substantia extinguitur: quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima, caro quidem sola incursum interitus mortisque patitur, extra leges autem interitus & mortis anima incorrupta cernitur: hoc enim & ipse Dominus hortans nos ad martyrium & ad contemptum omnis humanae potestatis, aiebat: *Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt.* Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quouis alio, licet corpus & caro sola possit interfici, quanto magis utique verbum Dei & Deus in Christo interfici omnino non potuit, cum caro sola & corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quouis homine, ut non possit interfici, multo magis hanc habet potestatem generositatis verbi Dei, ut non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram Dei potestatem, & si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit, multo magis ad Dei verbum interficiendum deficere debet. Nam cum ipsa anima, quae per Dei verbum facta est, ab hominibus non occiditur, multo magis utique verbum Dei periri non posse creditur. Et si plus non potest hominum cruenta saeuitia aduersus homines, quam ut tantummodo corpus occidat, quanto magis utique in Christo non valebit, quam ut idem tantummodo corpus occidat: ut dum per haec colligitur, non nisi hominem in Christo interfecitum, appareat ad mortalitatem sermonem in loco non esse deductum.

Nam si Abraham & Isaac & Iacob, quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est viuere (omnes enim, inquit, illi viuunt Deo, nec mors in illis animam perimit, quae corpora ipsa dissoluit, ius enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit aliud enim in illis mortale, & ideo mortuum, aliud in illis immortale, & ideo intelligitur non extinctum: ob quam causam viuere Deo, pronuntiat, & diuinitatem multo magis utique mors in Christo aduersum solam

Cap. XIX.

Ioan. 1. Math. 1.

B Luc. 1.

C

D

E

Cap. XX. Math. 27. & 28.

F

Ioan. 1.

G Math. 10.

H

Math. 22.

TERTULLI
OPERA

A materiam corporis potuit valere, aduersus diuinitatem Sermonis non potuit se exercere. Frangitur enim potestas mortis, vbi intercedit auctoritas immortalitatis.

Cap. XXI. [94 Sed ex hac occasione, quia Christus non homo tantum, sed & Deus, diuinarum literarum sacris auctoritatibus probatur, alii haeretici erumpentes statim in Christo religionis concutere machinantur, hoc ipso patrem Deum volentes offendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & Deus promittitur. Sic enim inquam, si vnus esse Deus promittitur, Christus autem Deus, ergo, inquam, si pater, & Christus est vnus Deus: Christus pater dicitur. In quo errare probantur Christum non nocentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsam patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicuntur. Quis enim non secundam filii post patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum a patre consequenter ad filium, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, & post haec relatum, *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum*. 95 Aut cum inter manus teneat: *Pluit Dominus super Sionam & Gomorram ignem, & sulphur a Domino de caelo*. Aut cum ad Christum, *Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terra*. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Aut cum Eliaz prophetias explicans, inuenit positum sic: *Hec dicit Dominus Christo meo Domino*. Aut cum legit, *Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me*. Aut dum inuenit positum: *Quoniam qui me misit, maior me est*. Aut cum considerat scriptum, 96 *Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, *Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ergo de me testifcor, & testificatus est de me qui me misit pater*.

B Aut quando vox de caelo redditur, *Et honorificauit, & honorificabo*. Aut quando a Petro respondetur & dicitur, *Tu es filius Dei viui*. Aut quando ab ipso Domino sacramentum huius reuelationis approbatur, & dicitur, *Beatus es Simon Bariona, quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis, sed pater meus qui in caelis est*. Aut quando ab ipso Christo exprimitur, *Pater clarificame eo honore quo tui apud te antequam mundus fieret*. Aut cum ab eodem dicitur, *Pater sciebam quia semper me audis, verum propter circumstantes dixi, ut eridant quia tu me misisti*. Aut cum definitio regulae ab ipso Christo collocatur, & dicitur, *Hec est autem vita aeterna, ut sciant te vnum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum, ego te honorificauit super terram, opus perfecti quod dedisti mihi*. Aut cum item ab eodem asseritur, & dicitur, *Omnia mihi tradita sunt a patre meo*. Aut cum sedere ad dextram patris, & a Prophetis & ab Apostolis approbatur. Et satis longum facio, si enisus fuero omnes omnino ad hanc partem voces congregare, quandoquidem non tam veteris quam etiam noui Testamenti scriptura diuina vbique ostendat, illum ex patre natum, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, qui obediit semper patri, & obediit, semper habentem reum omnium potestatem, sed qua traditam, sed qua concessam, sed qua a patre proprio sibi indultam. Quid enim tam euidentis potest esse, hunc non patrem esse, sed filium, quam quod obediens Patri Deo proponitur, ne si pater esse credatur, alteri iam Deo patri Christus subiectus esse dicatur.

C [97 Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum sit, *Ego & pater vnus sumus*, & in hoc illos aequo facile vincemus. Si enim erat, ut haeretici putant pater Christus, oportuit dicere, ego & pater vnus sum. At cum ego dicit, deinde patrem inferit dicendo, *ego & pater*, proprietatem personae suae, id est, filii, a paterna auctoritate disceinit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositae potestatis. Qui potuisset dicere, ego pater, si patrem se esse meminisset. Et quia dixit, *vnus*, intelligant haeretici quia non dixit, *vnus*. 98 Vnum enim neutraliter positum, quod non dicitur, quoniam non vitatem personae sonat. Vnum enim non vnus esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius exprimitur. Denique addidit dicens, *sumus*, non sum, vt ostenderet per hoc quod dixit, *sumus*, & pater, duas esse personas. Vnum autem quod ait, ad concordiam, & eandem sententiam, & ad ipsam charitatis societatem pertinet, vt merito vnium sit pater & filius per concordiam, & per amorem, & per dilectionem. Et quoniam ex patre est, quicquid illud est filius est, manente tamen distinctione, vt non sit pater ille, qui filius est, nec filius ille, qui pater est. Nec enim, *sumus*, addidisset, si vnus se & solitarium patrem, filium factum esse meminisset. Denique nouit hanc concordie vitatem & Apostolus Paulus, cum personarum tamen distinctione. Nam cum ad Corinthios scriberet, *Ego, inquit, plantaui, Apollo rigauit, sed Deus incrementum dedit*. Itaque neque qui plantat, est quicquam, neque qui rigat, sed qui incrementum dat. *Dei*. Qui autem plantat, & qui rigat, vnus sunt. Quis autem non intelligat, alterum esse Apollo, alterum Paulum, non eundem atque ipsum Apollo pariter & Paulum. Denique & diuersa vniuersiisque sunt officia prolata: alter enim qui plantat, & alter qui rigat, hos tamen duos, non quod vnus sit, sed quod vnium sunt, proposuit Apostolus Paulus, vt alter quidem sit Apollo, alter vero Paulus, quantum ad personarum distinctionem pertinet, vnium ambo sunt. Nam quando duorum vna sententia est, vnus vnus est, fides vna est, vna atque eadem religio est, vnus etiam Dei timor est, vnium sunt, etiam si duo sunt, ipsum sunt, dum ipsum sapiunt. Etenim quos personae ratio inuicem diuidit, eosdem rursus inuicem religionis ratio conuincit. Et quamuis idem atque ipsi non sint, dum idem sentiunt, ipsum sunt, & quam duo sint, vnium sunt, habentes in fide societatem, etiam si grant in personis diuersitatem.

D Denique, quum ad has voces Domini impertita fuisset Iudaea commota, & temere adaque laxa lucebant, ita vt discurrerent, & dicerent, *Non relapsus sum propter bonum opus, sed propter blasphemiam, & quia tu cum homo sis, facis Deum*: distinctionem posuit Dominus in ratione reddenda, quomodo se Deum ait dixisset, aut intelligi vellet. *Quem pater sanctificauit*, inquit, *& misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum*. etiam hunc patrem habere se dixit. Filius est, ergo non pater: patrem enim confessus se fuisse, si patrem se esse meminisset, & sanctificatum se a suo patre esse proponit: 99 Dum ergo accipit sanctificationem a patre, minor patre est: minor autem patre consequenter est, sed filius. pater enim si fuisset, ianctificationem dedisset, sed non accepisset. & nunc autem profitendo se accepisse ianctificationem a patre, hoc ipso, quo patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem probat, filium se esse, non patrem monstrat. Missus praeterea se esse dicit, vt per hanc obedientiam qua venit Dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur, qui misisset vtique si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri Deo dum mittitur, probaretur. Et tamen post haec addidit, quod omnem omnino ambiguitatem dissolueret, & totam controuersiam erroris extingueret, ait enim in vltima parte sermonis: *Vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum*. Ergo si euidenter filium Dominus se non patrem esse testatur, magne temeritatis & ingentis est furoris exemplum, contra ipsius Christi Domini testimonium controuersiam diuinitatis & religionis agitare, & Christum Iesum Patrem esse dicere, quum animaduertat illum non patrem se, sed filium comprobasse. 100 Quod si de caelo missus a patre est, non vtique homo tantum est: homo enim, vt diximus, de caelo venire non potuit. Non ibi igitur ante homo fuit, sed illuc ascendit, vbi non fuit. Descendit autem Dei verbum quod ibi fuit. Verbum inquam Dei, & Deus, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Non igitur homo inde sic de caelis venit, sed Dei Sermo, id est, Deus, inde descendit.

A
Ioan. 8.

tantummodo Christus, quomodo ait: ¹⁰¹ *Esti ego de me testifcor, verum est testimonium meum: quia scio vnde veni, & quo eam, vos ignoratis vnde veni, aut quo eam, vos secandum carnem iudicatis.* Ecce & hic illic se dicit rediturum, vnde se testificatur ante venisse, missum scilicet de caelo. Descendit ergo vnde venit, quomodo illic vadit vnde descendit. Ex quo si homo tantummodo Christus esset, non inde venisset: atque ideo nec illic abiret, quoniam non inde venisset. Veniendo autem inde vnde homo venire non potest, Deum se ostendit venisse. Sed enim huius ipsius descensionis ignari, & imperiti Iudei, heredes sibi hereticos istos reddiderunt, quibus dicitur: *Vos ignoratis vnde veniam, & quo eam, vos secundum carnem iudicatis.* Tam isti quam Iudei, carnalem solam esse Christi naturam tenentes, nihil aliud Christum esse quam hominem crederunt, non considerantes illud, quoniam cum de caelo homo non potest venire, vt merito illic post se redire, Deum esse qui inde descendit, vnde homo venire non potest. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: *Vos ex inferioribus estis, ego desursum sum: vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mundo.* Ideo autem si omnis homo ex hoc mundo est, & ideo in hoc mundo est Christus, an homo tantummodo est: Absit. Sed considera quod ait, *Ego non sum de hoc mundo.* Nunquid ergo mentitur, cum ex hoc mundo sit, si homo tantummodo sit: Aut si non mentitur, non est ex hoc mundo. Non ergo homo tantummodo est, quia ex hoc mundo non est. Sed ne lateret quis esset, exprimit vnde esset. *Ego, inquit, desursum sum,* hoc est, de caelo, vnde homo venire non potest, non enim in caelo factus est. Deus est ergo qui de sursum est, & idcirco de hoc mundo non est: quam etiam quodammodo ex hoc mundo est, vnde non Deus tantum est Christus, sed & homo. Vt merito quomodo non est ex hoc mundo, secundum verbi diuinitatem, ita ex hoc mundo sit secundum suscepti corporis fragilitatem: homo enim cum Deo iunctus, & Deus cum homine copulatus. ¹⁰² Sed idcirco nunc hic Christus in vnā partem solius diuinitatis incubuit, quoniam cecitas Iudaica solam in Christo partem carnis aspexit, & inde in praesenti loco silentio praeterita corporis fragilitate quae de mundo est, de sua sola diuinitate locutus est, quae de mundo non est: vt in quantum illi inclinauerant, vt hominem illum tantummodo crederent, in tantum illos Christus posset ad diuinitatem suam consideranda trahere, vt se Deum crederent, volens illorum incredulitatem circa diuinitatem suam omnia interim commemoratione fortis humanae solius diuinitatis oppositione superare. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, ¹⁰³ *Ego ex Deo prodii, & veni, cum confiteri hominem a Deo factum esse, non ex Deo processisse: ex Deo autem homo quomodo non processit, sic Dei verbum processit, de quo dictum est: Eructauit cor meum verbum bonum.* Quod quoniam ex Deo est, merito & apud Deum est. Quodque quia non oriole prolatum est, merito omnia facit. *Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Sed enim hoc verbum, per quod facta sunt omnia. Et Deus, inquit, erat verbum. Deus ergo processit ex Deo, dum qui processit sermo Deus est, qui processit ex Deo. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: *Siquis verbum meum serauerit, mortem non videbit in aeternum.* Mortem in aeternum non videre, quid aliud quam immortalitas est? Immortalitas autem diuinitati socia est, quia & diuinitas immortalis est, & immortalitas diuinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est, immortalitas autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo, homine mortali immortalitas non potest nasci. Sed, qui verbum custodierit, inquit, meus, mortem non videbit in aeternum. Ergo verbum Christi praestat immortalitatem, & per immortalitatem praestat diuinitatem. Quod si non potest exhibere vt immortalitatem alterum faciat ipse mortalis, hoc autem Christi verbum exhibet, pariter & praestat immortalitatem: non vtique homo tantum est, qui praestat immortalitatem: quā

Ibidem.
B

si tantummodo homo esset, praestare non posset: praestando autem immortalitatem per diuinitatem. Deit se probat immortalitatem potendo: quā nisi Deus esset, praestare non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: ¹⁰⁴ *Ante Abraham ego sum: Nemo enim hominum ante eum potest esse, ex quo ipse est, nec potest fieri vt quicquam prius fuerit ante illum ex quo ipsam originem sumpsit.* Sed enim Christus cum ex Abraham sit, ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, si ante Abraham fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, si etiam Deus est, dum ante Abraham fuit. Quod nisi fuisset, consequenter cum ex Abraham fuisset, ante Abraham esse non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: *Et ego agnoscam eas, & sequentur me meae, & ego vitam aeternam do illis, & nunquam peribunt in perpetuum.* Sed enim cum omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus, & idcirco in perpetuum se ipse seruare non possit, multo magis in perpetuum alterum seruare non poterit. At in perpetuum se Christus reprobiter saluare daturum: Quā si non dat mendax est: si dat, Deus est. Sed non fallit, dat enim quod reprobiter. Deus est ergo, qui salutem perpetuam porrigit, quā homo qui seipsum seruare non potest, alteri praestare non poterit. ¹⁰⁵ Si homo tantummodo Christus, quid est quod ait: *Ego & pater vnū sumus.* Quomodo enim ego & pater vnū sumus, si non & Deus est, & filius, qui idcirco vnū potest dici, dum ex ipso est, & dū filius eius est, & dū ex ipso nascitur, dū ex ipso processit reperitur, per quod & Deus est. Quod cum inuidiosum Iudei putassent, & blasphemū credidissent, eo quod se ostenderat his sermonibus Christum esse Deum, ac propterea ad lapides conuenissent, & saxorum ictus iniicere gestissent, exemplo & testimonio scripturarum aduersarios suos foriter refutaui. *Si illos, inquit, dixit Deos ad quos Dei verba facta sunt, & non potest solus scriptura, quem pater sanctificauit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum ego:* quibus vocibus neque se negauit Deum, quinimmo Deum se esse firmavit. Nam quia sine dubitatione Dei esse dicantur, ad quos verba Dei facta sunt, multo magis hic Deus, qui melior illis omnibus, inuenitur, & nihilominus caluminosam blasphemiam dispositione legitima congruenter refutaui: Deum enim se sic intelligi vult, vt filium Dei, & non ipsum patrem vellet intelligi. Missum enim se esse dixit, & multa opera se ex patre ostendisse monstrauit, ex quo non patrem se, sed filium esse intelligi voluit: & in vltima parte defensionis, filium non patris fecit mentionem dicendo, *Vos dicitis quia blasphemus, quia dixi, filius Dei sum.* Ita quod ad crimen blasphemiae pertinet, filium se non patrem dicit, quod autem ad diuinitatem spectet ipsius, ego & pater vnū sumus, dicendo, filium se esse & Deum probauit. Deus est ergo: Deus autem sic, vt filius sit, non pater. [Si homo tantummodo Christus, quomodo ipse dicit: *Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in aeternum:* Sed enim qui in hominem solitariū credit & nudum, maledictus dicitur: Hic autem qui credit in Christum, non maledictus, sed in aeternum non morietur refertur. Ex quo si aut homo est tantū, vt haeretici volunt, quomodo qui quis in eum credit, non morietur in aeternum, quum maledictus esse tenetur qui confidit in homine? aut si non maledictus, sed potius ad aeternae vitae consecutionem, vt legitur, destinatus, non homo tantummodo Christus, sed & Deus, in quem qui credit, & maledictionis periculum deponit, & ad fructum iustitiae accedit. Si homo tantummodo Christus, quomodo Paracletus dicit de suo esse sumpturum, quae nunciaturus sit: neque enim Paracletus ab homine quicquam accipit, sed homini scientiam Paracletus porrigit: nec futura ab homine Paracletus discit, sed de futuris hominem Paracletus instruit. Ergo aut non accipit Paracletus à Christo homine quod nuntiet, quoniam Paracleto homo nihil poterit dare, à quo ipse homo debet accipere, & fallit in praesenti loco Christus, & decipit: quum Paracletum à se homine accepturum quae nuntiet dicit, aut non nos fallit, sicut nec fallit, & accipit Paracletus à Christo

C

Ioan. 16.

psal. 44.

Ioan. 1.

Ioan. 8.

D

ter. 17.
Ioan. 16.
D

ter. 17.
Ioan. 16.
D

E

Ibidem.

Ibidem.

F

Ibidem.

Ibidem.

G

Ibidem.

Cap. xlii.

Ioan. 6.

Ter. 17.

Ioan. 16.

D

TERTULLI
OPERA

A
Logo cau-
te.

quæ nuntiat. 106 Sed si à Christo accepit quæ nuntiat, maior ergo iam Paracletus Christus est: quoniam nec Paracletus à Christo acciperet, nisi minor Christo esset. minor autem Christo Paracletus, Christum etiam Deum esse hoc ipso probat, quo accepit quæ nuntiat, ut testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum minor Christo Paracletus reperitur, ab illo sumit quæ ceteris tradit. Quandoquidem si homo tantummodo Christus, à Paracleto Christus acciperet quæ diceret, non à Christo Paracletus acciperet quæ nuntiaret, si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret. *Hæc est autem vita æterna, ut fiant te unum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum* Si noluisse se etiam Deum intelligi, cur addidit, & quem misisti, Iesum Christum, nisi quoniam & Deum accipere voluit: quoniam si se Deum nollet intelligi, addidisset, & quem misisti hominem Iesum Christum: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed Deo iunxit, ut & Deum per hanc coniunctionem, sicut est, intelligi veller. Est ergo credendum secundum præscriptam, in Dominum unum verum Deum, & in eum quem misit, Iesum Christum conuoluerit, qui se nequaquam patri, ut diximus, iunxisset, nisi Deum quoque intelligi se veller, se parafset enim ab eo, si Deum intelligi se noluisse: inter homines enim tantummodo se collocasset, si hominem se esse tantummodo sciret, nec cum Deo iunxisset, si se non & Deum nosset: nunc & de homine tacet, quoniam hominem illum nemo dubitat, & Deo se iungit merito, ut credituris diuinitatis suæ formulam poneret. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: *Et nunc honorifica me gloria quam habebam apud te priusquam mundus esset.* Si antequam mundus esset, gloriam habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud patrem, ante mundum fuit: nec enim habuisset gloriam, nisi ipse prius fuisset, qui gloriam posset tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, nisi ante ipse fuerit qui aliquid tenet. Sed enim Christus habet gloriam ante mundi institutionem, ergo ante institutionem mundi fuit. Nisi enim ante institutionem mundi esset, ante mundi institutionem gloriam habere non posset, quum ipse non esset. Sed enim homo gloriam ante mundi institutionem habere non potuit, qui post mundum fuit: Christus autem habuit, ante mundum igitur fuit: non igitur homo tantummodo fuit, qui ante mundum fuit. Deus est igitur, quoniam ante mundum fuit, & gloriam ante mundum tenuit. 107 Nec prædestinatio ista dicitur, quoniam nec posita est, aut addant qui hoc putant: sed vix est adiacentibus, quomodo & detrahentibus positum, non potest ergo dici, quod non potest adiacere. Sublata ergo prædestinatione quæ non est posita, in substantia fuit Christus ante mundi institutionem. Verbum est enim per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Quoniam & si in prædestinatione dicitur gloriosus, & ante mundi institutionem fuisse prædestinationem, ordo seruetur, & ante hunc erit multus numerus hominum in gloriam destinatus. Minor enim per istam destinationem Christus ceteris intelligitur, quibus posterior denotatur. nam si hæc gloria in prædestinatione fuit, prædestinationem istam in gloriam nouissimus Christus accepit: ante enim prædestinatus Adam esse cerneretur, & Abel, & Noe, & Abraham, & reliqui ceteri. Nam cum apud Deum, & personarum & rerum omnium ordo digestus sit, ante hanc prædestinationem Christi in gloria multi prædestinati fuisse dicentur. Et hoc pacto minor ceteris hominibus Christus esse deprehenditur, qui melior & maior, & antiquior ipsis quoque angelis inuenitur. At hæc igitur omnia tollantur, ut Christo diuinitas non auferatur: aut si hæc tolli non possunt, Christo ab hæreticis diuinitas propria reddatur. [108 Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exsequitur, & hoc in principio suarum nobis tradidit litterarum, quo dicamus omnia creata & condita esse per Dei filium, hoc est, per Dei verbum: id enim dicit quod Ioannes, quod

Ioan. 17.

Ibidem. 17.

Ioan. 1.

Hebr. 1.

Ca. XXV.

ceteri, immo & Ioannes & ceteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicant. Si enim Ioannes, dicit: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Prophetæ autem refert: *Dico ego opera mea regi.* Moyses autem introducit præcipientem Deum ut lux fiat, in primis oculum firmetur, aquæ congregentur, arida ostendantur, fœtus secundum femina pronouentur, animalia producantur, luminaria in cælo atque alia ponantur. non alium ostendit tunc adfuisse Deum, cui præciperetur hæc opera ut fierent, nisi eum per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Ac si hic verbum Dei est, nam eructavit cor meum verbum bonum, ostendit in principio verbum fuisse, & verbum hoc apud patrem fuisse, Deum præterea verbum fuisse. Omnia per ipsum facta esse: sed enim hoc *Verbum caro factum est, & habitauit in nobis.* Christus scilicet filius Dei, quem dum & postmodum secundum carnem hominem accipimus, & ante mundi institutionem Dei verbum & Deum videmus, merito secundum institutionem veteris & noui Testamenti, & Deum & hominem Christum Iesum, & credimus & tenemus. Quid si idem Moyses introducit dicentem Deum: *faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram:* Et infra: *Efecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum, masculinum & feminam fecit eos:* Si ut iam docuimus, Dei filius est, per quem facta sunt omnia, utique Dei filius est, per quem etiam homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim Deo præcipiente ut homo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei filius, verbum scilicet Dei, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Hoc autem *verbum caro factum est, & habitauit in nobis,* ergo Christus est Deus. Per Christum igitur homo factus est, ut per Dei filium. Sed Deus hominem ad imaginem Dei fecit, Deus est ergo qui fecit hominem ad imaginem Dei, Deus ergo Christus est: ut merito nec veteris Testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum noui Testamenti manifestatione fulcitur: nec noui Testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus veteris Testamenti eiusdem nititur veritas. Ex quo qui Christum, Dei filium & hominis, tantummodo præsumunt hominem, non & Deum, contra Testamentum & veteris & nouum faciunt, dum & veteris & noui Testamenti auctoritatem veritatemque corrumpunt. 109 Quid si idem Moyses ubique introducit Deum patrem immensum atque sine fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit sed potius in quo omnis locus sit: omnia continentem & cuncta complexum, ut merito nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia & continet & implet: & tamen nihilominus introducit Deum descendentem ad terram quam ædificabant filii hominum considerare querentem, & dicentem: *Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas, ut non audiat unusquisque verbum proximi sui.* Quem voluit hic Deum descendisse ad terram illam, & homines tunc illos visitare querentem: Deum patrem? Ergo iam loco clauditur. Et quomodo omnia ipse complectitur? Aut nunquid angelum cum angelis dicit descendentem & dicentem: 110 *Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas:* Sed enim in Deuter. animaduertimus retulisse Deum hæc, *Deumque dixisse ubi ponitur, Cum disseminaret filios Adam, statuit fines gentium iuxta numerum angelorum Dei.* Neque ergo pater descendit ut res indicat, neque angelus illa præcepit ut res probat. Superest ergo, ut ille descendens de quo Apostolus Paulus: *Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes cælos, ut implet omnia,* hoc est, Dei filius, Dei verbum. Verbum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis, hic erit Christus: Deus ergo pronuntiabitur Christus.

B
Ioh. 1.
Gen. 1.
Ioh. 1.
F
Gen. 1.
Gen. 1.
Ioh. 1.
Ibidem.
G
Gen. 1.
H
Deut. 1.
Eph. 1.
Ioh. 1.
Cp. 20.
Gen. 1.
Eph. 1.

annus.

A *Ioan. 4. Tim. 6. Caloff. t.*
 annes: Deum nemo (inquit) vidit unquam. Et Apostolus Paulus: *Quem vidit hominum nemo, nec videre potest.* Sed non utique scriptura mentitur: Ergo vere visus est Deus. Ex quo intelligi potest, quod non pater visus sit, qui nunquam visus est, sed filius, qui & descendere solitus est, & videri quia descendit. *Imago est enim inuisibilis Dei*, vt mediocritas & fragilitas conditionis humane, Deum Patrem videre aliquando iam tunc aduocaret in imagine Dei, hoc est, in filio Dei. Gradatim enim & per incrementa fragilitas humana nutrir debuit, per imaginem ad istam gloriam, vt Deum patrem videre posset aliquando. Periculosa sunt enim quae magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux Solis subita post tenebras, splendore nimio infusis oculis non ostendit diem, sed potius facit caecitatem. Quod ne in dantium humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis & dissipatis tenebris, ortus luminaris istius mediocribus incrementis fallenter adurgens oculos hominum sensim aduocavit ad totum orbem suum ferendum per incrementa radiorum. Sic ergo & Christus, id est, imago Dei, & filius Dei ab hominibus inspicitur, qua poterat videri.

B *Ioan. 1. Genes. 16.*
 Et ideo fragilitas & mediocritas fortis humane per ipsum aliter, producit, educatur, vt aliquando Deum quomodo ipsum patrem, aduocatum filium conspiciere, possit, vt esse, videre, ne maiestatis ipsius repetitio & intolerabili fulgore percussa intercipi possit, vt Deum patrem, quem semper optauit, videre non possit. Ex quo filius est hic qui videtur, Dei autem filius Dei verbum est: *Dei autem Verbum caro factum est, & habitauit in nobis*, hic autem Christus est. Quae (malum) ratio est vt dubitetur Deus dici, qui tot modis Deus intelligitur adprobari. *12* Ac, si & Agar ancillam Sarae de domo eiecit pariter & fugatam angelus conuenit apud fontem aquae in via Sur, fugae causas interrogat atque accipit, & post haec humilitatis consilia porrigit, spem praetera illi materni nominis facit, quodque ex vero eius multum semen esset futurum, spondet atque promittit, quod Hismael ex illa nasci haberet, & cum ceteris aperit locum habitacionis ipsius, actumque describit. Hunc autem angelum, & Dominum scriptura proponit & Deum: nam nec benedictionem feminis promississet, nisi angelus & Deus fuisset. Quare, quid in praesenti loco haeretici tractent, Pater fuit iste qui ab Agar visus est, an non? quia Deus positus est, sed absit Deum patrem angelum dicere: ne alteri subditus sit, cuius angelus fuerit, sed angelum dicent fuisse. Quomodo ergo Deus erit, si angelus fuit: quum non sit hoc nomen angelis vnquam concessum: nisi quoniam ex vitroque latere nos veritas in istam concludit sententiam, quia intelligere debeamus Dei filium fuisse, qui quoniam ex Deo est, merito Deus, quia Dei filius dicitur sit: quoniam patri subditus & adnuntiator paternae voluntatis est, magis consilii angelus pronuntiat est. Ergo si hic locus neque personae patris congruit, ne angelus dicitur sit: neque personae angeli, ne Deus pronuntiat sit: personae autem Christi conuenit, vt & Deus sit, quia Dei filius est, & angelus sit, quoniam paternae dispositionis adnuntiator est, intelligere debent contra scripturas se agere haeretici, qui Christum quum dicant se & angelum credere, nolint etiam illum Deum pronuntiare, quem in veteri Testamento ad visitationem generis humani legunt saepe venisse. Adhuc adiecit Moyses, *13* Abraham visum Deum apud quercum Mambrae, sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: Et nihilominus cum tres conspexisset viros, vnus ex illis Dominum nuncupasse: quorum cum pedes lauisset, cineritios panes cum butyro, & ipsius copia lactis offert, & vt hospites retenti vescerentur, hortatur. Post quae & quod pater futurus esset, audit. & quod Sara vxor eius paritura ex ipso filium esset, edicit: & de exitu Sodomitarum, quae merebantur pati, recognoscit: & quod propter clamorem Sodomorum Deus descendisset, addicit. Quo in loco si patrem volunt videri tunc fuisse cum angelis duobus hospicio re-

ceptum, patrem visibilem haeretici crederunt. Si autem angelum, cum ex angelis tribus vnus Dominus nuncupatur, cur quod non solet, angelus Deus dicitur: nisi quoniam vt Deo patri inuisibilitas propria reddatur, & angelo propria mediocritas remittatur, non nisi Dei filius, qui & Deus est, Abraham, visus & hospicio receptus esse credetur. Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento Abraham factus hospes apud Abraham filius futurus: cuius filiorum pedes ad probationem quod ipse esset, abluat: reddens in filiis ius hospitalitatis, quod aliquando illi foenerauerat pater.

Vnde & ne qua esset dubitatio, quin iste Abraham hospes fuisset, in Sodomitarum exitu ponitur: *14* quoniam pluit Dominus super Sodomam, & Gomorram, ignem, & sulphur a Domino de caelo. Sic enim & Prophetes ex persona Dei: *15* Subuertitur (inquit) sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorram. Dominus ergo Sodomam subuertit, id est, Deus Sodomam subuertit, sed in subuersione Sodomorum Dominus pluit ignem & Dominum.

Hic autem Dominus visus est Abraham Deus: Deus autem hic hospes est Abraham, visus utique, quia tactus: sed cum pater qua inuisibilis, nec tunc utique visus sit, visus est, & hospitiis receptus, & acceptus est, qui solitus est tangi, & videri: hic autem filius Dei, Dominus a Domino pluit super Sodomam & Gomorram sulphur atque ignem. Hic autem Dei Verbum est: Verbum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis. Hic autem Christus est, non pater: igitur apud Abraham hospes, sed Christus fuit, nec tunc pater visus est, sed filius, visus autem est Christus. Merito igitur Christus, & Dominus & Deus est, qui non aliter Abraham visus est, nisi quia ante ipsum Abraham ex patre Deo, Deus sermo generatus est. *16* Adhuc, inquit, idem angelus & Deus eandem Agar fugatam de domo Abraham cum puero consolatur, & visitat. Nam cum illa in solitudine exposuisset infantem, quia aqua defecisset ex vltre, cumque puer ille clamasset, statim & plancum leuasset, & audiuit (inquit scriptura) *Deus vocem pueri de loco vbi erat.* Cum Deum esse qui vocem infantis audiuit retulisset, adiecit: *Et vocauit angelus Domini ipsam Agar de caelo*, angelum referens esse, quem Deum dixerat, & Dominum pronuncians esse, quem angelum collocarat, quia angelus & Deus adhuc ipsi Agar promittit maiora solatia, dicendo: *Ne timueris, exaudiui enim vocem pueri de loco vbi erat. Surge, sum: puerum, & tene: in gentem enim magnam faciam eum.* Hic angelus, frangelum tantum est, cur hoc sibi vendicat vt dicat: *In gentem enim magnam faciam eum:* cum hoc utique genus potentiae Dei sit, angeli esse non possit. Ex quo etiam Deus confirmatur Deus esse qui hoc potest facere: quoniam vt hoc ipsum comprobetur, adiecit per scripturam statim: *Et aperuit Deus oculos eius, & vidit puteum aquae viuae, & abiit, & impleuit vtrum de puteo, & dedit puero, & erat Deus cum puero.* Si ergo hic Deus erat cum puero qui aperuit oculos Agar, vt videret puteum aquae viuae, & hauriret aquam propter vrgentem sitis necessitatem: hic autem Deus e caelo illam vocat angelus dicitur: cum superius vocem audiens clamantis pueri Deus esset potius, non alius intelligitur quam angelus esse pater & Deus, quod cum patri competens & conueniens esse non possit, qui tantummodo Deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodo Deus, sed & angelus pronuntiat est, manifeste apparet, non patrem ibi tunc loquutum fuisse ad Agar, sed Christum potius, cum Deus sit, cui etiam angeli competit nomen: quippe cum magno consilii angelus factus sit: angelus autem sit, dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit. Si enim ipse Ioannes hunc eundem, qui sinum exponit patris, verbum dicit carnem factum esse, vt sinum patris posset exponere: merito Christus non solum homo est, sed & angelus, nec angelus tantum, sed & Deus per scripturas ostenditur, & a nobis hoc esse creditur, ne si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere, aut

E *Gen. 19. Amos 9. Gen. 19. F Gen. 18. Gen. 19. Ioan. 1. G Ioh. 8. Gen. 21. D E. Ioh. 9. Ioan. 1. Ibidem. Gen. 21.*

TERTULLIANI
OPERA

A
Ca. xxvii
Gen. 13.

angelum Deum faciamus, aut Deum Patrem omnipotentem inter angelos computemus. [118 Quid si & alio in loco similiter legimus Deum angelum positum? 119 Nam cum apud uxores suas Liam atque Rachel Iacob de patris illarum iniquitate quereretur, & cum referret, quod iam in terram propriam remeare & reverti cuperet, somnii quoque sui interponebat auctoritatem, quo tempore referret sibi angelum Dei per somnium dixisse: Iacob, Iacob. Et ego, inquit, dixi: Quid est? Aspice, inquit, oculis tuis, & vide hircos & arceas ascendentes super onus & capras variatos albos, & varios & cineritios & aspersos. Vidi enim quacunq[ue] tibi Laban fecit. Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei, ubi vixisti mihi illic stantem lapidem, & vovisti mihi illic votum: nunc ergo surge, & proficere de terris hinc, & vade in terram natiuitatis tue, & ero tecum. Si angelus Dei loquitur hac ad Iacob, atque ipse angelus infert, dicens: Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei: non tantummodo hunc angelum, sed & Deum positum sine vlla h[er]esitatione conspicimus, quiq[ue] sibi votum refert ab Iacob destinatum esse in loco Dei, & non dicit, in loco meo. Est ergo locus Dei, est & hic Deus: sed enim ibi simpliciter est, in loco Dei, positum, neque enim dicitur est, in loco angeli & Dei, sed tantummodo, Dei: hic autem qui ista promittit, Deus atque angelus esse perhibetur: vt merito distinctio sit inter eum qui tantummodo Deus dicitur, & inter eum qui non Deus simpliciter, sed & angelus pronuntiat.

Ibidem.

B

Ex quo si nullus alterius angeli potest hic accipi tanta auctoritas, vt Deum quoque esse fateatur, & votum sibi factum esse testetur, nisi tantummodo Christi, cui non quia angelo tantum, sed quia Deo votum voveri potest, manifestum est non patrem accipi posse, sed filium Deum & angelum. Hic autem si Christus est, sicuti est, vehementer periclitatur, qui aut hominem Christum aut angelum tantummodo dicit subtrahit illi diuini nominis potestate, quam ex scripturarum celestium fide frequenter accepit, qu[ia] illum & angelum frequenter & Deum dicant. His omnibus etiam illud accedit, vt quomodo illum & angelum frequenter & Deum posuit scriptura diuina, sic illum & hominem ponat & Deum, exprimens eadem scriptura diuina quod erat futurus, & d[omi]n[us] iam tum in imagine quod habebat esse in substantia veritate. [120 Remansit enim, inquit,

C
Gen. 32.

Iacob solus, & luctabatur homo cum eo usque in mane: & vidit quoniam non potest aduersus eum, & tetigit latitudinem femoris Iacob, cum in eum luctaretur & ipse cum eo, & dixit ei: Dimitte me, a'cendit enim lucifer. Et ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit: Quod est nomen tuum? Et ille dixit: Iacob: dixitque ei: Non vocabitur iam nunc nomen tuum Iacob, sed Israel erit nomen tuum: quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Et adhuc adicit: Et vocauit Iacob nomen loci illius, visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Et usque est ei sol, mox transfuit visum Dei, ipse vero claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Iacob. Si homo solitarius, quis est iste? vnde est? quare cum Iacob contendit atque luctatur? quid intercesserat, quid factum fuerat? quare ratio contentionis illius tanta, tantique certaminis? quare preterea Iacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur, fortior inuenitur, & benedictionem ab eo quem detinebat postulat, quia iam lucifer oritur, ideo postulare se reperitur, nisi quoniam praefigurabatur contentio hac inter Christum, & filios Iacob futura, quae in Evangelio dicitur perfecta? Contra hunc enim hominem conluctatus est populus Iacob, in qua conluctatione potentior populus est Iacob repertus, quippe cum aduersus Christum iniquitatis suae victoriam sit consecutus, quo in tempore propter facinus quod admisit, incessu fidei propriae & salutis claudicare grauissime incertus & lubricus coepit: qui quamuis superior damnando Christum repertus, eget tamen ipsius misericordia, eget tamen ipsius benedictione. Sed enim hic homo qui cum Iacob luctatus est, Non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Iacob, sed Israel erit nomen tuum. [121 Ac si Israel est homo videns Deum, elegan-

D
Matt. 26.
Ch. 27.

ter ostendebat Dominus quod non tantum homo esset qui conluctabatur tunc cum Iacob, sed & Deus. Videbat vtique Deum Iacob cum quo conluctabatur, quamuis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et vt nulla adhuc posse esset dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: Quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Ob quam causam hic Iacob intelligens iam vim sacramenti, & peruidens auctoritatem eius cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocauit visum Dei. Superfluit prae terea causas ad interpretationem Dei porrigendam. [122 di enim, inquit, Deum facie ad faciem & salua facta est anima mea. Vidit autem Deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictionem autem quasi a Deo vt inferior postulauit: ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit ac si conluctatio hac ibi quidem praefigurata est. In Evangelio autem inter Christum, & populum Iacob perfecta est: in qua quamuis populus superior inuentus sit, minor repertus est, dum nocens comprobatus est. Quis dubitabit Christum in quo hac conluctationis figura completa est, non hominem tantum, sed & Deum agnoscere, quando quidem hominem illum & Deum etiam ipsa conluctationis videatur comprobasset? Et tamen etiam post haec aequae non cessat eadem scriptura diuina, angelum Deum dicere, Deum angelum pronuntiare. Nam cum Manassen atque Ephrem filios Ioseph benedicturus esset, hic ipse Iacob, transfertis super capita puerorum manibus collocatis, [122 Deum, inquit, qui pascit me a' inuenit me usque in hunc diem, angelus qui liberauit me ex omnibus malis, benedicit pueros hos. Vique adeo autem eundem angelum ponit quem Deum dixerat, vt singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua loquebatur dicendo, benedicit pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi, plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc vnius personae singularem numerum in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque angelum intelligi voluit. Sed enim Deus pater accipi non potest: Deus autem, & angelus Christus accipi potest. Quem vt huius benedictionis auctorem etiam transfertis super pueros manibus Iacob ponendo significauit, quasi pater illorum esset Christus.

Gen. 32.

[123 Adhuc adiciam illam quoque partem, in qua dum haereticus quasi oculo quodam gaudet propriae veritatis & luminis amisso, totam cecitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim & frequenter opponit, quia dicitur sit: Tanto tempore visum sum, & non agnoscis me: [124 philippe, qui vidit me, vidit & patrem. Sed quod non intelligit dicit. Culpatur Philippus, & iure quidem meritoque, quia dixerit: Domine ostende nobis patrem, & iussit nobis. Quando enim ex Christo aut audierat istud, aut dicerat quasi esset pater Christus, cum contra magis quod filius esset, non, quia pater, frequenter audisset, & saepe didicisset. Quod enim dixit Dominus: Sime cognouisti & patrem meum cognouisti, & amodo nosse illum, & iussit illum: non sic dixerat vt se patrem vellet intelligi, sed quoniam qui penitus, & plene, & cum tota fide & tota religione accessit ad Dei filium, omnibus modis per ipsum filium, in quem sic credit, ad patrem peruenitur sit, eundemque visurus. Nemo, enim, inquit, potest venire ad patrem nisi per me. Et ideo ad patrem Deum non tantum venturus est, & cogniturus ipsum patrem, sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mente praefumere, quasi iam nouerit patrem pariter & viderit. Saep enim scriptura diuina quae nondum facta sunt, pro factis adnuntiat, quia sic futura sint: & quae omnibus modis fieri habent, non quasi futura sint praedicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondum temporibus Esaias prophetae Christus natus fuisset, [125 quia puer, aiebat, natus est vobis, & cum nondum accessum esset ad Mariam, Et accessit ad prophetam dicebat, & concepit & peperit filium. Et cum nondum finem patris Christus expulisset, referebat: Et vocabitur nomen eius magnum consilium angelus. Et cum nondum fuisset passus: Quasi ouis, pronuntiabat, ad iugulationem adductus est.

E

F

Gen. 1

G

Ca. 177

124

125

H

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

A

psal. 68.
ibidem.

ioan. 14.

Coloss. 1.
ioan. 5.
ioan. 14.

ibidem.
ibidem.
ibidem.

B

ibidem.

ioan. 15.

ibidem.

C

Matth. 5.

D

*est. Et cum adhuc crux nusquam esset, aiebat Totā die ex-
pandi manus meas ad populum non credentem. Et cum non-
dum iniuriolē potatus fuisset: Infr̄i, ait, mea potauerunt
me aq̄to. Et cum spolatus adhuc non fuisset, dicebat
Super vessem meam miserunt sortem, & dinumerauerunt ossa
mea: effoderunt manus meas: & pedes. Prouidens enim scri-
ptura diuina, pro factis dicit quae futura scit, & pro per-
fectis dicit quae futura habet, quae sine dubitatione ven-
tura sunt. Et ideo Dominus praesenti loco dicebat: A modo nōstis illum, & vidistis. Dicebat enim visum in
ab eo patrem, quisquis filium secutus fuisset, non quasi
filius ipse esset pater visus, sed quod praeium conse-
cuerus esset, quisquis illum sequi & discipulus eius esse
voluisset, vt videre patrem possit, nam & imago est
Dei patris: vt his etiam illud accedat: Quoniam sicut pater
operatur, ita operatur & filius, & imitator est filius om-
nium operum patris, vt perinde habeat vnusquisque,
quasi iam viderit patrem, dum eum videt qui in-
uisibilem patrem, in omnibus operibus semper imitat-
ur. Ceterum si ipse pater est Dominus, quomodo con-
fessum adicit & dicit: Qui credit in me, opera quae ego facio &
ipse faciet: & maior abis faciet, quia ego ad patrem vado. Et
adhuc subnectit: Si diligitis me praeccepta mea seruare: &
ego rogabo patrem, & alium advocatum dabit vobis. Post
quae etiam illud subnectit: Si quis me diligit, sermonem meum
custodiet: & pater meus diligit illum, & ad eum venie-
mus, & mansionem apud illum faciemus. Necnon etiam
subdidit illud quoque, Advocatus autem ille spiritus san-
ctus quem misurus est pater, ille vos docebit, & commemora-
bit omnia quaecumque dixerō. Praemitit adhuc istum
locum, quo ostendat se esse filium, & merito subdidit
& dicit: Si me diligeretis, gauderetis quia ego ad patrem: quia
pater maior est. Quid autem cum etiam illa subnectit:
Ego sum vitis vera, & pater meus agricola, omne sarmentum
in me non adferens fructum tollit illud, & omne fructife-
rum purgat, vt fructum ampliorē ferat. Instat adhuc &
adiicit: Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos, manete in mea
caritate. Si mandata mea seruaeritis, manebitis in mea cari-
tate, sicut ego patris mandata seruavi, & maneo in eius caritate.
Adhuc ingerit, & dicit: Dixi autem vos amicos, quia omnia
quae audiui a patre meo, nota veritatis. Adgregat etiam hoc
Sed haec omnia faciunt vobis propter nomen meum, quia igno-
rant cum qui me misit. Haec ergo nonquam post illa euident
illum non patrem, sed filium esse testantia Domini
subdidit, si aut patrem se esse meminisset, aut
patrem se vellet intelligi: nisi quoniam vt illud expri-
met, perinde vnumquemque iam habere debere,
dum imaginem Dei patris per filium videt, atque si vi-
derit patrem: quandoquidem vnusquisque credens in
filium exerceat in imaginis contemplatione, vt ad-
suefactus ad diuinitatem videndam in imagine, pro-
ficere possit & crescere vique ad Dei patris omnipotentis
perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc a-
nimo ac mente combiberit, & de omnibus sic futurum
esse crediderit, patrem, quem visurus sit, quasi iam
quodammodo viderit, & hic iam sic habeat, quasi te-
near quod habiturum se pro certo sciat. Ceterum si ipse
pater fuisset quid quasi futurum praeium repropmitte-
bat quod iam praestiterat & dederat? Nam quoniam
dicit: Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt, polliceri
deprehenditur contemplationem & aspectum patris,
ergo nondum dederat: cur enim repropmitteret, si iam
dedisset. dederat enim si pater esset, videbatur enim, &
contingebatur. Quando autem dum contingit ipse
Christus, & videtur, repropmitteret tamen, & dicit: quoni-
am qui mundo fuerit corde, Deum videbit: hoc ipso probat
patrem se non esse, qui tunc praesens cum videretur,
repropmittebat quod patrem visurus esset, quisquis
mundo corde fuisset. Erat ergo repropmittens haec, non
pater, sed filius: quia qui filius erat, quod videri habebat,
repropmittebat, quia repropmittebat mundis corde
si filius fuisset. cur enim repropmittebat mundis corde
vt viderent patrem, si iam tunc qui praesentes erant,
patrem Christum videbant. sed quia filius erat, non pa-
ter, merito & filius, quia imago Dei, tunc videbatur: &*

*pater quia inuisibilis, mundis corde vt videretur: reprop-
mittitur, & notatur. Haec igitur satis sit etiam aduersus
istum haereticum dictasse pauca de multis. Campus eni-
nim, & quidem latus ac fulus aperietur plenius, haere-
ticum istum si agitare voluerimus, quandoquidē duobus
istis locis quibusdam effolis luminibus quibus totus sit in
doctrina suae caecitate superatus. Sed enim
ordo rationis, & fidei auctoritas, digestis vocibus & li-
teris Domini admonet nos post haec credere etiam in Spi-
ritum sanctum olim Ecclesiae repropmissum, sed statutus
temporum opportunitatibus redditum. Est enim per
Iolem Prophetam repropmissus, sed per Christum red-
ditus. In nouissimis, inquit, diebus effundam de Spiritu meo
super seruos, & ancillas meas. Dominus autem: Accipite Spi-
ritum sanctum, quorum remisistis peccata, 129 erunt remissa
& quorum retinueritis, erant retenta. Hunc autem Spiritum
sanctum, Dominus Christus modo Paracletum appel-
lat, modo spiritum veritatis esse pronuntiat, qui non est
in Evangelio nouus, sed nec noue datus: nam hic ipse &
in Prophetis populum accusauit, & in Apostolis aduo-
cationem gentibus praestitit. Nā illi vt accusantur me-
rebantur, quia contempserat legem: & qui ex gentibus
credunt vt patrocinio Spiritu adiuuentur mereantur,
quia ad Euangelicam peruenire gestunt legem. Differ-
rentia sane in illo genera officiorum, quoniam in tem-
poribus differens ratio causarum. nec ex hoc tamen ipse
diuersus qui haec sic gerit, nec alter est dum sic agit, sed
vnus atque ipse est diuidens officia sua per tempora, &
rerum occasiones atque momenta. Denique Apostolus
Paulus: Habentes, inquit, eundem spiritum: sicut scriptum est,
credidi propter quod locutus sum, & nos credimus, ideo loqui-
mur. Vnus ergo & idem spiritus qui in Prophetis & A-
postolis, nisi quoniam ibi ad momentum, hic semper
Ceterum ibi, non vt semper in illis inest: hic, vt in illis
semper maneret: & ibi medio ceteri distributus, hic totus
effusus: ibi parce datus, hic large commodatus, nec
tamen ante resurrectionem Domini exhibitus, sed post
resurrectionem Christi contributus. Rogabo enim, aiebat
pater: & alium advocatum dabit vobis, vt vobiscum sit in a-
ternum, 130 spiritum veritatis. Et: Cum venerit advocatus ille
quem ego misurus sum vobis a patre meo, spiritum veritatis qui
de patre meo procedit. Et: Si non abiero ego, advocatus ille non
veniet ad vos. Si autem ego abiero, remittam illum ad vos. Et:
Cum venerit spiritus veritatis, ille vos diriget in omnem veritatem.
Et quoniam Dominus in caelos esset abiturus, Para-
cletum discipulis necessario dabat, ne illos quodammodo
pupillos (quod minime decebat) relinquere, & sine aduocato &
quodam tutore diceret. Hic est enim qui ipsorum animos mente
(que firmavit, qui Euangelica sacramenta distinxit, qui in ipsis
Inluminator retum diuinarum fuit, quo confirmati pro nomine
Domini nec carceres nec vincula timuerunt, quin immo
ipsas saeculi potestates, & tormenta caleauerunt, armati
iam scilicet per ipsum a quo firmati, habentes in se dona
quae hic idem spiritus Ecclesie Christi sponse quasi que-
dam ornata distribuit, & dirigit. Hic est enim qui
Prophetas in Ecclesia constituit, magistros erudit, linguas
dirigit, virtutes & sanitates facit, opera mirabilia ge-
nit, discretionem spirituum porrigit gubernationes con-
tribuit, consilia suggerit, quaeque alia sunt charismatum
dona componit, & dirigit, & ideo Ecclesiae Domini vn-
dicque & in omnibus perfecta, & consummatam facit.
Hic est qui in modum columbae, postquam Dominus bap-
tizatus est, super eum venit, & mansit, 131 habitans in
suo Christo plenus & totus, nec in aliqua mensura aut
portione mutatus, sed cum tota sua redundancia cumula-
te distributus & missus, vt ex illo delibatione quandā
gratias ceteri consequi possint, totius sancti Spiritus in
Christo fonte remanente, vt ex illo donorum atque ope-
rum vna ducerentur, spiritu sancto in Christo aduen-
ter habitante. Hoc etenim iam prophetas Esaias aiebat:
132 Et requiescit, inquit, super eum spiritus sapientiae & intel-
lectus, spiritus consilii & virtutis, spiritus scientiae & pietatis, &
implebit eum spiritus timoris Dei: hoc idē atque ipsū & alio in lo-
co ex persona ipsius Domini: Spiritus Domini super me, propter
quod*

E

Ca. xxii.

Ioel. 1. &
Ab. 1.
ioan. 20.
ioan. 14.

F

1. Cor. 12.
2. Cor. 4.

ioan. 13.
ibidem.
ioan. 16.
ibidem.

G

Mat. 2.

1. Cor. 12.

H

Matth. 3.
Coloss. 2.

Ijai. 11.

Ijai. 61.

quod

TERTULLI
OPERA

A
Psal. 4.4.
Rom. 8.
1. Cor. 3.
Tit. 3.
1. Cor. 1.
1. Cor. 5.
1. Cor. 6.
Rom. 8.
Gal. 5.
B
1. Cor. 2.
Ibidem. 7.
Ibidem. 14.
1. Tim. 4.
1. Cor. 12.
Matth. 12.
1. Marc. 3.
C
Cap. xxx.
Dent. 6.
D
Malach. 2.
Rom. 3.

quod vixit me, euangelizare pauperibus misit me. Similiter David: Propere vixit te, Deus Deus tuus oleo letitia a consoribus tuis. De hoc Apostolus Paulus: Qui enim spiritum Christi non habet, hic non est eius, &: Vbi spiritus Domini, ibi libertas. Hic est qui operatur ex aquis secundam naturam semen quoddam diuini generis, & confectio celestis natiuitatis, pignus promissae hereditatis, & quasi chirographum quoddam aeternae salutis, qui nos Dei faciat templum, & nos eius efficiat domum, qui interpellat diuinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus, aduocationis implens officia, & defensionis exhibens munera, inhabitator corporibus nostris datus, & sanctitatis effector: qui id agens in nobis ut ad aeternitatem, & ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra producat, dum illa in se aduicacit cum celesti virtute misceri, & cum spiritu sancti diuina aeternitate sociari. Erudiuntur enim in illo, & per ipsum corpora nostra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt semoderanter temperare. Hic est enim qui contra carnem desiderat, quia caro contra ipsum repugnat. Hic est qui inexpleriles cupiditates coerct, immoderatas libidines frangit, illicitos ardores extinguit, flagrantis imperus vincit, ebrietates reuocat, auaritas repellit, luxurias comestationes fugit, caritates nequit, affectiones constringit, sectas repellit, regulam veritatis expedit, haereticos reuincit, improbos foras expuit, Evangelia custodit. De hoc item Apostolus: Non enim spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est. De hoc exultat, & dicit: Puto autem quia & ego spiritum Dei habeo. De hoc dicit, Et spiritus Prophetarum Prophetis subiectus est. De hoc refert: Spiritus autem manifeste dicit, quia in nonisimis temporibus recedent quidam a fide, adtendentes spiritibus seductorum, doctrinis demoniorum, in hypocritis mendacia loquentium, cauteriatam habentium conscientiam suam. In hoc spiritu positus nemo unquam dicit anathema Iesum, nemo negauit Christum Dei filium, aut repudiavit creatorem Deum: nemo contra scripturas vlla sua verba depromit, nemo alia & facilega decreta constituit, nemo diuersa iura conscribit, 134 In hunc quisquis blasphemauerit, remissionem non habet, non tantum in isto seculo, verum etiam nec in futuro. Hic in Apostolis Christo testimonium reddit, in martyribus constantem fidem religionis ostendit, in virginibus admirabilem continentiam signatae charitatis induit, in ceteris incorrupta & incontaminata doctrinae Dominica iura custodit, haereticos destruit, peruersos corrigit, infideles arguit, simulatores ostendit, improbos quoque corrigit, Ecclesiam incorruptam & iniuiolatam perpetuae virginitatis & veritatis sanctitate custodit. 135 Et haec quidem de Patre & de Filio & de Spiritu sancto breuiter sint nobis dicta, & strictim posita, & non longa disputatione pertractata. Latius enim potuerunt porrigi, & propensiore disputatione produci, quandoquidem ad testimonium, quod ita se habeat fides vera, totum & verum & nouum Testamentum possit adduci. Sed quia oblectantes aduersus veritatem semper haereticis sinceram traditionis, & catholicae fidei controuersias solent trahere, scandalizati in Christum, quod etiam Deus & per scripturas asseratur, & a nobis hoc esse credatur: merito a nobis, ut omnia a fide nostra auferri possit haeretica calumnia, de eo quod & Deus sit Christus, sic est disputandum, ut non impediatur scripturae veritatem, sed nec nostram fidem, qua vnus Deus & per scripturas promittitur, & a nobis tenetur & creditur. 136 Tam enim illi qui Iesum Christum ipsum Deum patrem dicunt, quam etiam illi qui hominem illum tantummodo esse voluerunt, erroris sui & peruersitatis origines & causas inde rapuerunt: quia cum animaduertentes, scriptum esse, quod vnus sit Deus, non aliter putauerunt istam tenere se posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certe Deum patrem putarent esse credendum. Sic enim calumnias suas colligere consueverunt, ut errorem proprium approbare nitantur. Et quidem illi qui Iesum Christum patrem dicunt, ista pretendunt: Si vnus Deus, Christus autem Deus, pater est Christus, quia vnus Deus: si

non pater sit Christus, dum & Deus filius Christus, duo Dii contra scripturas introduci esse videantur. Qui autem hominem tantummodo Christum esse contendunt, ex diuerso sic colligunt: Si aliter pater, aliter est filius: pater autem Deus, & Christus Deus: non ergo vnus Deus, sed duo Dii introducantur pater, pater & filius: ac si vnus Deus, consequenter homo Christus, ut merito pater sit Deus vnus. Re vera quasi inter duos latrones crucifigitur Dominus, quomodo fixus aliquando est, & ita excipit haereticorum istorum ex utroque latere sacrilega conuicia. Sed neque scripturae sanctae, neque nos causas illis perditionis & cecitatis asserimus, si qua in medio diuinarum litterarum euidenter posita, aut videre nolunt, aut videre non possunt, nos enim & scimus & legimus & credimus & tenemus, vnus esse Deum, qui fecit caelum pariter ac terram, quoniam nec alterum nouimus, aut nosse (cum nullus sit) aliquando poterimus. 137 Ego sum, inquit, Deus, & non est pater me iustus & saluus. Et alio in loco, Ego primus & nouissimus, & pater me non est Deus. Quis sicut ego, & quis mensus est palma caelum, & terram pugilo? qui suspendit montes in pondere, & memora in statera: Et Ezechias: Vt sciant omnes quia tu es Deus solus. Iple praeterea Dominus: Quia me interrogas de bono: vnus Deus bonus. Apostolus quoque Paulus, Qui solus, inquit, habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Et alio in loco: Mediator autem vnus non est, Deus autem vnus est. Sed quomodo hoc tenemus & legimus & credimus, sic scripturarum celestium nullam partem praetere debemus: quippe cum etiam illa quae in scripturis sunt posita Christi diuinitatis insignia, nullo modo debeamus recusare, nec scripturarum auctoritatem corumpendo, integritatem fidei sanctae corrumpere tenemus. Et hoc ergo credamus, siquidem fidelissimum, Dei filium Iesum Christum Dominum & Deum nosse: quoniam in principio erat verbum, & verbum erat Deus & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum: & verbum caro factum est, & habitauit in nobis, &: Dominus meus & Deus meus, & Quorum pater, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia benedictus Deus in secula. Quid ergo dicemus? Nunquid duos Deos in secula? Quomodo ergo dicit: Quia vnus vnus est? Aut nunquid non & Christus Deus est? Quomodo ergo: Dominus meus, & Deus meus, Christo dictum est? Totum igitur hoc nihil cum propria veneratione & legitima disputatione tenemus: merito scandalum haereticis praebuisse credemur: non utique ex scripturarum celestium vito, quae nunquam fallunt, 138 sed humanae erroris praesumptione, qua haeretici esse voluerunt. Et in primis illud retorquendum in istos, qui duorum nobis Deorum controuersiam facere praesumunt. Scriptum est quod negare non possunt: Quoniam vnus est Dominus. De Christo ergo quid sentiunt? Dominum esse, aut illum omnino non esse: sed Dominum illum omnino non dubitant. Ergo si vera est illorum ratiocinatio, iam duo sunt Domini. Quomodo igitur iam secundum scripturas, vnus est Dominus, & magister vnus Christus dicitur? At enim legitus, quod magister sit etiam Apostolus Paulus. Non ergo iam vnus magister: duos enim magistros secundum ista colligimus. Quomodo igitur secundum scripturas, vnus magister Christus, vnus in scripturis bonus dicitur est Deus, sed idem in scripturis bonus etiam Christus positus est. Non igitur, si recte colligunt, vnus bonus, sed etiam duo boni. Quomodo igitur, secundum scripturarum fidem, vnus bonus esse refertur? Ac si non putant aliqua ratione officii posse ei quod vnus Dominus est, per illud quod est Dominus & Christus: neque ei quod vnus est magister, per illud quod est magister & Paulus: aut illi quod vnus est bonus, per illud quod vnus sit nuncupatus & Christus: eadem ratione intelligat, officii non posse ab illo quod vnus est Deus, ei quod Deus pronuntiat est Christus. 139 Est ergo Deus pater omnium institutor & creator, solus originem neciens, inuisibilis, immensus, immortalis, aeternus, vnus Deus, cuius neque magnitudini, neque maiestati, neque virtuti

1. Cor. 1.
1. Cor. 2.
1. Cor. 3.
1. Cor. 4.
1. Cor. 5.
1. Cor. 6.
1. Cor. 7.
1. Cor. 8.
1. Cor. 9.
1. Cor. 10.
1. Cor. 11.
1. Cor. 12.
1. Cor. 13.
1. Cor. 14.
1. Cor. 15.
1. Cor. 16.
1. Cor. 17.
1. Cor. 18.
1. Cor. 19.
1. Cor. 20.
1. Cor. 21.
1. Cor. 22.
1. Cor. 23.
1. Cor. 24.
1. Cor. 25.
1. Cor. 26.
1. Cor. 27.
1. Cor. 28.
1. Cor. 29.
1. Cor. 30.
1. Cor. 31.
1. Cor. 32.
1. Cor. 33.
1. Cor. 34.
1. Cor. 35.
1. Cor. 36.
1. Cor. 37.
1. Cor. 38.
1. Cor. 39.
1. Cor. 40.
1. Cor. 41.
1. Cor. 42.
1. Cor. 43.
1. Cor. 44.
1. Cor. 45.
1. Cor. 46.
1. Cor. 47.
1. Cor. 48.
1. Cor. 49.
1. Cor. 50.
1. Cor. 51.
1. Cor. 52.
1. Cor. 53.
1. Cor. 54.
1. Cor. 55.
1. Cor. 56.
1. Cor. 57.
1. Cor. 58.
1. Cor. 59.
1. Cor. 60.
1. Cor. 61.
1. Cor. 62.
1. Cor. 63.
1. Cor. 64.
1. Cor. 65.
1. Cor. 66.
1. Cor. 67.
1. Cor. 68.
1. Cor. 69.
1. Cor. 70.
1. Cor. 71.
1. Cor. 72.
1. Cor. 73.
1. Cor. 74.
1. Cor. 75.
1. Cor. 76.
1. Cor. 77.
1. Cor. 78.
1. Cor. 79.
1. Cor. 80.
1. Cor. 81.
1. Cor. 82.
1. Cor. 83.
1. Cor. 84.
1. Cor. 85.
1. Cor. 86.
1. Cor. 87.
1. Cor. 88.
1. Cor. 89.
1. Cor. 90.
1. Cor. 91.
1. Cor. 92.
1. Cor. 93.
1. Cor. 94.
1. Cor. 95.
1. Cor. 96.
1. Cor. 97.
1. Cor. 98.
1. Cor. 99.
1. Cor. 100.

A quicquam non dixerim praeferi, sed nec comparari potest. Ex quo, quado ipse voluit, sermo filius natus est, qui non in sono percussis aëris, aut in coacta de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolata deo virtutibus agnoscitur: 140 enim sacre & diuinae naturae arcana nec Apostolus didicit, nec Prophetes comperit, nec angelus sciuit, nec creatura cognouit, filio soli nota sunt, qui patris secretis cognouit. Hic ergo cum sit genitus a patre, semper est in patre. Semper autem sic dico, vt non innatum, sed natum probem. Sed quante omne tempus est, semper in patre fuisse dicendus est. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in patre, ne pater non semper sit pater: 141 quia & pater illum etiam quadam ratione precedit, quod necesse est quodammodo prior fieri quater sit. Quoniam aliquo pacto antecedit necesse est eum qui habet originem, ille qui originem nescit. Simul vt hic minor sit, dum in illo esse se scit, habens originem quia nascitur, & per Patrem quoddammodo, quamuis originem habet qua nascitur, vicinus in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur. 142 Hic ergo, quando pater voluit, processit ex patre: & qui in patre fuit, processit ex patre: & qui in patre fuit, quia ex patre fuit, cum patre postmodum fuit, quia ex patre processit: substantia scilicet illa diuina, cuius nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt. & merito ipse est ante omnia, quando per illum facta sunt omnia, qui processit ex eo ex cuius voluntate facta sunt omnia. Deus vique procedens ex Deo secundum personam efficiens, sed non eripiens illud patri quod vnus est Deus. Si enim natus non fuisset, innatus, comparatus cum eo qui esset innatus, aequatione in vtroque offensa duos faceret innatos. & ideo duos faceret Deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, & aequales inuentus duos Deos merito reddidisset non geniti atque ideo duos Christus reddidisset, Deos, si sine origine esset, vt pater inuentus. & ipse principium omnium vt pater, duo faciens principia, duos ostendisset nobis conseqüenter & Deos. Aut si ipse filius non esset, sed pater generans de se alterum filium, merito collatus cum patre, & tantus denotans duos patres effecisset, & ideo duos approbaret etiam duos. Si inuisibilis fuisset cum inuisibili collatus par ex patre, & duos inuisibiles ostendisset, & ideo duos comprobasset, Deos. Si incomprehensibilis, si & cetera quae cum eo sunt patris, merito, dicimus, duos Deorum quam isti confundunt, controuersiam suscitasset. Nunc autem quid quid est, non ex se est, quia nec innatus est, sed ex patre est, quia genitus est: 143 siue dum verbum est, siue dum virtus est, siue dum sapientia est, siue dum lux est, siue dum filius est, & quicquid horum est dum non aliunde est, quam, sicut diximus iam superius, ex patre, patri suo originem suam debens, discordiam diuinitatis de numero duorum Deorum facere non potuit, qui est vnus Deus, originem nascendo contraxit. Quo genere dum & vngenitus est, & primogenitus ex illo est qui originem non habet, vnus est omnium rerum & principium & caput. Idcirco vnus Deum asseruit, que non sub vilo principio aut initio, sed initium potius & principium rerum omnium comprobauit. Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, nec ex consilio suo facit, nec a se venit, sed imperis paternis omnibus & praecipis obedit, vt quamuis probet illum natiuitas filium, tamen monstra obedientia asserit illum patrem a voluntatis ex quo est ministrum, ita dum se patri in omnibus obtemperantem reddit, quamuis sit & Deus, vnus tamen Deum patrem de obedientia sua ostendit, ex quo & originem traxit. & ideo duos facere non potuit, quia nec duas originem fecit, quae ex eo qui originem non habet, principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Nam cum id sit principium ceteris dum in natum est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, merito ex eo venit qui originem non habet principium probans illud esse ex quo ipse est, etiam si Deus est qui natus est: vnus ta-

B men Deum ostendit, quem hic qui natus est, esse sine origine comprobauit. Est ergo Deus, sed in hoc ipsum genitus, vt reslet Deus. Est & Dominus, sed in hoc ipsum natus ex patre, vt esset Dominus. Est & angelus, sed ad annuntiantium magnum Dei consilium, ex patre suo angelus destinatus. Cuius sic diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inaequalitate diuinitatis duos Deos reddidisse videatur. 144 Subiectis enim ei quali filio omnibus rebus a patre dum ipse cum his, qua illi subiecta sunt, patri suo subicitur, patris quidem sui filius probatur, ceterorum autem & Dominus & Deus esse reperitur. Ex quo dum huic qui est Deus, omnia subiecta traduntur, & cuncta sibi subiecta filius accepta refert patri, totam diuinitatis auctoritatem rursus patri remittit, vnus Deus ostenditur verus & aeternus pater, a quo solo haec vis diuinitatis emissa, etiam in filium tradita & directa rursus per substantiae communionem ad patrem reuoluitur. Deus quidem ostenditur filius, cui diuinitas tradita & portata conspicitur, & tamen nihilominus vnus Deus pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa maiestas atque diuinitas ad patrem, qui dederat eam, rursus ab illo ipso filio missa reuertitur, & retorquetur: vt merito Deus pater omnium Deus sit, & principium ipsius quoque filii sui quem Dominum genuit: filius autem ceterorum omnium Deus sit quoniam omnibus illum Deus pater praeposuit quem genuit: mediator Dei & hominum Christus Iesus omnis creaturae subiectam sibi habens a patre proprio potestatem qua Deus est, cum tota creatura subiecta sibi concors patri suo Deo inuentus, vnus & solus & verum Deum patrem suum, manente in illo quod etiam auditus est, breuiter approbaui.

C ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM De Trinitate.

I. NOUATIANI ROMANAE VRBIS PRESBYTERI.] Quod non Tertulliani, sed Nouatiani sit liber, ex B. Hieronymo & Rufino ad calcem Argumenti comprobauimus. Hic vero addimus: Romanae vrbis Presbyteri, ex B. Hieronymo in Catal. Script. Eccles. quod videtur ab illo conscriptus hic liber, priusquam in schisma & haeresim incidere. Esi enim (vt ibi diximus, & infra infra cap. 29.) de Spiritu sancto male scripsisse confes (foris vnus deo id permittente, quod Sacramentum Christum, cui Spiritu sancto pecuniariter suam infundit benedictionem, non acceperit, vt molauit) nemo tamen remanens aut illi aut Nouatiani eius affectus, inter haereses eorumque errorum de Spiritu sancto adhibuit. Et vero, quod etiam in Spiritu sancto nomine baptizantur, constat, tunc ex eo quod infra cap. 29. idem in Spiritum sanctum dicitur verbis proficatur, tunc quod aliqui in Spiritum sanctum i. aequae Paulianistae iussu fuissent rebaptizari. Maxime si consideres causarum differentiam, quam reddidit B. Innocentius Papa 1. Epist. 2. cap. 5. Paulianistae (inquit) in nomine Patris & Filij & Spiritu sancti minime baptizant, Nouatiani videri nominibus tremenda vituntur, nec apud istos de vnitatis potestate diuina, hoc est Patris Filij, & Spiritu sancti, questio aliquando commota. Quod ipsum etiam facit B. Cyprianus Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam quidquam certi definitum esset, non sicut caute ab eo scriptum fuit, vt vobis legisset, pro serapuerunt. Scripsisse praeterea videtur qui istud citatur DE SABBATO, ac DE CIRCUNCISIONE, foras sit & eos quos B. Hieron. in Catal. recenset, DE PASCHA, & DE ORATIONE. Verum post haeresim scripti videntur, quos idem illic recenset: DE SACERDOTE, DE INSTANTIA, & DE ATTALO. An autem eiusdem sit liber de Spectaculis Tom. 3. operum B. Cypriani editus, lib. sequenti laus. Quamquam interim postea & in schisma & in haeresim lapsus fuisse non negemus, immo vero satis late deduxerimus, quidquid ex patre, in vna nostra B. Cypriani & Adnot. nostris in eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque postea Sacramentum Christum accepit, quam causam allegat Eusebius, quod in haeresim lapsus sit, ad Epist. 72. n. 4. Quod, quamprimum cum alij Romani Ecclesiae presbyteri negauerit, ad Epistol. 22. ad Anton. numero 17. & 23. idque a Nouato B. Cypriani presbytero schismatico, postea & haeretico seductus. Quod eiusdem facione adulterum & contrarium caput contra S. Cernelium legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, si consecratus a tribus Episcopis, Epist. 42. num. 2. & 6. Quod deinceps suam haeresim & Romae & alibi disseminauit, qua ad

D paniten-

E Ioh. 2. o. Ibidem. 2/43.

F

G

H

TERTULLI
OPERA

A penitentiam quidem admittebat, sed à solo Deo, non verbo ab Ecclesia tribui posse contendebat. Epist. 52. num. 83. Quod proinde, etiam si verum esset, quod quidam scribunt, occisum illum fuisse sub Valeriano, quum extra Ecclesiam fuerit, nihil professe potuisse Martyrium, Epist. 52. num. 50. Quod Novatiani sectatores ad exemplum eius Christinate non vengerent, atque adeo reduntibus in Ecclesiam Christianitatis sacramentum adderetur, Epist. 72. num. 4. Quod etiam secunda damnarint nuptias Novatiani, in Vita B. Cypriani. Quod denique se negasse, nuncuparint, quia immundus, id est, lapsus, non communicabant, Epist. 76. num. 5. Porro (vix ne quid hic omit- tamus) scripsit contra Novatiani schisma, B. Cornelius Epistola ad Fabium apud Eusebium, & Epistolas tertiam & quartam ad B. Cyprianum, ipsè B. Cyprianus Epistolas 41. 42. 43. 44. 47. 49. 51. ac libros de Veritate Ecclesie, & de Orat. Dominica, ac Dionysii Alexandr. Epistolas ad ipsum Novatianum, ad Confessores ab illo seductos, & ad B. Cornelium. Adversus eundem heresim, idem B. Cyprianus Epist. 52. & lib. ad Novatian. & idem Dionys. Epist. ad eundem. Celebrata quoque fuerunt Concilia adversus eum & schisma & heresim Romanum, Africana aliquot, Antiochenum, & per Italiam & alias provincias, Eusebio reffe locis in Vita B. Cypriani citatis. Quum vero perduraret adhuc ea heresis, scripsit adversus Novatiani idem B. Dionysius Epistolas ad Fabium Antiocheum, ad Laodiceos, ad Cononem, & ad Armenios, titulo de Penitencia, Rhabitium item Augustinensem Episcopum, B. Eusebius Emislenus, B. Pacianus Barcolonensis Episcopus Epist. 2. ad Sympronianum, & Tractatum aliam, qui priori loco inter eius opuscula commemoratur, B. Ambrosii libros 2. de Penitencia, denique B. Ephanus, Philaster, B. Augustinus, Theodoretus, Damascenus, Euthymius, Honorius, B. Isidorus, Hrabannus, aliique recentiores in Catalogis hereticorum.

2. DE TRINITATE.] Prater Novatianum, DE TRINITATE scripsit Tertullianus supra Tom. 3. lib. ad Praxeam, & lib. quem se imitatur, quem desiderari putamus. Dionys. Alexand. ad Sabellium, B. Athanas. ad eundem Orat. de eterna substantia Filii & Spiritus sancti in Deo patre, B. Hilarius Pictau. libros 12. B. Gregor. Nyssenus Orat. 4. B. Chryso. hom. 5. de Visione Isaie, B. August. libro 15. Rufinus Tract. in Symbolum fidei, qui exstat 3. Tomo Operum B. Cypriani, B. Fulgentius denique librum unum, Multa etiam eodem pertinent in Panoplia Orthodoxa fidei B. Eusebii. Ad quos compendii gratia Lectorem remittimus, nihil aliud pen- to hoc libro adnotaturi, quam discrepantias, si qua inveniuntur in scripturarum sacrarum citatione, subinde remittentes ad Librum supradictum Tertulliani adversus Praxeam.

C A P. I.

3. Regula exigit veritatis, &c.] Caput hoc inscriptum: De verbis Symboli fidei, CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM, CONDITOREM COELI ET TERRAE, quippe- tum elegantissime id explicatur ex Genesi. Atque de Symbolo Apostolorum, quod Regula fidei seu veritatis nuncupatur. Antior & hic, & infra c. 9. ac cap. 29. fidei auctoritatem, vide supra Adnotat. nostras Tom. 3. lib. de Praescriptis. adnot. heret. cap. 13.

4. qui coelum alta sublimitate suspendit, &c.] Hac desumpta sunt ex cap. 1. Gen.

5. mensuris mentem, &c.] Sic legitur ex m. cod. Angl. pro mensuris, quod ea vox B. Cypriani etiam Afro usitata sit Epist. 28. num. 11. & 34. num. 23. ubi vide adnotat. nostras. Certe etiam sic legebatur ante Gagnaeum.

6. nec non etiam ipsi quoque deliciis procurasset oculorum, &c.] Est quidem haec phrasit Tertullianica, quales supra frequenter adnotavimus, & infra alia quoque, ut exempli gratia: denotatur, edici, ac vitiorum, cap. 1. qua pater, cap. 3. qua minor, cap. 4. Item voces Tertullianicae, exrens, confabularet, cap. 18. ac confabulatione, cap. 19. Verum inde non sequi, hunc librum Tertulliani esse, vel ex eo patet, quod Afri scriptores omnes, etiam hoc posteriores, ut patet B. Cyprian. Minus Felix, B. Pacianus, & Arnobius, simili- bus vti soleant. Quod semel adnotatum sufficiat.

7. Quae quum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit, &c.] Haec ex cap. Gen. 2. desumpta sunt. Est autem hic elegans locus tum de Libertate arbitrii in alterutra parte (de qua supra laurus Tom. 3. lib. 2. aduers. Marc. cap. 5. 6. 7. 8. 9. & 10.) tum de praemis condignis, de quibus Tom. 2. lib. de Patientia, cap. 13. num. 82.

8. Ex quo mortalitas, inuidia utique in ipsum redit, qui quum illum, &c.] Sic profus legitur partim ex Gagneo. Et vero haec ex 3. cap. Gen. descripta sunt. Sive autem legas: super terram cum Gagneo, sive cum Gelenio: terra, non refert.

9. Quamquam etiam, &c. angelos prius instituerit, &c.] Fuit non modo Novatiani haec sententia, sed etiam B. Hier. in cap. 1. Epist. ad Titum, tum Graecorum omnium, quod angeli prius (id est, ante omnem creaturam) instituti fuerint. Quam etiam B. August. recen- set lib. 11. de Civitate Dei, cap. 5. 6. & 7. magis amplectendam cen- set eam sententiam, quod iuxta Ecclesiastici cap. 18. creaverit omnia simul Deus, quam etiam sequitur lib. 11. de Civitate Dei cap. 15. & lib. 1. de Gen. ad litteram cap. 1. Quam etiam sequitur Magister Sententiarum, & post eum Doctores Scholastici, quae etiam postremum desin- dita est in Concil. Lateran. sub Innocentio 3. & in Decretales recep- ta, cap. Firmiter credimus. Tom. de summa Trinit. & fide cathol. Legimus autem paulo post ex consuetudine Latini: Namque quae infra tertiam, &c.

10. Locus enim est, &c.] De hoc & Novatiani & Tertulliani aliorumque Patrum quorundam paradoxo, vide supra Prolegomena.

C A P. II.

11. Super quae omnia, &c.] Titulum huius capiti impo- nitimus. Quod Deus sit continens omnia, immensus, aeternus, immorta- lis, sublimitate omni sublimior.

12. nulli Deo superiori (ut quidam putant) locum reliquit, &c.] Adhuc ad errorem Valentinianorum, qui supra Demitru- gum, id est, Opificem Deum, confutabant Deum superiorum Bythoon, cum tricenario & nonum numero, sicuti videtur supra Tom. 3. & in Prolegomenis nostris ad lib. ad Valent. & eundem lib. cap. 18. 19. ac 20.

13. De hoc ergo ac de eis quae sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis, &c.] Adhuc ad illud 1. Cor. 3. ex Isaie 64. cap. ucc in cor hominis ascendit, &c. Castigamus autem ex consuetudine Latini: nec edici possit, pro dici, & ex Aug. m. cod. m. potuerit cogitari, pro poteri, & non multo post cum Gagneo & Latino: hebescit, pro hebetescit. Legit quidem deinceps Angl. cod. m. omni bonitate bonior, pro melior, sed alibi habemus eam vocem non reperi apud Afros, Lectori interim relinquens liberum, quod vult e- gat.

C A P. III.

14. Hunc igitur agnosces, &c.] Inscriptioem huius capiti fecimus: Quod Deus fit conditor omnium, Dominus & pater, ex- sciipuit.

15. qui dixit, & facta sunt omnia, &c.] Iste d. sal. 148. para- phrastico est.

16. Qui secundum Isaiam, &c.] Hic intermisit verbum Isai. 40. verba Isai. 103. etiam illa inuenerunt ordine, per omnia conformis editioni LXX.

17. nec cum qui ingenio haereticis fidus sit, &c.] Adhuc ad varias haereses, quarum supra facta est mentio, Tom. 3. lib. de Prae- scriptis, ad haeresim in Catalogo haereticorum, qualem Deum huius haeretico fingebant ingenio, de quibus vide ibidem Adnot. nostras ac haereses 25. post Evangelium, sicut etiam lib. ad Hermogenem de materia Deo, coeterna lib. ad Valent. de Deorum tribus, & lib. 1. ad Marc. de duobus Diis.

18. Et super quem requiescit spiritus meus, &c.] Hic variat Isai. 6. ab alio editionibus, quae habent: Super quem respiciam.

19. à creatura mundi, &c.] Tam in hoc, tum illo: tempterna quoque, consenti per omnia vulgato Latino Interpreti, quod illius auctoritatem confirmat, & sic etiam in aliis huius scripturae Noui Testamenti.

C A P. IV.

20. Quem solum merito bonum, &c.] Caput hoc inscriptum: Bonum esse Deum, semper sui similem, immutabilem, vnum & solum, infinitum, cuius nec nomen proprium possit edici, & incorruptibile. Legimus autem: qui nomen sibi per se dicit, & incorruptibile. Legimus autem: qui aliquando post iuxta Gagneum, pro- poimus: idcirco & merito in Deo manet semper status eius, pro- maneat, & ex consuetudine Latini: dum patrem non habet, prohibet.

C A P. V.

21. Cuius etiam si, &c.] Titulum huius capiti impo- nitimus: De iracundiis & indignationibus & odii Dei, quod non sinit in- telligendae ad humanorum exemplariorum: Et vero etiam bene patet Tertulliani hunc librum non esse, videtur enim potius dicitur sum sentire lib. de Testim. Anima, cap. 2. quem admodum ibi diximus & inter Paradoxa eius laurus in nostra Prolegomena.

22. iracundiarum legitimas, &c.] Iracundiarum Dei, sive tra Dei, Grace & c., iuxta editiones omnes in Veteri Testamento his frequen- tissima mentio, nominati Gen. 18. Exod. 4. Num. 11. item in Novo Testamento apud Mattheum & Lucam, item in Epistola ad Roma- nos, Coloss. Theoph. & Apocalypsi.

23. & indignationes, &c.] Indignationes Dei etiam iuxta lxx. referuntur Deuter. 29. alijque locis, ubi Grace est μεγαλειος, & multo pluribus iuxta editionem B. Hieron. ex Hebraeo: ubi Interpres Latinus lxx. Gracam vocem suam: furorem vertere maluit.

24. & odia, &c.] Odia Dei relata cognoscuntur Ecclesiastici 9. Sap. 14. Isai 9. & Malach. 1. Eodem pertinet scriptura, quib. odie Deus dicitur. Sive autem in calce huius capiti legat, quod quid- dem cum exc. sine: quoniam quidem cum nos, Angl. cod. parat. est.

C A P. VI.

25. Et licet scriptura, &c.] Inscriptionem huius capiti fecimus: De Dei oculis, naribus, digito, manu, ore, auro, pedibus, brachio, & lingua, ad humanam formam non intelligendis.

26. Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonae fir-

A Beantur. &c.] *Postremum hoc veritatis, pro eo quod Graece est, & nunc vocis, pro eo quod aliter dicitur. De Pronotio vero quod paulo post habet Auctor: suis campis distunderet, vide nostra Prolegomena.*
 27. & si adsumptio alas meas, & abiero trans mare, &c.] *Hic dissimulat Auctor ab omnibus Psalmorum editionibus, qua leguntur: si sumptero pennas, pro quo ipse: alas meas dileculo, & habitauero in extremis maris. Repositus autem mos quod habebat Gagnaus: sed populo potius impetur, pro eo quod Gelinius: impeturur.*
 28. Et quando auris, quod omnia audiat, &c.] *Sic prorsus legimus, pro: omnes, eo quod praedat, quod omnia videat. Sive autem legas cum Gagnau: robor, sive cum exe: robur, non refert.*
 29. Aut propter quam causam linguam quaerat, &c.] *Vnicum reperire licet locum scripturae, ubi lingua Dei commemoratur, nempe Isai. 50. Linguis eius quasi ignis deoctoris. ubi T. X. X. paraphrasitica transpositio: 229. ubi dicitur: id est, ita furiosus eius. Hic vero paulo aliter linguam Dei interpretatur in sum. Dei.*

CAP. VII.

30. Sed illud quod dicit, &c.] *Capit hoc inscriptum: Quod Deus nullis propriis appellationibus explicari possit. Sive autem legas, puto ego cum exe: puteum, ex Angl. ms. cod. perinde est.*
 31. nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est, &c.] *Dissimulat ab Auctore B. Augusti lib. 15. de Trinit. cap. 17. eundem locum 1. Ioan. 4. explicans, quom in illa summa simplicitate natura substantiam ipsam scribit esse caritatem, & caritatem ipsam substantiam. Verum primi illi Auctores non tam exacte scripserunt in materia Trinitatis.*
 32. nec cor hominis, aut mens ipsa percipit, &c.] *Istud Paraphrasitica transposuit Auctor, pro eo quod est 1. Cor. 2. nec in cor hominis ascendit.*
 33. Omnis enim spiritus creatura est, &c.] *Sicuti supra ad eadem argumenti adnotauimus, quia istud facere videbatur pro illis, ut vixit: vixitque hunc librum B. Cipriani nomine in lucem ediderunt. Verum non mirum est errasse in hoc Nouatium, qui sicuti supra adnotauimus n. 1. Spiritum sanctum cum plenitudine sacramenti Chirinatius Confirmationis non acceptat, & proinde facilius in heresim lapsus sit, neque vero aliquis ad huc de Trinitate in Ecclesia definitus fuerat. Atqui sub eadem huius capituli castigatione ex coniectura Du. Latini: telector & creator: pro: refertur.*

CAP. VIII.

34. Hunc ergo, omittis haereticorum fabulis, &c.] *Titulum huius capituli inscriptum: Quod hunc Deum, de quo prius egit, nouit & venerat Ecclesia, quem scripturae celebrant. Atqui quod adnotat: omittis haereticorum fabulis ad que figmentis, aduicit ad omnes illos haereticos, qui Deum alium faciebant, quam Catholica nouit Ecclesia, quorum diuersas haereses habuit supra Tom. 3. in Catalogo haereticorum sub finem libri de Praescript. adu. her. Nominatum etiam similes haereses refutat habet supra libro aduersus Hermogenem, Valentinianum, Marcionem, & Praxean.*
 35. Hic protexit, iacob auxit, &c.] *Aduicit tum ad protectionem, qua liberatus est ab immolatione per Angelum Isaac, Gen. 22. tum ad benedictionem, qua iacob auxit tum multitudine liberorum, cum diuinitis, Gen. 29. & 30. Reliqua satis iam perspicua prater illud: & quando daturum se spondederat, misit: ac si dicitur: quo tempore daturum se spondederat. Accipitur autem etiam ab hoc Auctore paulo post conditio, pro: exiit. Atqui legitima in interuallu lineis cum ms. Angl. cod. singillatim: prot fig. sim. more Veterum. Item: Isaaciatum noui fuit nec vetes consilia: profuit. Et supplemus: omnia continentis.*
 36. Hinc est quod & desuper Cherubim fedes, &c.] *Sic omnino legendum, pro Cherubim. Aduicit autem partem ad illud Psal. 98. qui sedet super Cherubim, cuius similes sunt loci 4. Reg. 19. Psal. 79. Isai. 37. & Dan. 3. partim etiam ad illud Apoc. 4. vbi reuerentur: sub throno animalis quatuor prae ceteris principatum tenentia, cuncta desuper crystallo contingente, vixit quom viderit ibi Apostolus mar: vitreum simile crystallo.*
 27. Quod in firmamentum, &c.] *Sic explicat illud Gen. 1. Et fecit Deus firmamentum, & dimisit Deus inter aquam quae erat sub firmamento, & inter aquam quae super firmamentum.*

CAP. IX.

38. Nam & totae subsistent, tempora scilicet, &c.] *Hic aduicit ad totas quarum fit mentio Ezech. 1. & deinceps vsque ad cap. 7. sed aliter totas explicat, nempe: tempora, quam vulgo solet.*
 39. ad ignem diem iudicii mundus iste festinat, &c.] *Igneum diem iudicii extremi, quo mundus igne confusurabit, etiam iste Auctor insistere existimabat, aduicit ad illud 2. Petri 3. igni referato in diem iudicii.*
 40. Curus enim, inquit, Dei decies milles multiplicatus, &c.] *Pratermissimus vocem tanto intermedium, ut pateat quae non est Psal. 67. ubi alii vertunt: decem milibus multiplicatus.*

CAP. X.

41. Eadem regula veritatis, &c.] *Inscriptionem fecimus huius capituli: De fide in Filium Dei, Christum Iesum, Dominum Deum nostrum in Veteri Testamento reprobis sum, & in Nouo exhibitum, ex scripturis. Aduicit autem: huius Dei filium, aduersus Marcionem, qui Christum faciebant alterius Dei Tertulliani Opera.*

quam creaturam filium, contra quem agit Tertullianus, integro lib. 3. adu. Marc. supra Tom. 3.
 41. Hunc enim Abrahae filium, &c.] *Vetera praedicta, nominatum filium Abrahae non testatur Christum, sed ea accedunt, dum Gen. 2. & nobis frequenter, Christus semen Abrahae nuncupatur, nam & explanationis gratia subiungit illud Gen. 15. & 17. Tibi dabo & semini tuo, Euangelia vero quom aduicit, aduicit librum Generationis Christi, ubi dicitur: filii Abrahae.*
 42. hunc David, &c.] *Aduicit ad illud Isai 9. Super solum David sedebit, quod sic interpretatur angelus Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris sui.*
 43. donec veniat is cui reprobis sum est, &c.] *Hic variat etiam ad LXX. qui legunt, usque ad idem: donec veniat, quod veritas Latinus Interpretatur: donec veniat reposita ei.*
 44. Prout alium quem mittas, &c.] *Hinc videtur olim non fuisse lectam apud LXX. duos duos id est potentem, quod hodie huius verbi interdictum, neque etiam est in Hebraeo. Variat etiam Auctor, dum veritit Deut. 28. Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, & non creditis ei. Omittens etiam quod Isai. 7. inter scripturam in vetero. Sive autem legas in scriptura Isai. 35. claudus cum exe: sine clodus, vocem iam antiquam, cum ms. Angl. cod. non refert.*
 46. sic non aperuit os suum in humilitate, &c.] *Hic coniungitur versus praecedenti Isai. 53. in humilitate, nisi quis malis adiciere debere: & Illud autem paulo post: Quasi dileculo paratum inueniemus eum, reperitur Osee 6 iuxta LXX. Legimus vero: Dixit Dominus Domino meo, pro: Dicit, iuxta editiones Psalmorum omnes, Psalm. 107.*

CAP. XI.

47. Sed illud admooneo, &c.] *Capit hoc inscriptum: Non est commentitium Christum iuxta haereticorum fabulas. Quia autem haereticis auctoritatem Veteris Testamenti respiciunt, vide supra dictum Catalogum haereticorum sub finem libri de Praescript. aduers. heret.*
 48. quia creatotis odes nuptiarum coniunctionem, &c.] *Hic proprie agit aduersus Marcionem, quippe quom eius hanc haeresim opugnet Tertullianus non semel, & maxime supra sub finem lib. 1. adu. Marcionem.*
 49. qui in imagine fuit, non in veritate, &c.] *Istud peritum ad haeresim Saturnini, Basilidis, & Gnosticonum, quae vbi legitur supra apud Tertullianum Tom. 3. lib. de Carne Christi cap. 1. putatiuum carnem Christi introduxit.*
 50. neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, &c.] *Istud ad Marcionem, qui vbi ibidem legitur, vt carnem Christi negaret, negavit etiam naturam, & consubstantiam.*
 51. Neque illum qui archetam siue fidei decaem, &c.] *Istud ad Pellicianum patet eiusdem lib. cap. 6.*
 52. nec vllum omnino alterum, &c.] *Istud denique ad Valentinianorum figmentum, de quibus ibidem cap. 1. ac 16. ac sequentibus.*
 53. Quoniam quom caro & sanguis, &c.] *Latissime eandem hanc scripturam, sicut hic Auctor, explicat Tertullianus supra Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 49. 50. & 51.*

CAP. XII.

54. Verum ne ex hoc, &c.] *Capit hoc inscriptum: Quod non tantum homo, sed & Deus sit Christus, ex scripturis Noui Testamenti.*
 55. alii haereticis, &c.] *Carpocratam intelligit, de quo supra Tom. 3. lib. de Praescript. adu. heret. cap. 48. har. 9. num 311. ac Cetinthum, de quo ibi har. 10. num. 311. & Hebronem, de quo ibidem har. 11. numero 315. Atqui de Pronotio manus dedisse, vide nostra Prolegomena.*
 56. diuinitate sermonis in ipsa conereteione permixta, &c.] *Reple adnotauit Latinus debere istud intelligi de permutatione vionis, quam B. Leo Papa, serm. de Natui pulcre explicat. Nam supra Auctori cap. 14. vocatur coniunctio verbi & carnis. cap. 16. adsumptio hominis, ac Dei & hominis confederatio, conerctio, & sociatio, item cap. 9. Dei & filii hominis adnexio. Quo pertinent ibidem similes phrasae, dum dicitur: filium Dei hominis in se suscepisse ipsa permutatione conerctatum, & Iesum Christum ex vtroque conerctum, conerctum, conerctum, concordia & cohabitatione sociatum. Qui omnes loci similiter de vnitatis persona, non substantia, commode docent intelligi. Eodem etiam modo intelligendos similes Tertulliani loci supra Tom. 3. lib. adu. Praxean, quem admodum inter Paradoxa eius inter Prolegomena nostrae Latini. Sicuti etiam de illo quod subditur: autem quem nihil prater partem, nam Catholica fides credit: filium patri conerctum. Atqui post aliquot lineas legitur ex Angl. cod. ms. ex ipsi, pro: ab eo quod praedat: ex virtutibus.*
 57. Quoniam non tenebit perfectam veritatem, qui quis aliquam veritatis excludit portionem, &c.] *Fulvia sententia, contra eos, qui dum aliquot articulos fidei Catholica credere nolunt, tamen Catholica aduise veritatis adfectores conantur dicere. Atqui scripturas complures, ad quas paulo post aduicit, recens ad marginem, sicuti ubi: que alibi, adnotauimus.*
 58. Cur ergo dubitemus dicere, &c.] *Titulum huius capituli inscriptum: Quod Deus Christus ex scripturis Veteris Testamenti etiam id agnoscete Sabellianica haereti.*

CAP. XIII.

59. Cur ergo dubitemus dicere, &c.] *Titulum huius capituli inscriptum: Quod Deus Christus ex scripturis Veteris Testamenti etiam id agnoscete Sabellianica haereti.*

TERTULLI OPERA

A

59. Iam non saluabo, &c.] Verba Ose i. transponit ad insinuationem suam magis accommodata, omittens etiam intermedia illa iuxta editiones omnes: neque in placido, neque in bello. Iterum autem legitimus eum Gagnaeo: qui quis illum agnoscat esse Deum, & cognoscit esse Deum, pro eo quod erat vitiosus: & Deum, ac: quam alibi nisi in Christo Deo inuenit, pro: quoniam, &c. eam inuenit. Rursum etiam Isa. 7. mittit in vetero.

60. & genua debilia consolamini, puffedimines sensu conualefcere.] Sic istud iuxta editiones omnes Isa. 36. distinximus. Et vero vel hic patet librum hunc non esse Tertulliani, qui veritas supra Tom. 3. l. 4. aduersus Marcionem cap. 10. Conualefcite manus dimissis: & genua distoluta, quod semel de plerisque scripturis insinuasse sufficiat. Ille autem in hoc hic differt, quod legat Tomo 1. libro aduersus Iudaeos: & mutorum lingua soluerur, pro eo quod hic Auctor. & supra cap. 9. & diferta erit lingua mutorum, pro quo longe altere hodie ex Greco apud LXX. & expedita erit lingua mutorum aperta, ubi alterum adiectiuum superfluum esse videtur, nec illum lectum etiam Graece, usque adeo ut superflua sit vox dieg ypbos, quod veritetur. aperta. Et vero recte ab alio transferetur, lingua blasorum, nam Graece est: puyada-wos. Castigauimus vero ex ms. Angl. cod. Si in aduentu Dei, pro: Sin.

B

61. in alteram haresim ruentes, &c. patrem illum esse confitebuntur, &c.] Vocat mox hunc Sabellianum haresim, de qua ca. 18. latius eandem autem confutat Auctor infra cap. 21. & 22. Castigauimus autem necessarium, & supplementum ex ms. Angl. cod. Christum qualiter accipitur Deum, pro quo filium / Deum enim iam negare non possunt] qua patrem: aut qua filium? Si qua filium, cur Dei filium Deum negant? Si qua patrem, cur, &c? Nisi &c? Consentit autem necum Latinus legendo quater, qua, pro: quali.

62. Deus ab Africo venit, & sanctus de monte opaco & condendo, &c.] Quum haud ab similitudine veritat B. Hier. Comment. in Ahaec ca. 3. (addens ad solo Theodotione verum: ab Austro) pro quo Auctor ab Africo, quod veritas ille spiret ab Austro (quod Graece legitur dicitur) videtur à LXX. positum à deus regnicis & duos, id est: de monte vmbroso & condendo, pro eo quod alii etiam hodie non recte LXX. & deus regnicis & cetera.

63. Sabelliana haresis, &c.] Vel hinc, & ex eo quod mox iterum fit mentio Sabellii (vnde non potest uersimiliter dici, quod ex margine in textum istud irrepserit) patet non esse librum Tertulliani, uel potest sub Antonino Caracalla (ubi in Vita eius latius) extremum diem clausisse, sed Nonatiani potius, cuius temporibus sub Deo Imperatore Sabellius haresim suam expresse traditur, uel Eusebio rege bis. Eccles. lib. 7. cap. 5. qui temporibus Dyonsii Alexandrini Sabellianos in lucem produsse scribit Ptolemaeus Pentapolis, atque adeo in Africa, contra quem, idem Dyonsius librum scripsit: in quo illi consentiunt Theodoretus haec sub lib. 2. sub finem, & B. Hieronymus Catalogo Script. Eccles. Qui omnes (quomodo etiam Epiphanius Aug. Philastrius, Damasceus, Isidorus, Hieronymus & Honorius in Catalogo haereticorum) haresim illi impingunt eandem quam hic Nouatianus, quod eundem facerent Patrem & Filium, immo & Spiritum sanctum, quem omisit hinc miror, aduersus quam haresim infra late disputatur (ubi etiam paulante diximus num. 65.) cap. 21. & 28.

C

64. Bethleem, cuius metaturae regio ad meridianam respicit plagam caeli, &c.] Istud sic exprimit Ven. Beda Tom. 3. lib. de Locis sanctis cap. 16. Bethleem sex milibus st. Austrum ab Ierusalem.

CAP. XIII.

65. Ac sic et Ioannes, &c.] Inscrptionem fecimus huic capiti: Christum Deum esse, rursum ex Noui Testamenti scripturis.

66. Siue enim inquit Apostolus, throni, &c.] Neque ordinem uerborum Apostoli, Coloss. 1. Auctor sequitur, & quod mirum est, legit: virtutes (quarum Ephes. 1. solummodo fit mentio) pro eo quod editiones omnes & Tertullianus quoque supra Tom. 3. lib. aduersus Marc. cap. 19. principatus, sique non hic modo, sed etiam capite sequi.

67. & vique ad summum regressio eius, &c.] Paraphrasticis sic verit, pro eo quod alii omnes. Psal. 18. Et occurtus eius usque ad summum eius, nec amen aliena est vox Graeca ὑπὸ τῆς ὕψους, sicuti nec ab eo quod verit alibi supra Tertull. deuersio, & B. Cypr. lib. 2. Testimon. adu. Iud. cap. 19. deuersio.

68. Apostolum non ab hominibus, aut per hominem, &c. Sic ex ms. Angl. cod. iterum supplementum, iuxta quod legebat Gagnaeus, quia sic etiam Apostolus Gal. 1. In eo vero quod sequitur ex eodem cap. & hic ab alio differt, quod ueritat iterum: ab hominibus, ubi alii secundum hominem.

D

69. quoniam Deus ante omnia est, &c.] Hic magis correspondet Graecis exemplaribus, quam vulgato Interprete Latino (cum quo alibi fore conuenit) aut Tertull. loco iam citato, qui uerit: ante omnes. Illud etiam infra legitur cap. 17.

CAP. XIV.

70. Et tamen adhuc dubitat haereticus, &c.] Caput hoc inscripsimus: Ex alio etiam Noui Testamenti scripturis Christum Deum probari. Siue autem legas: animaduertere cum ex. cod. siue animaduertit iuxta Gagnaeum, perinde est.

71. quomodo adest vbi que inuocatus &c.] Videtur aduadere ad illud Rom. 10. Dices in omnes qui inuocant illum.

72. Qui post me uenit, ante me factus est, &c.] Fox Graeci interpreti: qui post me uenturus est, tum ad hanc uersionem, tum ad illam vulgari interpreti: qui post me uenturus est. 73. Ego sum panis uerae ueritatis, &c.] Paraphrasticis sic uerit, pro eo quod editiones Graecae, Latinae, & Syriacae. Ego sum panis ueritatis, & B. Cypr. lib. de Orat. Dominica. Ego sum panis uerae ueritatis. Sicut etiam illud: quia Patrem Deum nemo uidit inquam, pro quo alii dumtaxat: Patrem.

CAP. XV.

74. Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens, &c.] Titulum huic capiti inscripsimus: Quod Christus, quem angelus (licet improprie) uocatur insensitius, etiam Deus appellatur. Est autem manibus illud capiti insitum, quod tamen ad sequentia refertur, ex eo patet quod capiti sequitur: per sacramentum passionis digestum in figura manuum.

75. & Deum & angelum, &c.] Adhuc, sicuti ueritas iam addidit, ad illud Gen. 48. Et tendens autem manum, & commutans manus, ita hic ad illud ibidem: Deus cui placebitur Patris mei, &c. Angelus, qui liberat me ab omnibus malis, benedicit pueros istos.

76. Ac si aliquis haereticus, &c.] Sic legitur ex ms. Angl. cod. 1ro At si, quia & ante & post illud hoc libro Auctori uisum est, intelligit autem haereticus, tum Simonem Magum & Manichaeum, qui se ipsos & summam ueritatem (id est archangelum) dixerunt, & apud Iudaeos quasi passus esse: uerit supra patet Tom. 3. lib. de Praescript. adu. haeret. cap. 46. bar. 1. num. 301. ac bar. 2. num. 302. tum maxime, Apellem de quo ibidem cap. 51. her. 19. num. 324.

77. Nam si, omnibus celestibus, &c. etiam ipsi angeli, &c.] Sic dicuntur Di. iure & Deus Christus. Et si quidem angelus, &c.] Si profus legitur & supplementum partem editionis Gagnaei primi Quom autem alii non occurrant loci scripturae, quibus angeli dicuntur Di. adnotauimus ad marginem Psal. 81. quod uidetur illud paulopost titatum de angelis interpretari.

78. cui sunt omnes angeli subiecti, &c.] Hic aduadit ad illud Hebr. 1. In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimittit non subiectum ei, sicut mox ad illud Hebr. 1. Tanto melior angelus effectus.

79. Ac si fletit Deus in synagoga Dorum, &c.] Initiatione uerborum Psal. 81. differt in eo, quod legit: in medio autem Deus Dico dicitur, ubi alii non habent. Deus, & ordinem transposuit: vique quo personae (Graece ἑσθῶν) hominum accipitur, non exerceat iusta iudicia, pro eo quod illud: Vique quo iudicatus iniquitatem, & factus peccatorum sumitatis.

80. Deum te post Pharaonem, &c.] Sic rectius uerit uocem Graecam φαραώ, quam Latinus hodie LXX. Interpret: Pharaonis.

CAP. XVI.

81. Et poteram quidem, &c.] Inscrptionem fecimus huic capiti: Diuinam maiestatem in Christo alius inter scripturas probari. De Proterio autem: ingentem sylum commouere, uide infra Prologomena. Siue autem paulopost legatur: quia Dei filius comprobatur, cum ex. siue comprobatur, non refert. Africana uoce pigritate etiam m. alicubi supra uisus est Tertullianus.

82. ut exutus carum potestates dehonestauit, &c.] Haud aliter B. Hieronymus lib. 9. de Trinit. & B. Augusti lib. 16. aduersus Faustum ca. 20. & legunt hunc locum Coloss. 2. & explicant, quos alio operant illud ἀποδοξίαν: uos accepisse recipere pro: exuens seipsum (ubi ad uertitur: expoliatus) & aduersus carnem paraphrasticis. Quod uerit Auctor iterum uerit transponit, dehonestauit, eodem sensu Interpreti Latini: traduxit, ac B. Hieronymus ostendit esse fecit, B. Augusti exemplari, ac si dicitur Apostolus: spectandam proposuit, uosque (sicut sequitur) palam reum pharisaicis (ad uerbum ex Graeco) inuicem ipso.

83. & in sanguine uerae, &c.] Sic supplementum ex ms. Angl. cod. cum Gen. 49. Legentes mox cum eodem: amicum ipsum corpus est, pro: amicum ipse, & paulopost: amicum suscepit, pro: amicus, quia etiam secundum ex. cod. legitur: cuius corpus amicum est, & amicum quod lauatur, neutro genere, ne sit dictus cum ueritate, amicum, id est: circumiectum. Est autem locus ille obcurus, & (quantum apparere) multis, aut corruptis: quique sanguine, id est uino, &c.

CAP. XVII.

84. Cur autem licet ad aliam partem, &c.] Caput hoc inscripsimus: Idipsum comprobari ex loco Apostoli Philipp. 2. Atqui in scriptura: Qui quum in forma Dei esset, &c. quom late & palere explicat, non differt à vulgato Interprete, nisi in eo quod uerit: supercauit, Graeco uero ὑπεκάλυψε. Quod uero hic, in nomine lesu omne genu flexit, secundum lectionem Latinorum, infra ex Graeco ad finem cap. huius transfuit: ut omne se in nomine eius, genu flexit. Secundum omnes autem editiones Apostoli supplementum ex Angl. ms. cod. & dedit illi nomen. Ex quo etiam paulopost ca. 17. homopro: Sin.

85. post ipsam praetera resurrectionem, &c.] Obedienti Christi erga Patrem post resurrectionem, innotuit ei cum ex ueritate illud Mar. 28. Data est mihi omnia potestas in caelo & in terra, &c. illud.

Ioan. 2. Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum: Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Legimus autem paulo post rursus pateris Auctoris: Act. 1. pro: Act. 1. ex Angl. ms. cod.

CAP. XVIII.

86. Hoc in loco licebit mihi, &c.] Capiti huic titulum imposuimus: Christum Deum etiam ab hæreticis agnosci. Ad quod nullo modo potest negari: Firmum est genus probatum, quod B. Paulus ab aduersario sumit, &c. Quo peritini imprimis, quod B. Paulus ex ipso eorum Patre Adversarij ad filium conuertit. Ad. 17. quem in hoc imitari Iuan. B. Iustinus Martyr, B. Anaxagoras, Theophilus Antiochenus, Tatianus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Minutius Felix, B. Cyprianus, Anthonius, & Laetantius libro suis aduersum Gentes, denique etiam Origenes aduersus Celsam, Eusebius li. de Trapar. Euang. & B. Aga. I. de Cinitate Dei. Et vero de hæreticorum quoque Testimonium veritatem probari posse, huic verbis indicat Dionysius Alexandrinus apud Euseb. hist. Eccl. li. 7. cap. 6. iuxta versionem Rufini: Ego, inquit, & tradidit hæreticorum lego, & traditionem eorum perfero, etiam videri ad eorum verbum eorum possit. Sed multum mihi confert hoc ipsum quod ex ipsorum verbis argue eos possit Denique quum aliquis ex Patribus & comprehensivis prohiberet me, ne hæretici lectione, tanquam conuictus fectore, pollueret, visio mihi quædam à Deo ostenditur, qua me confirmat. Et sermo ad me factus est, hoc mihi euidenter proloquens: Legi omnia quæcumque potes, quandoquidem ab initio hæretici causa credenda fuit. Amplexus sum visionem, quia & Apostolica sententia concordabat dicens: Omnia legite, quæ bona sunt tenete: Quibus verbis habes, tum occasione, qua permittit quibus hæreticorum libros legere, & proinde etiam ad hæreticorum confirmationem citare, tum, quod illis id permittendum, qui norunt singula quæque probare & discernere, iuxta illud Apostoli. 2. Thess. iam citatum. Quum autem nemo sapiat in propria causa, recte à Pio Papa v. statutum est Catalogo librorum interdictorum illius Concilium Tridentinum, non cuius id permittendum, sed illis quibuscumque Sedes Apostolica, ad quam pertinet de prudentia & discretione etiam Dilectionum virorum iudicium fere, ad prædial prærogatiam in illis. Eodem vero pertinet illud B. Cyrilli Alexandr. Epist. 30. Illud dicendum est, non omnia quæ hæreticis libris legitur esse & reusum, nam multi ex illis ea confitentur, qui & non confitentur. Similes etiam Iuan. loci apud Origenem homil. 9. in Numeros, qui etiam hom. 16. in Lucam adlegat innumerabiles hæreticos pro auctoritate Euangelijs Luca adu. Marcionem & B. Hieron. Epist. 7. adu. Vigilant. & Epist. 152. ad Miner. & Alexandr. sub filium. Legimus autem iterum cum Gagno: in scripturis esse Deum tradi. & Supplementis paulo post: Affirmet ergo an hic sit Deus, ex Angl. cod. ms.

87. vt plerique hæreticorum, &c.] Ad Sabellianos aduersi, contra quos infra agit ca. 21. 22. & 23. quum vero dicit: vt diximus lupetius, ad cap. 12. supra.

88. Alii quoque hæretici, &c.] Eos omnes intelligit: qui Christi naturam negant, ne diuini nominis potestati derogent, quales recensentur quatuor hæreticos in initio libri Tertull. de Carne Christi, supra Te. 3. ubi de i. latus.

89. vti in semetipso concordiam consulari, &c.] Ad ludis ad illud Epist. 2. qui fecit vtraque vnum, De duos condit in semetipso in vno nono homine faciens p. e. e. Et vero similit voce consubstantialis vti etiam infra ca. 21. sub finem.

CAP. XIX.

90. Sed erroris istius hæreticorum, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod erroris sui materiam illi sumperint, quia inter filium Dei & filium hominis nihil inter se putabant, ob scripturam Luc. 1. male intellectam. Supplementis autem mox: filium Dei esse proposuit ex Angl. cod. ms.

91. sed dicitur Communionem Alterum: Propeterea & quod ex te nascetur factum, &c.] Quandoquidem contra d. i. hæreticos vixit Consuetudinem: & quum habuissent omnia exemplaria Luc. 1. ipse adu. addi debet vbiq; supra, quando hoc scriptura à Tertull. citatur: vt respondeat ad illud quod vrbegant: ex te, pater (quantumvis omittit malit Erajones illud non olim ab ea erat semper dictum fuisse. Supplementis vero ex Angl. cod. ms. non principaliter, & filium Dei esse, sed consequenter & in secundo loco, principaliter autem, & non malit post: vt hominis filium, qua homo est, eundem & Dei & hominis filium, denique: id est, Dei verbum.

CAP. XX.

91. Ergo, inquit, sit Christus, &c.] Capiti hoc inscriptionem: Non tamen propeterea Deum mortuum dicit. Quod ipsum tractauit etiam Tertull. supra Te. 3. li. aduers. Praxan. ca. 29.

92. Sed erroris semper est abrupta dementia, &c.] Plura sententia: quod qui fidem legitimam reliquerunt, vsque ad periculosa (de minoris vniuersi errore in alteram maiorem) decedunt. Supplementis autem paulo post ex Angl. cod. ms. quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima, caro quidem sola, &c.

Tertulliani Opera.

CAP. XXI.

94. Sed ex hac occasione, &c.] Titulum capiti huic imposuimus: Aduersus Sabellianos quod alius, sit Pater alius filius, ex scripturis: Quod ipsum tractatur à Tertulliano, paginatio lib. adu. Praxan. (à quo vixum sum hæreticos Sabellianis) portissimum e. 4. u. 12. & 21. ne sequentibus, ex istdem qua hic citantur, & alij compluribus scripturis.

95. Aut quum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam, &c.] Sic prius legitur ex ms. Angl. cod. pro: Deus, cum lxx. Gen. 19. & Tertulliano. De Penitentijs vero inter manus tenete, vide nostra Prolegomena. Supplementis vero in eodem ms. cod. filius meus es tu, quia sic Psal. 2. legitur ab omnibus. Item mox: Aut quum etiam ille desiderat scribatur: Dixit Dominus Domino meo, vbi iterum legitur: Dixit, pro: Dixit, quia Psal. 109. omnes etiam Tertull. illud legunt. Item: inuenit positum sic: Hæc dicit dominus Christo meo Domino, tum quod sic legitur Iai. 45. etiam iuxta Tertull. tum quod, nisi sic legatur, ad institutum nihil faceret. Denique: Aut dum inuenit positum: Quoniam qui me misit, maior me est.

96. Eo ad Patrem meum & Patrem vestrum, &c.] Hic ab alijs omnibus & Tertulliano differret, (ex quo etiam conuincitur illius huic librum non esse) quod legitur: Eo, pro eo quod illi: Ascendo, sicut etiam in eo quod citat. Et honorificam & honorificabo. Denique quod legitur: quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis.

CAP. XXII.

97. Sed quia frequenter, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Nihil pro illis facere: Ego & Pater vnum sumus. Quod ipsum tractatur à Tertulliano d. li. aduers. Prax. ca. 24. Sicut autem legat cum ex. At, & dicitur atque distinguit, sicut cum Gagno: dicitur atque distinguit, non refert.

98. Vnum enim neutraliter positum, &c.] In hoc non satis circumspicte scribit, quod nullam essentia Patris & filij communionem adferat, vel in hoc Tertullian. imitatus, præterquam quod adferat etiam exemplum ex Apostolo 1. Cor. 3. vniuersi essentia veluti contrarium, in quo certe hallucinatum fuisse Auctorem non versor dicere, quum postea Ecclesia in diuersis Concilijs diuersum definitur. Legimus autem cum Dn. Latino, Vnum autem quod ait, ad concordiam, & c. pertinet, pro: pertinet. Castigamus etiam post aliquot lines: dum idem sentiunt, ipsam sunt, præ ipsi, ex ms. Angl. cod.

99. Dum ergo accipit sanctificationem à Patre, minor Patre est, &c.] Dicit etiam commode esse intelligi locum, ut illud minor Patre, ad hominum referatur naturam. Supplementis vero mox: Et nunc autem profitemdo le accepit sanctificationem à Patre, hoc ipso, quo Patre le minor em, accipiendo ab ipso sanctificationem, probat, filium se esse, ex cod. Angl. ms.

CAP. XXIII.

100. Quod si de celo missus, &c.] Capiti hoc inscriptionem: Verbis alijs Christi, Deum ipsum probat. Atque etiam ibi vt diximus: addunt ad ca. 14. supra, ubi Iuan. citat illud locum Ioan. 3.

101. Etsi ego de me testificor, &c.] Sic castigamus ex cod. ms. Angl. pro: Si quia illud legitur secundum editiones omnes Ioan. 8. In qua scriptura variat ab alijs, legens: Vnde uenerim & quo eam, ubi Supplementis vos ignoratis, vnde uenerim, aut quo eam, vos secundum carnem iudicatis, quum mox id ipsum explicatur. Item in illis: vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum, differri à vulgato Latino Interprete. Sicut autem legat post aliquos lines: vnde non Deus tantum est Christus, cum ex iure cum ms. Angl. sit Christus, perinde est.

102. Sed in hoc nunc hic Christus in vnam partem, &c.] Incubitus, &c.] De hoc præterea vide nostra Prolegomena.

103. Ego ex Deo prodi & ueni, &c.] Trinitatem citat, restitens quod pro instituto faciebat, illud Ioan. 6. Ego à Deo citui, citui à patre, & ueni in mundum. Supplementis autem: Quo istuc quia non otiose prolatum est.

104. Ante Abraham ego sum, &c.] Hic etiam non integre citat ex ca. 8. Ioan. sicut etiam illud Ioan. 10. nulla omnium mentione facta, de quibus loquitur Christus: & ego agnoscam eas, &c. Differri vero ab alijs in illo Ioan. 10. ad quos uerba facta sunt, quum illi legant: ad quos fermo Dei factus est.

CAP. XXIV.

105. Si homo tantummodo Christus, &c.] Titulum nouum non addidimus, quia eiusdem est argumenti caput istud. Atque neque etiam ad uerbum citat illud Christi Ioan. 6. Et omnis qui uider & credit in me, non morietur in æternum, quia ibi legitur: Vt omnis qui uider filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & psetea: Siquis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum.

106. Sed si à Christo accepti quæ nuntiet, &c.] Gagnane substituit, ut ab hæreticis Presumtionem Auctorem adferret: Sed si à Christo accepti quæ nuntiet, non est homo tantummodo Christus, à quo accepit Paracletus Deus non minor, quoniam nec Paracletus à Christo acciperet, nisi Deus esset Christus ergo fe Deum esse hoc ipso probat, quod ab eo accepit Para-

TERTULLI OPERA

A cletus quæ nuntiat, vt testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum ab illo Paracletus sumit quæ ceteris tradit. Verum lectio- nem excursorum codicum, quam edidit Gelenius, habet etiam Angli- cæ codex, & nominatim propter hunc locum (viti in Argumento ad- notauimus) hereticus vocatur hic liber à B. Hieronymo.

CAP. XXV.

108. Quid si Moyses hanc eandem regulam, &c.] Hic capiti inscriptionem fecimus: Christum Deum probari, etiam ex initio Genesios Moysi, & Euangelii Ioannis Castigamus autem ex Angl. ms. cod. quo dicimus, pro: dicamus.

109. Quid si idem Moyses vbique introducit, &c.] Quum nul- lum peculiarem locum Pentateuchi citet, quare Lector curiosus, vnde potissimum omnia hæc desumpta sint.

110. Venite, & mox descendamus, &c.] Hic iterum variat ab edit. 1. xx. Gen. 11 apud quem non reperitur: mox, neque illic, Sicuti etiam in illo Deuter. 32. Quum discernat.

CAP. XXVI.

111. Ecce idem Moyses, &c.] Caput hoc in scriptis: Christum Deum etiam inde probat, quod Abraham & Agar Deus visus lega- tur, nempè Gen. 18. iuxta 1. xx. ubi legitur apparuisse Deus Abrahæ ad quercum Mambre, de quo hic sub mediis cap. latius, & de Agar, Gen. 16. & 21. cuius vnam partem non multo post, & alteram sub- nem: cap. tractat. Supplementum autem post aliquot lines ex Angl. ms. cod. qui tot modis Deus intelligitur ad probati.

112. Ac, si & Agar, &c.] Quum legat Gen. 16. in via Sit. quod ho- die non habetur in edit. 1. xx. patet illum plus olim legisse. De Prouer- biali vero formula: ex vtroque latere nos veritas in istam concludit sententiam, vide nostra Prolegomena. Supplementum mox: quoniam Patri subditus & adiunctor patet: voluntatis est, ac: Ergo si hic loens.

113. Abraham visum Deum apud quercum Mambre, &c.] In hac scriptura Gen. 18. prætermissis mentionem tituli quem fecit A- braham, & illis etiam velleendum apposit.

114. Quoniam pluit Dominus, &c.] Sicuti supra cap. 23. & hic castigamus: Dominus, & patulph: Dominus à Domino, pro: Deus, quod erat vtriusque, tam quod illud ab omnibus legatur Gen. 19. tum quod mox subtingat: sed in subuersione Sodomorum Dominus pluit ignem à Domino. Hic autem Dominus, visus est A- brahæ Deus, nempè vti præmissum est Gen. 18.

115. Subuertit vos, inquit, sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorram, &c.] Posterior quidem huius scriptura pars inueni- tur 1. ai. 13. & Hierem. 50. apud quos legitur: Deus, sed integra hac scriptura legitur Amos 4. Vbi quum iuxta 1. xx. legatur vbi, id est, Dominus, id etiam hic legitur, pro: Deus, eo quod addat Auctor. Dominus ergo Sodomam subuertit, id est, Deus. Interim Hebraice vox est Tetragrammaton.

116. adhuc, inquit (nempè Moyses) idem angelus & Deus, &c.] in hac scriptura variat etiam à 1. xx. quod legat ipsam Agar, & ex- auditui enim vocem pueni, pro eo quod illi: Exaudiuit enim Deus, & quod omittat: manum eius. Item in illo: & impleuit virem de puteo, & dedit putero.

117. dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit, &c.] Hic bic variat ab Euangelio Ioanne, vti potest quum legatur Ioan. 1. qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Legimus autem prorsus, vt sensus con- stet: Si enim ipse Ioannes, &c. pro: Sed, & supplementum: sed & angelus, ex ms. Angl. cod.

CAP. XXVII.

118. Quid si & alio in loco, &c.] Titulum huius capiti imposui- mus: Quod etiam Iacob apparuerit Deus Dei filius.

119. Nam, quum apud vxores suas, &c.] Huius scriptura verba in nos distinxit & vtrius ex Græco: Vide hircos & arietes ascen- dentes super oues & capras variatos albos, & varios, & cineritios & adspersos, quam hodie vtrius Latinus 1. xx. Interpres: super oues & capras subalbas & variatas & cineratas sparsas. Castigamus ve- ro: vixili, ex ms. Angl. cod. pro: crexisti.

120. Remanet enim, inquit, Iacob solus, &c.] In hac scriptura Gen. 32. omittitur hic illud: & emarcuit latitudo femoris eius, & vtriusque: iam nunc, pro eo quod Latinus 1. xx. Interpres: vltra, & deo: vlt: visio Dei, pro quo secundum illum: facies Dei, mimis apte.

121. Ac, si Israel est homo videns Deum, &c.] De hac interpre- tatione nominis Israel, vide alibi supra Adnotationes nostras.

122. Deus, inquit, qui pascit me, &c.] Supra, hanc scripturam, quomodo idem Deus, & angelus Christus, tractatus latius Auctor ca. 15. Supplementum autem: benedixit puteros hos, quod non modo Gen. 48. sed etiam hic paulopost sic legitur.

CAP. XXVIII.

123. Adhuc adiciam illam quoque partem, &c.] In scripturam huius capiti fecimus: Pro Sabellianis nihil facere illud: philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c. Quod probat partem ex eo quod scri- pta diuina, quæ nondum facta sunt, pro factis auctoritat. Partim ex verbis sequentibus Ioan. 14. vbi aperta est distinctio Patris & Filii Quod postremum etiam vtrius Tertullianus dicit lib. aduers. Pre- xean ca. 24. & 25.

124. Philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c.] Etiam hic colligitur Librum hunc non esse Tertull. vtriusque qui supra dicit lib. ad- uers. Præxean ca. 20. 24. & 25. legitur: videt, vtriusque, illud interim etiam hodie habent Græci codices: vide ibidem Adnot. mox infra n. 143. Præterea tamen consentit in illo: Si me cognouistis, & Patrem meum cognouistis, pro eo quod aliter cognouistis vtriusque.

125. Quia puer, nebat, natus est vobis, &c.] In hoc differt 1. ai. 9. ab omnibus aliis, quod legat, vobis, pro vobis, & quod 1. ai. 9. Et ac- cessit: vbi aliter accessit, omittens etiam in vtro.

126. Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, &c.] Alludit, partim ad illud Ioan. 5. Pater meus, siquæ modo operatur, & ego operor: partim ad illud Ioan. 14. Pater autem manens in me, ipse facit opera quæ maxime respiciunt, inde patet, quod paulopost habetur: confestim aliter & dicitur: Quæ creata in me, opera, &c. quod inuenitur Ioan. 14. sicuti etiam quæ detempore citat, vbi legitur: diligite, pro eo quod aliter diligit. Veritas, vbi aduocatum, Latine, quod ex Græco aliter transformari: Paracletum, sicuti etiam non semel cap. sequi.

127. Ego sum vitis vera, &c.] In hac scriptura Ioan. 15. magis Græca sequitur quam Latina exemplaria, legens: tollit purgat, &c. fructum ampliore Consequenter, iuxta Anagnostam dicitur: ms. Anglicæ. cod. sic: solummodo manente in me caritate. Si manent mea seruauerit, manebit in me caritate, licet ego & pater, &c. sum paulopost: proferat possit & crescere. Atque de Proverbialem formulis: Campus latus & folus aperitur, ac: effusio luminibus orbatus, vide nostra Prolegomena.

CAP. XXIX.

128. Sed enim ordinationis, &c.] Caput hoc in scriptis: De fi- de in SPIRITUM SANCTUM, quamquam vtrius non fa- tis exacte, vtriusque enim vtriusque per consilia facti descripta, hæc notationem tractat, vtriusque aduocatum in calce Argumenti.

129. cuncta remissa, & quorum retinuerit, erant reuera, &c.] Hanc aliter B. Cyprianus vbique vtriusque emittitur, & cuncta re- mittitur, de qua lectione vide Adnotationes nostras in Epist. eius 73. ad- uers. Iulianum. Legimus vero paulopost ex ms. Angl. cod. nec ex hoc tamen ipse diuersus, pro: diuersus, quæ signatur: nec aliter est, & vtriusque ipse est diuersus officia, vbi adiudici ad illius. Cor. 12. vtriusque idem spiritus diuersis singulis potuit vili. Item non nisi possit: ipse pascit datus, hic large commodatus, prædat: ac: commo- dat, quia præcedit: est illius, & sequitur: tribuitur.

130. Spiritum veritatis, &c.] Sic pro: vtriusque castigamus, pro: spiritus ex Angl. ms. cod. illud enim legitur Ioan. 14. Legit autem per empha- sim: Quum venerit aduocatus ille, tum hic, tum in sequenti scri- ptura, Ioan. 14. & hic: in eo, quod tam Græce quam Latine distinetur. Ibi autem: vos diriget in omnem veritatem, Græca partem quam Latina sequitur exemplaria, sicuti etiam quum iterum addit ad Apostolum 1. Corinth. 12. legon: virtutes & sanitates, ac: di- ciones spirituum, plurali numero.

131. habitans in solo Christo plenus & totus, &c.] Fideliter sa- interpretari (atque adeo tacite in sinuare dimittere spiritum) hanc illud Coloss. 2. Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuini- tatis corporaliter. Et cum in illo replicat: Legimus autem & supple- mus ex Angl. ms. cod. cumulate distinctibus & missis, pro eo quod v- rat dumtaxat: cumulate admissis. De Præteritis vero formulæ ex illo venæ ducuntur, vide nostra Prolegomena.

132. Etereque sit, inquit, supet eum, &c. & impleuit eum, &c.] Peculiaris est etiam hæc Auctori lectio, pro eo quod ceteris omnis 1. ai. 11. & Tertull. ac B. Cyprianus requiescet, ac implebit, nisi forte emendum sub sit. Placet autem distinctio Auctoris in scriptura 1. ai. 11. Euangelizare pauperibus misit me, pro eo quod pereperam hodie a- pud 1. xx. Græce & Latine misit me, sequentibus aduocatur, maxime quum illud Christus est inuenit Luc. 4. Auctori etiam propria est ver- sio 1. ai. 44. à confortibus eius, pro eo quod alii omnes: pax, vtriusque, sed ad vtriusque ante est vtriusque vtriusque.

133. He est enim qui contra carnem desiderat, &c.] Miræ in- pretari illius: Spiritus conculsit aduersus carnem, de Spiritu sancto hominem inhabitante, quo alii maluit referre ad Spiritum hominis: Atqui consensit cum quibusdam Latino Interprete, legens 1. Cor. 4. Et spiritus Prophetarum Propheticus subiectionis est, quum- minus hodie Græce plurali legitur numero. Et contrarium Græce ex- emplariis correspondet magis, Tim. 4. vtriusque spiritibus seduliter- bus, idque non hic modo, sed etiam infra Epist. de Ciribus aduersus Epist. 1. 1. 1.

1111

A item & in eo quod dicitur 1. Cor. 11. In hoc spiritu positus (quod illi peculiariter est, pro: loquens nemo vsquam dicit anathema lesum pro: Iesu, quoniam illud legimus etiam quidam Latini codices. 134. In hunc qui quibus blasphemauerit, &c.) Partim istud reparatur Mar. 3. nempc illud blasphemauerit partim Mar. 12. Illud nempc: non tantum in isto saculo, verum etiam nec in futuro.

CAP. XXX.

135. Et hæc quidem de Patre & Filio & Spiritu sancto, &c. Titulum huic capiti imposuimus: Nihil prædictis obstat fidem vniuersi Dei. Atqui quum non semel huius organum duos Deos non dici, etiam si Pater Deus, & filius Deus dicatur, nulla repetita mentione Spiritus sancti, etiam hoc de causis huius libri pro se tamquam B. Cypriani citare solent Pneumatomachi, verum non tam caute scribebant veteres. Et vero quum idipsum argumentum tractetur supra Tom. 3. à Tertulliano lib. aduersus Praxean, capite 13. & 18. etiam de Spiritu sancto, & hinc patet, non esse hunc librum Tertulliani. Legimus autem max ex ms. codicibus Anglicis, quæ vniuersus Deus & perituras promittitur, pro eo quod corrupte legebatur: vniuersus Deus.

136. Tam enim illi, &c. De duobus huius generibus hæreticorum, &c. 18. Paulus autem legitur: si vniuersus Deus, Christus autem Deus, &c. omnia supra vocat: Christus. Supplemus etiam ex Angl. ms. cod. Christum esse contendunt.

137. Ego sum, inquit, Deus, &c. Hic differt quod dicitur: & non est præter se iustus & saluus, pro eo quod Latinus Interpretes LXX. Isai. 45. iustus & saluator. Deinde, & memora in statua, quam legatur Græce vniuersus dicitur, & magis proprie quod habet Auctor. Item: vt sciam omnes, præter sciant omnia regna terre, in hæc editione omnes a. Reg. 18. ex Isai. 77.

138. sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse voluerunt, &c. Sic ex ms. cod. Angl. præ quia. Adhuc autem auctor adificationem vocat: hæreticos, quæ ab electione deriuatur, atque adeo non nisi voluntate suscipitur, sicuti supra latius To. 3. li. de præscript. adu. hæret. ca. 6. Supplemus vero ex ms. Angl. cod. paulopostivus in scripturis bonus dicitur Deus, & deinde legitur: Ac, si non putat, & præ: At, si.

CAP. XXXI.

139. Est ergo Deus pater, &c. In inscriptionem huic capiti fecimus: Epitologum libri: De Deo Patre & Filio. Vbi iterum nullam Spiritus sancti mentionem facit, quod pro se rapiebant Pneumatomachi. Supplemus autem ex Gagnæo: qui non in sono pereuelli acris.

140. cuius factæ & diuine naturæ, &c. Adhuc ad illud Isai. 53. Generationem cuius quis conturbat? Quod de æterna natiuitate eodem pro suo modo interpretatur B. Amor. li. 1. de Fide ad Gratianum capite 5. B. Cyrillus in Isaiam, & Beatus August. Epist. 150. ad Elpidium.

141. quia & pater illi etiam quadam ratione præcedit, &c. Sic legitur ex ms. Angl. cod. pro: qui etiam omittit illa, quæ explicatio est causa, ne Arrianus videatur scire, addidit Gagnæus, nempc: quadam ratione, quodammodo. & aliquo pacto, verum maluit in contextu relinquere, ut nemo hinc errandi ansam summat. Quamquam interim contra illos sufficit illud quod præmittitur: Semper enim in patre, ne pater non semper sic pater, & quod hæc præcedat sine huius ca. habet principium natiuitatis ante omne tempus accepit Ex quo constat, quum dicit: patrem præcedere, priorem esse, & antecedere, illud solum se intelligere, uti subiungit: quia pater sit. Eodem modo itaque in eodem quod iterum dicit: cum patre postmodum fuit, & quæ habet ms. cod. Angl. eadem de causis etiam a nobis prætermittimus, & merito ipse est ante omnia, sed post patrem, æquifundam personam efficiens post patrem, quia filius. Atque non potuimus non supple ex ms. Angl. intermediam periodum ante adferatam post illud: Ille qui originem nescit, nempc: Simul vt hic minor sit (quod etiam caute legendum) dum in illo esse scit, habens originem, quia natus, & per Patrem quodammodo, quæ omni originem habet quæ nascitur, vicinis (vox corrupta) in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur.

142. Hic ergo quando pater voluit, processit ex Patre, &c. Improprie hic processione filio Dei tribuit, quam Patres posteriores ad distinctionem personarum solum Spiritus sancti Legimus vero, & distinguimus paulopost ex eodem ms. Angl. cod. Si enim natus non fuisset immaturus comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in vt eo quæ ostensa. &c. præostendit, quod corruptissime legebatur. Supplemus paulopost ex eodem codice duas periodos & similitudinem, quæ de siderabatur post illud, & idco duos adprobaret etiam Deos, omittentes illud, Christus autem non innatus est. Idque in hæc verba: Si innatus fuisset, cum innatus collatus par expressus duos innatus habiles ostendit, & idco duos comprobaret & Deos. Sincomparabilis filii, & cetera quæcumque sunt Patris merito dicimus, quæ eorum Deorum quam illi conueniunt controuersiam suscitaret. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est: & tui addendam ex excusis, sed ex patre est, quia genitus est.

143. Sive dum verbum est, &c. Scriptura antiquioribus, quibus dicitur Christus verbum, virtus, sapientia, filius Dei, & nigenitus,

Tertulliani Opera.

Rer 3

uertimus.

ARGVMENTVM
EISTOLÆ DE CIBIS IVDAL-
CIS PER IACOBVM PA-
inclium.

NOVATIANVS Presbyter Romanus (seu quisquis alius huius Epistolæ Auctor in secessu suo, tempore persecutionis Deciane, variis fratrum litteris prouocatus, aduersus Iudæos post superiores duas Epistolas DE CIRCVMCISIONE ET SABBATO, etiam hæc DE CIBIS IVDALICIS edidit.

In primis autem legem spiritalem esse tradit, & proinde quum cibis primus hominibus solus arborum fructus fuerit, & vniuersus carnis accesserit, legem postmodum subsecutam, quæ cibos discernens, quædam quasi munda concessit animalia, quædam interdixit quasi non munda, spiritus aliter esse intelligendum. Præsertim quum pronuntiata sint omnia valde bona, & etiam immunda animalia ad sobolem in Arcæ reuerata sunt, quæ aliqui possent auferri, si propter inquinamentum suum debuissent aboleri.

Non culpanda itaque immunda animalia, ne in auctorem culpæ reuocetur, sed quando irrationale animal ob aliquid reuocatur, magis illud ipsum in eo qui rationis alibi homine damari, in animalibus proinde mores humanos & alius & voluntates depingi.

His accessisse & aliam causam, cur multa à Iudæis ciborum genera tollerentur, ad coercendam intemperantiam populi vni Dei seruitorum.

Et vero fuerit tempus aliquod, quo ista vmbra vel figuræ excutenda, postquam finis Legis Christus superuenit, omnia iam dici ab Apostolo munda mundis, & cibum verum & sanctum esse, fidem rectam ac immaculatam conscientiam.

Sed non ex hoc, quia libertas ciborum concessa, luxuriam permisissam esse, nec continentiam sublata aut vitia. Hæc enim vel maxime decere fideles, oratores, sicuti Deum, & acturos ei gratias, non diebus tantum, sed & noctibus.

Caendum etiam esse, ne quis licentiam istam in tantum probet profanam, vt ad idololatram ad idola possit accedere.

Ceterum huius Epistolæ quædam verba cap. III. descripta sunt à Hrabano nostro (de quibus libi latius Comment. in Lentricum: verum neque ms. cod. Leodiensis, neque excusis, ad marginem pro more illius adnotatum habent Auctoris, ex quo desumpsit, nomen TERTVLLIANI autem hæc Epistolam (quantumuis ei ascribitur in Catalogo Bibliothecæ Corbientis) non esse, dum ex stylo & scripturis aliter translatis, satis constat, tum etiam quod secessus sui persecutionis tempore meminerit, qualem Tertullianus vbi que impugnat, & maxime Libro de Fuga in persecutione. B. CYPRIANO adscribendam aliquando excusissimum ob similem inscriptionem & initium cum libro illius de Spectaculis, sed in reliquis stylo illius non conuenire animad-

E
F
I
II
G
III
IV
V
VI
VII
H
VIII

A uertimus. NOVIATIANO itaque adscribere maluimus, tum quod B. Hieron. Epist. 123. ad Damasum de 5. quæst. scribat. Latino sermone à Nouatiano editas quæstionculas. De animalibus mundi & immundis. tum quod idem Catal. Script. Eccles. & eius In-terpres Sophronius. & post eos Honorius Augustudunensis ac Tri-thenius. inter eius scripta vnum DE CIBIS IVDÆICIS recensent. Quod etiam titulo EPISTOLAE insignitum

fuisse colligitur ex Epist. eiusdem B. Hieron. 21. ad Paulum Cen-cordiensis. vbi opuscula illius Epistolae nuncupat. Atque bene primus edidit Gagnius Theologus in editione sua Parisiensis. ca-teris deinde Gelenus ad Britannicum codicem ms. Notheniusque ex coniecturis quibusdam Dn. Latini & nostris iterum reco-gnouimus. & Argumentum ac Adnotationes recens adiecimus.

NOVIATIANI, ROMANÆ ECCLESIAE PRESBYTERI, DE CIBIS IUDÆICIS EPISTOLA.

NOVIATIANVS PLEBI IN EVANGELIO PERSTANTI SALVTEM.

TERTULLI
OPERA.

Cap. I.

ET SI² mihi, fratres sanctissimi, exoptatissimus dies ille, & inter præcipuos beatorumque referendus est, quo litteras vestras & scripta suscipio (quid enim me aliud nunc faciat liberiorē?) tamen non minus egregium diem & inter extimos arbitror computandum quo similes vobis a defectu debite caritatis remittens, & ego ad vos compati voto litteras scribo. Nihil enim me, fratres sanctissimi, tantis constructum vinculis tenet, nihil tantis curarum ac solitudinum stimulis excitat & exagitat, quam ne iacturam vobis quandam, per absentiam meam putetis illatam, cui remedium conuictor dase, dum elaboro vobis me præsentem frequentibus litteris exhibere. Quamquam ergo, & officium debitum, & cura suscepta, & ipsa ministerii imposita persona hanc à me litterarum scribendarum exposcant necessitatem, tamen vos illam plus exaggeraris, dum me ad scribendum frequentibus litteris prouocatis, & pronum me facit, ad ista caritatis sollempnia magis impellit, dum sine cessatione in Evangelio vos perflare monstratis, ex quo efficitur, vt & ego vos litteris meis non tam instrua iam eruditos, quam incitem paratos. Nam qui sincerum Evangelium & excretum ab omni peruerse labe doctrina non tantum tenetis, verum etiam animose docetis, magistrum hominem non queritis, qui rebus ipsis vos doctores esse monstratis. Currentes igitur vos exhortor, & vigilantes excito, & aduersus spiritualia nequitia dimicantes alloquor, & ad brachii cursu vocationis in Christo tendentes impello: vt tam heretiquorum sacrilegis calumniis, quam etiam Iudæorum otiosis fabulis calcatis & reiectis, traditionem solam Christi doctrinamque teneatis, vt condigne auctoritatem vobis eius nominis vindicare possitis. Quam vero sint peruersi Iudæi, & ab intellectu sua legis alieni, & duabus epistolis superioribus, vt arbitror, plene ostendi, in quibus probatum est prorsus ignorare illos, quæ sit vera circuncisio, & quid verum sabbatum, quorum adhuc magis ac magis cæcitas reuincitur in hac epistola, in qua aliquid de cibis ipsorum breuiter differtur: hinc etenim se solos sanctos, & ceteros omnes estimant inquinatos. ¶ Itaque in primis illud collocandum est, legem spiritalem esse: quam si spiritalem negant, vtique blasphemant: si deuitantes blasphemiam, spiritalem confitentur, spiritualiter legant. Diuina enim diuine sunt recipienda, & sancta sancte vtique asserenda. Ceterum culpa grauis inuritur, si terrestris & humana sacris & spiritualibus litteris doctrina præstatur, quod vt ne fiat cauendum est. Caueat autem potest, si quæ à Deo præcepta sunt sic tractentur, ne auctoritatem eius im-

minuant assumpta, ne dum quædam impura & non munda dicantur, institutio illorum infamem reddiderit institutorem. Videbitur enim reprobando quæ fecit opera propria damna esse, quæ quasi bona probentur: & in vtroque inconstans, quod heretici quidem volunt videri, denotabitur: dum aut quæ non erant munda benedixit, aut quæ benedixerat, quia & munda & bona, postea reprobat quasi non bona: quippe quia non munda: cuius consequenter enormis perpetua manebit & controuersia, si perseverat ista Iudæica doctrina, quæ omnibus viribus amputanda est, vt dum quid enormiter ab ipsis traditur, à nobis tollatur: & operum suorum competens dispositio & diuina legis congruens, & spiritualis illatio remittatur. Sed vt ab exordio rerum & vnde oportet incipiam, cibis primis hominibus solus arborum fuit ferus & fructus. Nam à pomis vltim postea ad fruges contulit culpa, conditionem conscientia: ipso situ corporis approbante. Nam & innocentia decerpit alimenta ex arboribus, adhuc sibi bene confcios homines, ad superna subrexit: & commissum delictum ad conquiendâ frumenta homines terræ soloque deiecit. Postea etiam vltis carnis accessit, diuina gratia humanis necessitatibus cõpetentia ciborum genera prorsus opportunis temporibus portegente, nam & teneros & rudes homines alere debebat mollioribus, & non sine labore confectus, ad emendationem scilicet, ne iterum liberet delinquere, si innocentiam impositus labor non admoneret. Et quia iam non paratius custodiendus, sed mundus totus fuerat excelsendus, robustioribus cibis offerretur, vt ad emolumenta cultura plus aliquid humanorum corporum viribus adderetur. Hæc omnia gratia (vt dixi) & dispositione diuina, ne aut minus redderetur robustioribus, quo referti ad opera marcescerent, aut amplius teneros, quo pro modo virum oppressi ferre non possent. I. ex autem postmodum subsecuta cibos carnis cum discretione disposuit: quædam enim ad vsum, quasi munda contribuit & concessit animalia, quædam interdixit quali non munda, & ipsos edentes inquinatura. & mundorum quidem hanc formam dedit, vt quæ ruminantia ruminant, & vngulas findant, munda: immunda, quæ neutrum horum vel alterum faciat: sic in piscibus quoque eadem munda essent: quæ cooperta squamis & armata remigis arque contra hæc esse non munda. Alium quoque discrimen induxit, quidque aut reprobis iudicaretur, aut mundum ita lex solertiam maximam faciendæ animalium separationis instituit, quæ in vnam benedictionis formam constitutio antiqua contraxit. Quid igitur dicemus: immundane ergo animalia: quid est enim aliud, non munda, quam quæ lex à ciborum

Ephes. 6. Philip. 3.

Cap. II. Rom. 7.

A ciborum vñbus separavit: Quid enim & illud quod iam diximus, ergo institutor non mundator Deus, & culpa factorum in artificem redundabit, qui non munda produxit: quod vñque dicere extremæ luminaque demencia est, Deum accusare quasi instituerit immunda, & diuina maiestati crimen inferre, quasi fecerit reprobata presertim cum & pronuntiata sint valde bona, & quæ bona vñ crescerent & multiplicarentur, benedictionem ab ipso Deo sint consecuta, insuper etiam in arca Noe præcepto creatoris ipsorum dum custodiuntur, & bona dum necessaria probarentur, 7 licet ibi quoque crimen sit adiectum. Sed tamen vel tunc in instituto istoium non mundator funditus potuisset auferri, si propter inquinamentum suum debuisset aboleri.

Cap. III. Rom. 7. [8] Quatenus ergo vt Apostolo auctore monstrauimus) spiritualis lex ista spiritualiter recipienda est, vt legis ratio diuina & certa præcepta? Primo credendum est, quicquid est à Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum: neque culpandum, ne in auctorem culpa reuocetur. Deinde legem ad hoc filiis Israël datam, vt per illam proficerent & recitentur mores bonos, quos cum à patribus accepissent in Ægypto, propter consuetudinem barbaræ gentis corruerant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil nouum docent, sed quod obliteratum fuerat, admonent: vt iustitia in illis ignium more, quasi adflatu quodam legis sopita recalesceret: proficere autem poterant intellectu plus in hominibus vitia fugienda, quæ lex damnauerat etiam in pecoribus. Nam quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnatur. Et si in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamentum notatur, plus culpabile, cum illud contra uaturam in hominem conueritur. Ergo vt homines mundarentur, pecora culpata sunt, scilicet vt & homines, qui eadem vitia haberent, æquales peccatoribus æstimarentur. Quo pacto factum est, vt nec animalia damnauerunt ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immacularam institutionis suæ possent redire naturam. Considerandum enim, quomodo lex munda & non munda discernit: Munda, inquit, & ruminant & vngulam sūdunt, immunda neutrum faciunt, aut ex duobus vnum aliquid. Omnia ista vnus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. Institutionem igitur mundam, vñque conspicio, quia & qui instituit, sanctus est, & quæ instituta sunt, culpam non habent, dum hoc sunt, quod facta sunt. crimen enim nunquam natura, sed voluntas peccatrix excipere consuevit. 9

B Quid ergo est in animalibus mores depinguntur humani & actus & voluntates. mundi si ruminant, id est, in ore semper habeant, quasi cibum, præcepta diuina, vngulam sūdunt, si firmo gradu innocentie, iusticie, omnisque virtutis vitæ itinera conficiant. Eorum enim quæ in duas vngulas pedem diuidunt, robustus semper incessus: dum lubricum partis alterius vngula firmamento sulcitur, & in vestigijs soliditate retinetur. Sic qui neutrum faciunt, immundi sunt: quorum nec in virtutibus firmus ingressus est, nec diuinorum præceptorum in ore vilius iuminationis teritur cibis. nam & qui alterum faciunt, nec ipsi mundi, dum sunt ex altero debiles, nec in vtroque perfecti. Hi autem sunt aut vtrumque facientes, vt hedeles qui mundi: aut alterum, vt Iudei & hæretici qui sunt iniqui: aut neutrum, vt ethnici qui sunt consequenter immundi: ita in animalibus per legem, quasi quoddam humane vitæ speculum constitutum est, in quo imagines functionum considerent, vt plus vitiosa quæq; hominibus contra naturam commissa damnentur, dum etiam naturaliter in pecoribus constituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habentur: asperi, & hispidi & hirti, & firmi, & graues mores hominum probantur: Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leues, & lubrici, & infidi, & effeminati mores improbantur.

C Quatenus ergo vt Apostolo auctore monstrauimus) spiritualis lex ista spiritualiter recipienda est, vt legis ratio diuina & certa præcepta? Primo credendum est, quicquid est à Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum: neque culpandum, ne in auctorem culpa reuocetur. Deinde legem ad hoc filiis Israël datam, vt per illam proficerent & recitentur mores bonos, quos cum à patribus accepissent in Ægypto, propter consuetudinem barbaræ gentis corruerant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil nouum docent, sed quod obliteratum fuerat, admonent: vt iustitia in illis ignium more, quasi adflatu quodam legis sopita recalesceret: proficere autem poterant intellectu plus in hominibus vitia fugienda, quæ lex damnauerat etiam in pecoribus. Nam quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnatur. Et si in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamentum notatur, plus culpabile, cum illud contra uaturam in hominem conueritur. Ergo vt homines mundarentur, pecora culpata sunt, scilicet vt & homines, qui eadem vitia haberent, æquales peccatoribus æstimarentur. Quo pacto factum est, vt nec animalia damnauerunt ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immacularam institutionis suæ possent redire naturam. Considerandum enim, quomodo lex munda & non munda discernit: Munda, inquit, & ruminant & vngulam sūdunt, immunda neutrum faciunt, aut ex duobus vnum aliquid. Omnia ista vnus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. Institutionem igitur mundam, vñque conspicio, quia & qui instituit, sanctus est, & quæ instituta sunt, culpam non habent, dum hoc sunt, quod facta sunt. crimen enim nunquam natura, sed voluntas peccatrix excipere consuevit. 9

D Quid ergo est in animalibus mores depinguntur humani & actus & voluntates. mundi si ruminant, id est, in ore semper habeant, quasi cibum, præcepta diuina, vngulam sūdunt, si firmo gradu innocentie, iusticie, omnisque virtutis vitæ itinera conficiant. Eorum enim quæ in duas vngulas pedem diuidunt, robustus semper incessus: dum lubricum partis alterius vngula firmamento sulcitur, & in vestigijs soliditate retinetur. Sic qui neutrum faciunt, immundi sunt: quorum nec in virtutibus firmus ingressus est, nec diuinorum præceptorum in ore vilius iuminationis teritur cibis. nam & qui alterum faciunt, nec ipsi mundi, dum sunt ex altero debiles, nec in vtroque perfecti. Hi autem sunt aut vtrumque facientes, vt hedeles qui mundi: aut alterum, vt Iudei & hæretici qui sunt iniqui: aut neutrum, vt ethnici qui sunt consequenter immundi: ita in animalibus per legem, quasi quoddam humane vitæ speculum constitutum est, in quo imagines functionum considerent, vt plus vitiosa quæq; hominibus contra naturam commissa damnentur, dum etiam naturaliter in pecoribus constituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habentur: asperi, & hispidi & hirti, & firmi, & graues mores hominum probantur: Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leues, & lubrici, & infidi, & effeminati mores improbantur.

Quid enim vult sibi lex cum dicit, ¹⁰ Camelum non manducabis, nisi quoniam de exemplo animalis vitam damnat eneruam & criminibus tortuosam. Aut cum suum cibo prohibet assumi, reprehendit vñque cenosam & leuam & gaudentem vitiorum sordibus vitam bonum suum non in animi generositate, sed in sola carne ponentem: aut cum leporem accusat reformatos in feminam viros. ¹¹ Quis autem muscicæ corpus cibum faciat? sed furta reprehendit. Quis lacertam sed odit: vitæ incertam varietatem. Quis stellionem? sed maculas execrat prædam de aliena morte querentes. ¹² Aut quis coruum? sed veritas execrat voluntates. Passerem quoque cum interdicit, intemperantiam coarguit: quando noctuam, odit lucifugas veritatis: quando cygnum, ceruicis alæ superbos: ¹³ quando caradrimum, garrulam nimis linguam intemperantiam: quando vespertilionem, quæ tenebras noctis simul & erroris. Hæc ergo & his paria lex in animalibus execrat, quæ in illis quidem non criminosa, quia in hocnata sunt, in homine culpata, quia contra naturam non ex institutione, sed ex errore quæta sunt. ¹⁴ His igitur ita se habentibus accesserunt & alie cause, quibus multa à ludæis ciborum genera tollerentur: quod vt fieret, immunda multa sunt dicta: non vt illa damnarentur, sed vt isti coercerentur feruicui vni Deo, quia ad hoc assumptos frugalitas decobat, & gula temperantia, quæ semper religioni penditur esse vicina: immo (vitæ dixerim) con sanguinea potius atque cognata: sanctitati enim inimica luxuria est. Quomodo enim per illam parceret religioni, cum non parceret pudori: non recipit luxuria Dei timorem, dum præcipitantibus illam voluptatibus in solam fertur cupiditatum remeritatem: effusus enim habens sine more admodis sumptibus quasi pabulis crescit excedens patrimonium cum pudore, aut vt torrens aliquid è montium iugis cadens non tantum opposita transcendit, sed illa ipsa in aliorum ruinam secum rapit. Ad coercendam ergo intemperantiam populi, remedia sunt ista quæ sita. vt quantum luxuriæ demeretur, tantum bonis moribus adderetur. Nam quid aliud merebantur, quam vt ne omnibus escarum voluptatibus vterentur, qui diuinis, manna epulis vñsimos Ægyptiorum cibos præferre auti sunt, carnes iurulentas inimicorum atque dominorum ante libertatem ponentes, digni sane, quos optata seruitus saginaret, quibus male displicerit & melior & liber cibus.

[15] Fuerit ergo tempus aliquod antiquum, quo ista vmbra vel figuræ exercendæ, vt abstinendum esset à cibis, quos institutio quidem commendauerat, sed lex interdixerat. Verum iam finis legis Christus superuenit, cuncta legis obscura referans, omnia quæ sacramentorum nebulis antiquitas texerat. Magister enim venit in lignis, & doctor celestis, & institutor consummata veritatis, sub quo, merito iam dicitur: Omnia munda mundis, inquinatis autem & infidelibus nihil mundum: sed polluta sunt eorum & mens & conscientia. Item alio loco: Quia omnis creatura Dei bona, & nihil reiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Rursum alibi: Spiritus manifeste dicit, quod in nouissimis diebus recedent quidam à fide, ¹⁶ attendentes spiritibus seductoibus, doctrinis demoniorum, in hypocrisi mendaciloquorum cauteriam habentium conscientiam suam, prohibentium nuere & abstinere a cibis quos Deus creauit, ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerunt Deum. Adhuc in altera parte: ¹⁷ Omne quod in macello venit, manducate, nihil requirentes. Ex quibus constat, omnia ista suis esse benedictionibus reddita iam lege finicia: nec ad solennitates ciborum esse redeundum, quas & certa imperauerat causa, & iam fultit libertas Euangelica, manumissione reuocata. Clamat Apostolus, Nō est regnū Dei potus & cibus, sed iusticia & pax & gaudiū. Itē alio loco: Escaventri & venter estis, Deus autē & hunc & hanc euacuabit: corpus autē nō fornicationis, sed Domini: & Dominus corpori. Deus ventre non colitur, nec cibus, quos Dominus dicit petire, & in recessu naturali lege pur-

Gen. 1. Gen. 7.

Cap. III. Rom. 7.

Gen. 1. Exod. 10.

Leui. 11. Dent. 14.

Ibid. vrb. bigne. Ibidem. Ibidem.

E Ibidem. Leuit. 11.

Ibidem & Dent. 14.

Cap. IV. Ibidem.

F

Exod. 16.

G Cap. V.

Rom. 10.

Tit. 1. 1. Tim. 4. Ibidem.

H

1. Cor. 10. Gal. 4. Rom. 14. 1. Cor. 6.

Matth. 15.

TERTULLI
OPERA

A
Matth. 15.
Deut. 8.
Matth. 4.
Ionn. 6.
Zach. 7.
B
Coloss. 2.
Cap. VI.
C
Matth. 5.
Luc. 6.
Luc. 16.
1. Tim. 6.
D
Matth. 15.

gari. Nam qui per escas Dominum colit, prope est vt
Dominum habeat ventrem suum. Cibis (inquam ve-
rus & sanctus & mundus est, fides recta, immaculata
conscientia, & innocens anima : quilibet sic pascitur,
Christo conuectitur, talis epulatur conuiuia est Dei, ista
sunt epulæ quæ angelos pascunt istæ sunt mensæ quæ
martyres faciunt. Hinc est vox illa legis, ¹⁸ Non in pane
tantum viuit homo, sed in omni verbo quod proficitur ex ore
Dei. Hinc illa Christi, *Mea esca est, vt faciam voluntatem
eius qui me misit, & vt consummem opus eius.* Hinc: *Que-
ritis me, non quia signa vidistis, sed quia manducaſtis de panibus
meis, & saturati estis. Operamini autem non eam escam que pe-
rit, sed escam permanentem in vitam æternam, quam filius ho-
minis vobis dabit, hunc enim pater signauit Deus.* Iusticia, in-
quam, & continentia & reliquis Deus virtutibus col-
latur. Nam & Zacharias refert, *Si manducetis, inquit,
aut bibatis, nonne vos manducatis aut bibitis.* exprimens ci-
bos aut potus, non ad Deum peruenire, sed ad homi-
nem : nec enim carnes Deus est, vt carne placetur:
nec in has voluptates attonitur, vt nostris gaudeat cibus.
Deus sola gaudet fide nostra, sola innocentia, sola ve-
ritate, solis virtutibus nostris, quæ habitant non in ven-
tre, sed in animo, quæque nobis acquirit diuinus tim-
or & cœlestis metus, non terrenus cibus. ¹⁹ Ex qui-
bus congruenter infectatus est Apostolus superstitio-
nibus angelorum seruientes, inflatos a sensu carnis suæ,
caput Christum non tenentes : ex quo omne corpus
per nexum concatenatum & fibula charitatis mem-
bris mutuis innexum atque concretum creuit in De-
um. sed illa seruantes, ne tetigeritis, neque contræueritis,
que in agninem quidem videantur habere religionis, dum corpo-
rum parçitur : nullum tamen elementum omnino
iusticia, dum ad elementa quibus per baptismum mortui
sumus, voluntaria seruitute reuocamur. [²⁰ Sed non
ex hoc statim, quia libertas ciborum concessa, luxuria
permilla est: nec quia liberalius nobiscum Euangelium
gestit, continentia sustulit. Non (inquæ) ex hoc ventri
procuratum est, sed ciborū formā monstrata est: osten-
sum est quid iuris esset, non quo in gurgitem cupidita-
tis iretur, sed quo legis ratio redderetur. Ceterum ni-
hil ita temperantiam coercuit quæ Euangelium nec ita
constriclas quilibet quam glorie leges, quæ Christus, qui bea-
tos legitur pronuntialle, sed egenos, & felices esurien-
tes & queſtientes, miseros diuites, quibus ad imperiū
ventris & gula seruitutibus, voluptatum namquam
posset mater deficere, ne desinere seruitus posset, argu-
mentum felicitatis putantes, concupiscere quantum
possint, nisi quod & sic minus possint quam concupis-
cunt. ²¹ Nam & Lazarus in ipsa fame ipsique vlcibus
& canibus diuitis perferens, carnifices salutis ventrem
& gulam coercerat exemplis. Apostolus quoque : *Ha-
bentes, dicendo, victum & vestitum, his contenti sumus, fru-
galitatis & continentia legem dabat, parum & ultimans
profurum esse quod scripserat, etiam exemplū se scri-
ptorū suorum dabat, subiiciens non immerito esse om-
niū malorum auaritiā radicem. Sequitur enim præ-
currentem luxuriam, quidquid hæc per vitia consum-
pserit, illa per scelera restituit, orbe criminum recuso,
vt rursum luxuria eximat, quidquid auaritia congeste-
rat. Nec tamen desunt inter ista, qui quum sibi nominis
Christiani vocem induerint, ex cæpla præbeant intem-
perantia & magisteria, quorum vsq; eo vitia venerunt, vt
& ieiunij matutino tempore bibant, non putantes Chri-
stianum esse potare post cibum, nisi in vacuas & inanes
adhuc venas infusa sit in per somnum vina descende-
rint minus enim qui bibant, sapere videntur, si inter vi-
na tibi permisceantur. Videas ergo tales, nouo genere
adhuc ieiunos, & iam ebrios, non ad popinam curren-
tes, sed popinā secū circumferentes, quorum quisq; sa-
lutar, non osculum dat, sed propinat. Quid isti post ci-
bum faciunt, quos ebrius inuenit cibus? aut quales istos
sol in occasu relinquit, quos iam marcidos vino oriens
aspicit: sed quæ detestanda sunt, non sunt nobis ex cæpla
dicenda. Sumenda sunt enim ea sola, quibus animus
noſter melior reddatur. Et licet in Euangelio per om-*

nia ciborum redditus nobis vsus sit, tamen intelligitur
redditus, sed cum lege frugalitatis & continentia: Hæc
enim vel maxime decent fideles, oratorum sollicit De-
um, & acturos ei quidem gratias, ²² non diebus tantū,
sed & ipsis noctibus, quod fieri non poterit, si somnum
grauem, & molem pectori impositam mens cibo vino-
que sopita non valuerit excutere. [²³ Sed quod in vsū
ciborum vel maxime custodiendum sit, cauendum est
ne quis licentiam istam putet intantum profusam, vt &
ad immolata simulacris possit accedere. Quantum e-
nim ad creaturam Dei pertinet, omnis munda est, sed
cum demonis immolata fuerit, inquinata est tandem,
quandiu simulacris offeratur, quod mox atque factum
est, non est iam Dei, sed idoli, quæ dum in cibum sumi-
tur, fumentem demonio nutrit, non Deo, conuiuium
illum simulacro reddendo, non Christo, vt merito faci-
unt & Iudæi, quorum ciborum ratione perfecta, &
consilio legis considerato, & Evangelicæ gratiæ benefi-
cio cognito, & temperantia rigore seruato, & simula-
cris immolatorum inquinatum repulso, regulam ve-
ritatis per omnia custodientes, Deo gratias agere debe-
mus, per Iesum Christū filium eius, Dominū nostrum,
cui laus & honor & claritas in secula seculorum. Amen.

ADNOTATIONES
IACOBI PAMELII IN EPISTO-
LAM DE CIBIS. Iu-
daicis.

I. NOVATIANS, &c. Quum auctorem huius libri Tertullianum
negemus, omnino oportuit illud subiiciere, pro eo quod erit: Ter-
tull. maxime quum vltima syllaba eadem idē recidant, unde factum con-
iicio, vt cum præuolante ms. codicis priores ditionū littera legi non
possent, ex coniectura hoc scriptum fuerit. Eſt autem, sententiam dixi-
mus satis, simul inscriptis libri E. Cypriani de Spectaculis: Cypria-
nus plebi in Euangelio itanti salutem, sed quum eadem ante vter-
que scripserit, non mirandum, maxime in perfectione Deiana iam
dicta, in qua quum multi lapsi inuenirentur, sibi citare ad Stratus
vsi videntur ex proposito, quos adeo hic Auctor c. in Euangelio per-
tineat congratuatur.

2. Et si mihi, fratres sanctissimi, &c. Caput hoc in scriptis: E-
pistola argumentum, sicuti latius ex ipsi eius verbis in Argumento
nostro videre est. Et vterque eadem etiam similitudo sunt initio dicti libri
de Spectac. ad sensum quod adriter, sed stylo diuerso.

3. per abſentiam meam, &c. Hinc patet, sicuti hildem adigimus,
in secessu conscriptam hanc Epistolam, sicuti sigillatim diuinae littere,
quum (vbi scribit Cornelius P. P. Epistola ad Fab. Antioch. apud Eu-
sebiū l. 5. hist. Eccl. c. 35. In domo se conclusum oculare manu per-
fectionis. Quod quum in illo tandem reprehenderetur a Diacono Es-
tmanis, & rogaretur, vt egressus, quantum presbyter liceret, quan-
tumque situm esset in eius potestate, fratres in periculo consiliū su-
uaret, tantum abest vt illis obtemperaret, vt etiam non sine summo
descenderet, se nullo amplius esse presbyterum ad solus. Quæ factum, et
Moses beatus Martyr & illi & quibusque alii presbyteri, qui eam
illo se ab Ecclesia segregauissent, solum communiō inter-
dixerit. Atque hoc ipsum est quod B. Encianus de eo scribit Epist. 2. ad
Sympron. Nam & ideo ab Ecclesia Christi recesserat, ne illius labor
confessionis surgeret. Hanc itaque primam occasionem illi fuisse scrib-
mæ, deinde & hanc, admissis, sufficiat, sed quantum apparer,
post scriptam hanc & similes Epistolas.

4. Quibus Epistolis superionibus, &c. De his latius post Adnota-
tiones huius libri.

CAP. II.

5. Itaque in primis illud collocandum est, &c. Titulum huius
capiti imposuimus: Legem spiritalem esse, & prouide spiritua-
litate eam intelligendam, quæ discernit inter munda & immunda
animalia. Pertinet autem ad phrasin Africanam libri precedenti il-
lud: denotabitur. Supplementum autem cum Latino: Nam a pomis vi-
tam postea ad fruges. Atque mutata est illa peritios: Nam & reuo-
ros & tales homines alere debebat mollior cibus, vt dixerat
aliquid tale, ne si dicat: At prouideret non sine labore confectis.
Legentes item cum Gagnæ: quo referri ad opera marcelleris,
pro eo quod Lugd. aditior: referre.

6. vt que ruminatio ruminet, &c. Sic translatis tum his,
tum cap. sequent. quod Græce est apud LXX. Leuit. 11. & Deuter. 14.
& ad idem referretur, quod vterque Latinis illorum Interpret: &
reducens ruminatiōnem, quum autem addit: immunda que neu-
trum horum vel alterum faciunt, intelligit de ruminantibus, sed
ungulas non findentibus. Etiam paraphrasticis translatis ordinis

A transposito illud: quæ cooperata squamis & armata temigis, & quod dicitur esse Græce, Hebraice & Latine: quibus sunt alia? & remigis vocat, eo quod illas remigis remigantur ad volandum? & squamis: quod seipsum dicitur legi ca. sequi. Atqui supponitur cum Latine: Quis est enim aliud, non munda, quam quæ selex a ciborum vibus separantur?

7. licet tibi quoque sit crimen adieci, &c. Non accipit crimen, ac si dicitur: licet etiam tibi quedam animalia criminata sint, tamen non immunda, ut potest quom Gen. 7. inter munda & immunda distinguat animalia.

CAP. III.

8. Quatenus ergo, &c. In scriptura hinc capiti fecimus: Quod ut homines mundantur, peccata culpata sunt, & animalibus motes depingantur humani, & actus, & voluantes. Multa autem hinc capiti transcripsit Hieronymus in xlii. cap. Dicitur ex quo primum patet, iam alio in marius Doctorum verbatim fuisse hanc Epistolam. Imprimis vero illud: Primum credendum est, quidquid est a Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionibus auctoritate pugnatum. Legimus autem & supplemus cum Latine: Quis voce: quos, scilicet loca superflua: quos quum a Patribus accipimus in Agypto, propter consuetudinem, &c.

9. Quid ergo est? &c. Etiam istud cum illo quod præcedit: Ergo ut homines mundarentur, &c. transcripsit Hieronymus, verbum tamen transpositum, ex quo tam ex ecc. quam nos, castigamus: & voluntates, pro voluptates, omnia vobis quædam non iata apta. Vbi plus habet quam Auctor de vngulam alii dentibus, quia dicitur, si non vult legis & Evangeliorum credentes, se firmo gressu innocentia iustitiaeque sistunt.

10. Camellum non manducabitis, &c. Sic pro se restitimus, pro manducabis, quia illud legitur per vobis numero Levit. 11. & Deuter. 14. Atque etiam longe diueris expositionem adfert ubi supra, ordine verborum Moysi probe seruat, Hieronymus: camelii, luis, & leporeis.

11. Quis autem mustela, &c. De mustela, lacera, & talpa, quæ immunda declarantur ex rebus, Levit. 11. nihil adnotauit Hieronymus, quod mirum.

12. Aut quis corium, &c. De coruo, noctua, cygno, charadrio, & vespertione, vtriusque legitur, quod immunda iudicata sine inter animi genera, ad pallens nulla ibi mentio, neque etiam apud Hieronymum. Verumtamen in eo hallucinatus videtur Auctor, quod quibus passerem vortit, quem alii omnes: fructuorum, eo quod vtriusque vox Græca significat, sed suum manducasse existimatum, pallentem, ut inde patet, quod in sacrificio offerri præcipitur passeris duo in commendatione leprosi, Levit. 13.

13. quando charadium, &c. pro charadrium, hodie Græce est aqua lxx. xxi. ad hunc non recte, nam xxi. deo. & auicula est, de qua prouerbum legitur: charadium imitans, ex numero voracium. Maxime quum idem Hieronymus lib. 7. c. 6. de Rebus & verborum signis, de Vniuerso, etiam charadrium appellet, sic scribens: Ibi & prophetiam, & quem lxx. nominant pellicanus, & cygnus, & herodius, & charadrius, longæ esse collo, traboreque cibum ex nititudine terra atque aquarum, dicitur.

CAP. IV.

14. Hisigitur ita se habentibus, &c. Caput hoc in scripturis: multa a Iudeis ciborum genera sublata, ad correndam populi intemperantiam. De Prouerbio autem: effusis habentis, vide nota Prolegomena. Legimus vero profus cum Latine: ante liberta-

tem ponentes, pro poli, quia præcedit: præferre, & saginaret, pro: signaret.

CAP. V.

15. Fuerit ergo tempus aliquod, &c. Titulum hinc capiti impositum: In noua lege omnia esse munda mundis iuxta Apostolum, & cibum sanctum esse fidem rectam ac immaculatam conscientiam, Castigamus autem motum Latine: quæ sacramento nebulis antiquitas teterat, pro: nobilis.

16. adreudentes spiritibus seductoribus, doctis in demoniorum, &c. vel hinc confirmatur eiusdem doctus esse Epistolam cum L. de Trinitate præced. cap. 23. quia etiam ibi sic legitur iuxta Græca exemplaria. Timoth. 4. præterquam quod hic legitur institutum plura quam ibi, vortens, quod mirum est: & his qui cogouerunt Deum, ubi alii omnes habent veritatem.

17. Omne quod in macello venit, &c. Differt de vulgato Latino Interprete, quod transferat 1. Cor. 10. nihil requirentes, & B. Ambrosii, disquirentes, pro eo quod ille: interrogantes. Cum quo e contrario legitur, 1. Cor. 6. Elca ventri & venter eius, Deus autem & hunc & hanc, &c. Atqui etiam legitur cum Gagno: quilibet sic pacitur, pro: pacificetur.

18. Non in pane tantum uiuit homo, &c. Quam Græce sit Matth. 4. & Hebraice Deut. 8. viuet, in illo iterum cum vulgato Interpretis conuenit, differens ab omnibus, quod legit Ioan. 6. sed quia manducatis de panibus meis.

19. Ex quibus congruenter infestatur est Apostolus superstitionibus angelorum seruientes, &c. Etiam hinc constat nequa Tertullianus esse hanc Epistolam, qui longe aliter vertit hoc verbum A. postoli, Coloss. 2. supra Tom. 3. lib. de Rejort. carn. cap. 23. & lib. 3. adu. Marc. cap. 19. neque B. Cyprianus, qui pro eo quod hic legitur: sed illi seruantes, legitur: Vana sciamini, idque 3. Testim. ad Quirim. cap. 11. Quamquam interdicti hinc Auctor magis sensum exprimit quam verba, neque cum vulgato Interprete Latino, neque cum Græco exemplaribus aliisque consentiat.

CAP. VI.

20. Sed non ex hoc statim, &c. In scriptura hinc capiti fecimus: Ex eo quod ciborum luxuria permilla est, non tolli eorum continentiam aut ieiunia. Locum autem est insignis aduersus hodie hereticos, qui ex scripturis cap. præced. citato nuntur conuellerentia, & in is quorumdam ciborum abstinentiam.

21. Nam & Lazarus, &c. Locum corruptus, cui sine opo me. edicis inderi non licet, idque sine cum Gelenio legimus ipsa fame ipsique ulceribus & canibus diuitis desferens, sine cum Gagno: & canibus diuitis præferens. Legimus autem iterum cum Gagno: quidquid hæc (nemp luxuria) consumplerit, pro: contemserit, & cum Latino: ieiunium matutino tempore, pro: ieiunium matutini, denique cum eodem: si inter vina cibi permiscerantur, pro: si interlina cum cibis permiscerantur.

22. Non diebus tantum, sed & ipsis noctibus, &c. Pertinet hoc ad ritum Ecclesie antiquissimum de antelucanis cæcibus, de quibus supra latius Tom. 1. Apolog. cap. 19.

CAP. VII.

23. Sed, quod in vsum ciborum, &c. Caput hoc in scripturis: Quod cauendum, ne quis licentiam ciborum etiam ad immolata idolis transferat. Adhuc autem ad illud, 1. Cor. 8. Quidam autem cum conscientia vique nunc idoli, quasi idolothycum manducant, & conscientia ipsorum quum sit infirma, inquinatur, & illud 1. Cor. 10. Sed quæ immolant gentes, & demoniis immolant, nolo vos ferros fieri demoniorum.

**NOVATIANI ROMANÆ
ECCLESIAE PRESBYTERI, EPISTOLARVM
DE VERA CIRCVMCISIONE ET VERO
Sabbato Notulæ.**

D QVAM vero sint (inquit Novatianus Epistola præcedenti) peruersi Iudæi, & ab intellectu sue Legis alieni, duabus EPISTOLIS superioribus, vt arbitror, plene ostendi; in quibus probatum est, profus ignorare illos quæ sit VERA CIRCVMCISIO, & quid VERVM SABBATVM.

ADNOTATVNCVLA IACOBI PAMELII.

Inter scripta Novatiani à B. Hieron. & Sophronio eius Interprete Græco, Honorio item & Trithemio in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum, reuenerunt DE CIRCVMCISIONE & DE SABBATO. Meminit & idem Hieron. Epist. 1. ad Damasum. Quædam Novatiani DE CIRCVMCISIONE. At titulum harum Epistolarum fuisse: DE VERA CIRCVMCISIONE, & DE VERO SABBATO, ex verbis ipsius Novatiani iam præmissis plus satis constat. Et tamen librum illum, qui inter Opera exstat B. Hieronymi DE VERA CIRCVMCISIONE, neque Tertulliani esse, neque Novatiani, supra ostendimus Tom. 4. ad Notulæ Quæst. Tertull. de Circumcisione.

FINIS TOMI QVINCTI OPERVM Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTVLLIANI,
Presbyteri Carthaginensis, eique adscriptorum, atque adeo totius
opis Tertullianici.

LOCI EX CONIECT VRA

LATINI LATINII VITERBIENSIS VEL RESTI-

TVTI, VEL ALITER LECTI IN TER-
TVLLIANO POST EDITIONEM IACOBI PAMELII
Bitugen. Ann. M. D. LXXXIII.

DE PRÆSENTIVM CONCESSIONE.

LATINVS LATINIVS VITERBIENSIS
STVDIOSISS.

TERTULLI
OPERA

EORVM exempla secutus, qui rei litterariæ industria sua et laboribus bene consultum esse voluerunt, cum aliquot celeberrimorum scriptorum monumenta, tum maxime Tertulliani, eo consilio perlegenda suscepi, ut quantum diligentia studioque possem, nonnullas maculas, quæ post Iacobi Pamelij, viri eruditissimi, emendationes, explicationesque reliquæ adhuc esse mihi videbantur, plurimosque torquebant, abstergere conarer. Et quia scriptorum codicum præsidio carebam, id unum mihi in primis cauendum esse statui, ne quid in re difficili, maximeque lubrica, mihi temere sumerem: sed coniecturas tantum meas eruditus viris (quorum seculum nostrum secundissimum merito prædicatur) considerandas, expendendasque proponerem. Quod meum consilium (nisi fallor) modo æquus iudex, nemo reprehendet; cum ea, quæ mihi aliter commodiore vel sententia, vel numero legenda visa sunt, nisi prius doctorum virorum suffragio probata fuerint, recipi nullo modo postulem. Sunt tamen quædam ita felici coniectura restituta, ut plane sperem doctorum assensionem inuentura: quædam vero etiam tam necessaria ad Tertulliani sententiam absoluendam, ut ipsa, si suo iure admitti se postulent, facile id impetratura confidam. Feci ergo bona fide, quod potui. Super sunt tamen adhuc multe, difficilesque salebræ, quæ eruditorum industriam, opemque desiderant, atque implorant: quibus aliquando sublatis, pristinus Tertulliano nitor instauretur. Ad quam rem peragendam, si hisce meis propositis coniecturis eruditus viris aliquod calcæ additum sensero, consilij mei me, votique compotem vel cumulate factum esse gaudebo, eoque nomine me Deo maximas gratias agere debere palam profitebor. Inter meas autem coniecturas, si quæ hac nota P. C. signatæ erunt, scitote eas Petro Ciaconio Toletano, viro non vulgari eruditione, ac peracri iudicio prædito, acceptas referendas; ne quem merita sua laude fraudem; hominisque mihi, dum vixit, coniunctissimi, post mortem etiam memoriam, ut gratus celebrare non desinam. Valere.

Romæ, Kal. Nouemb. M. D. LXXXIV.

EXPLICATIO NOTARVM.

p. denotat Paginam.
l. Literam marginalem a. b. c. d. e. f. g. h.
n. Numerum interlinearem.
P. C. Petri Ciaconii.

P. C. ex V. c.) Petri Ciaconii ex Vaticano cod.
V. c.) Vaticanus codex.
Ful. c.) Fuluii Vrfini codex.
Put. c.) Puteani codex.
O.) omnes qui vbique citati sunt codices.
Frob.) Codex Frobenii Basileæ ann. 1550.

Ex libro de Pallio, pag. 5.

p. 5. l. a. n. 3. habitus denotare. Paes hae. & annonæ o-
tia) P. C.
l. c. n. 16. frangere mitia) P. C. (non probabam.
l. d. n. 21. de tranquillo pronum. (V. Virg. Æn. 5.
l. e. n. 23. fluminiem via obambulando.
l. e. n. 27. & solum exaudiebat. Id enim fertilitatis en-
comium. Ofes 2. in sine.
p. 6. l. a. n. 31. caelum aduflit. P. C.
l. a. n. 33. Nam si primitiis maiorem ambitum) Sic
maioris partem dixit Cicero.
l. e. n. 49. au. d. i. a. m. e. g. r. e. g. i. a. m. n. o. m. i. n. i. s.
stipens. nec ptomouet. P. C.
l. d. n. 53. deliballe ouiculum.
l. e. n. 55. Sed quod iam & arufla
l. d. n. 58. proinde fecit. exinanita iam flamine al-
uo. Locus obfcurus & corruptus amplius
expendendus.
l. f. n. 60. nec veftis tantum admodum Græci eititiam
non ita eit.
l. d. n. 63. Græciam depalati) unica L. non gemina
l. g. n. 63. natura Deo debet. Ita pofulante fementia.
l. g. n. 65. monflrom. & quidem geminum.
l. b. n. 69. vnguentis offunderetur. P. C.
p. 7. l. b. n. 81. velut mollis venilante ferico refliax
l. d. n. 90. fellas. queis in publico quoque domeflico.
ac fecece rehebantur
l. e. n. 92. Quanto tu magis arguas illud. quod virges
oculis.
l. g. n. 97. (etiam si duplex quoque Cræteis more) nuf-
quam veftidendo componitur. vno cir-
cumiectu. licente quidem. nufquam in-
urbanò.
p. 8. l. a. n. 104. murexnis mandendos) P. C.
l. d. n. feuitia delectatus tenere beftiæ) Terullia-
ni forte error.

Ex Apologetico, pag. 17.

p. 18. l. b. n. 16. deonerant. femetipfos. mentis malæ.
l. f. n. 21. Sed illud folum fpectatur.
p. 19. l. e. n. 27. fed enim foletis dicere. homicida nega. la-
niani iube
l. g. n. 31. Illi quæftioni temperantur. tormenti) scilicet
p. 2. l. e. n. 33. Quæ malunt eredi effe.
l. b. n. 38. Qui iuuenis quam lafeivus. quam amafus.)
v. c. Fulg. Vrf.
p. 24. l. e. n. 91. de pabulo crudæ.
p. 25. l. b. n. 99. prouocabunt. dum diuina feruat.) ani-
ma aduers) scilicet.
p. 26. l. b. n. 118. Obferuandum itaque tibi.
p. 28. l. a. n. 146. culus vbiq; fatus facile) feruit enim libido
quia fermen) fit.
p. 29. l. f. n. 172. quem ne enim integrum negaueritis.
p. 30. l. b. n. 190. vel quique dominum fanctiorem expertus
eit. & domefticam
p. 31. l. f. n. 333. polluerent ficut ea & ipfi.
p. 32. l. a. n. 437. fanctitatem fiam ponitur.) alter.
l. f. n. 270. extra monumenta reliquit.
p. 35. l. e. n. 302. profitentibus nobis quoque. fortaffe an hoc
nomine
l. b. 305. ad declinandum deuiantes) Ita poftea reperi
in cod. m. Ful. Vrf.
p. 39. l. a. n. 353. vt curaffe credantur.
l. d. n. 356. æ templis deos afflmetis.
p. 40. l. f. n. 374. dicere & audire?
p. 42. l. d. n. 426. Præterquam quod de desperata
l. f. n. 444. Siitaque
p. 44. l. b. n. 449. Ita quæ nolumus experiri. ea dum preca-
mur.
p. 45. l. e. n. 467. Scholæ beftiariorum) vel beftiarium.
p. 47. l. a. n. 495. cum de ipfis rebus. de quibus exiguntur.
p. 49. l. a. n. 514. præftimimus.
l. e. n. 541. & fi qua illic arborum poma oriantur.)
v. c. c. c. o.
l. e. n. 541. fuppantibus operantibus.) Ita mmff. & Ful.
& Putaani.
l. b. n. 543. An non illiniquiffimi. Chriftianorum?
p. 51. l. d. n. 567. de diuina lege vt antiquiore formam mu-
tuat.
l. b. n. 568. contemneret ex inuoluntate. vel neceffitate.
p. 53. l. e. n. 597. quæ de fimilitudine fidem) sic Fulc.
l. g. n. 607. quis in quam beftiam reformari videatur.)
v. c. Ful. & Putaani codd.
l. b. n. 608. eo quod omnino de iudicio Dei pati de-
beant. Semel hic tantum habent vccufi cod.
mmff. vero & ipfi femel. fed poft m. 609.

p. 54. l. e. n. 610. tantum corpus hoc modo) Sequitur enim
l. d. n. 610. impofuit
p. 55. l. b. n. 617. fructus conlumuntur. & redeunt.
l. e. n. 619. Ergo. inquit. cur querimini-- quod patri
l. b. n. 622. vultis?
Sarmeniticos & femaxios) vel femaxios
rogo fecundum matrum ouium dicitur.

Ex libro de Testimonio animæ, pag. 87.

p. 87. l. e. n. 1. receptiffimi cuius) philof.) P. C.
l. d. n. 2. & originum. & traditionum. & fententiã.
l. b. n. 3. non meritis) P. C.
p. 88. l. b. n. 6. in maledictum conuerfis benedictionem)
nullam enim maledictum præffit.
l. e. n. 10. effe? An ne quali non probemus. qui ca-
l. e. n. 12. vel quæcumque caput dominum fctia.) fa-
l. d. n. 18. piti) P. C.
l. f. n. eod. tamen propter nomen folum vanitati
l. b. n. 20. non vti de bono vite
l. b. n. 20. Nam in conuiuio. quum quali præfenibus
l. d. n. eod. Propter quos lætus viuis.) P. C. lauius f
l. b. n. eod. qui nihil lenit. Quid. quum vt fententi
l. d. n. eod. mentium) Æque
p. 88. l. b. n. 22. memorie fequentandæ ita fudet.) P. C.
p. 89. l. b. n. 25. In quorum oleæ ex oleastro) Ita fupplendus
l. e. n. eod. locus.

Ex libro ad Scapulam, pag. 91.

p. 92. l. d. n. 24. qui Thydri) ex Sallustio. Oppio. & aliis.
l. f. n. 39. alio nomine queritur?
l. b. n. eod. hoftes publici. verum nec tot maiestatis rei

Ex libro aduerfus Iudæos, pag. 95.

p. 95. l. d. n. 1. fpectantibus. fibilorum nubilo) vel iurgio-
rum) inf. ad Marc. 1. c. 13. n. 82.
p. 96. l. a. n. 2. minor ætate temporum intelligitur) ceterã
ex marg. irrepertum.
p. 97. l. a. n. 9. qua temporalis erat. tributa eit
p. 98. l. a. n. 21. Denique cum per Moyfen lex fæderotalis)
l. b. n. 47. cetera ex marg.
p. 99. l. a. n. 53. vel quifquis
p. 100. l. b. n. 98. quæ inueftigabimus in Danielém.
l. g. n. 106. folum fonum nominis fpectes. fed
p. 101. l. a. n. 111. titulatit depoliatis) sic inf. ad Marc. 3.
peruolantia trique Dei præcepta.) vt inf. ad
l. 2.
l. b. n. eod. in tantum Chriftus erat. qui venit. in quan-
l. g. n. 140. tum non fuit bellator.
p. 102. l. g. n. 140. quali viginii vici) Ita refiftendus locus ex
l. e. n. 149. ms. & ceteris & lex.
p. 103. l. a. n. 143. ficut Moyfes ante nuntiabat. dicens) cetera
ex marg.
l. e. n. 149. polit) nacti Chriftus fecundum Iudæos
p. 104. l. a. n. 161. Ab illis enim cepit in familia.) Vt. e. & ad
l. b. n. eod. Marc. 3.
l. d. n. eod. vel in eucumeratio) ex eod. loco ad Marc. 3.
l. f. n. 161. Difcedite nunc ex abundantia.

Ex libro de Penitentia, pag. 118.

p. 118. l. e. n. 4. contra penitentiam malorum) P. C.
l. g. n. 9. delinquentium) f. cur malitiæ officium
p. 119. l. a. n. 12. humana facti folum
l. b. n. 13. legi fupflueret demonflrat.
l. d. n. 21. Quæquæ te conuerteris.
l. b. n. 31. Inuitat præmio falutis.) P. C.
p. 121. l. a. n. 51. tantam nobis mercedem.
l. e. n. 59. confentientia pefferatur.) P. C.
l. b. n. 73. quin ipfe hominem
l. b. n. 78. ignis intrinsecus fetu.
l. e. n. 78. meæ curem?

Ex libro de Oratione, pag. 128.

p. 128. l. e. n. 3. ratio qua promouit.) Locus mancus & cor-
p. 129. l. e. n. 20. ruptus. vifque ad. Docuerat
p. 130. l. a. n. 35. eam voto poflulaffemus.
l. f. n. 55. accedentium iuxta defideriorum.
nifi quum oratione ne videatur ptopofitio.
p. 136. l. d. n. 19. Ex libro ad Martyras, pag. 136.
l. g. n. 38. Iudex expeclatur. fed vos) P. C.
l. e. n. 41. teftitudinem defignando.) L. Lucius h. 44. Dion.
l. e. n. 41. l. 49. Xiphil. in Augufto. Politianus) frat.
l. e. n. 41. 4. c. 11. in Alex. Macæd.
l. b. n. 41. De vmbra ad foletem. de foled gelu.
l. b. n. 55. ad exercitacionem virtutum.
l. e. n. 58. Itaque nec celit) carnifici
Tanni virtum. quanti

TERTULLI
OPERA

Ex libro de Patientia, pag. 141.

p. 141. l. c. n. 1. constantiam commendandi
p. 142. l. a. n. 14. Tum de domino --- absolute veniam of-
fense patientia? ut erat antea.
l. d. n. 26. de bono eius late retractat?
l. f. n. 34. hauserat, facit?
l. g. n. 35. temperavit. Quod crimen? P. C.
ibid. n. 38. erudit. Quid enim? ita numero exigente.
p. 143. l. b. n. 45. Prohibita ita: restincti animi,
l. e. n. 50. Nam quid faciunt, quum
l. f. n. 53. in amittendo, & qui in ipsam animam, ita
videtur postulare sententia.
ibid. n. 55. minorum delibatione laedemur?
ibid. n. 57. à Domino vapulabit? Var. c.
p. 144. l. a. n. 64. gloria ubique vana, --- hoc quidem loco
quum maxime, quum alterius? Var. c.
l. b. n. 64. tamen iudicantis patientiam cauit,
l. e. n. 68. operatio Mali. Multiplicia
ibid. nulla necessitas patientiae.
ibid. n. 69. medela patientia. Certemus
l. d. n. 71. nos decet, dignatione
l. e. n. 76. Quod ad pacis? & ibid., ne dicam septies, vel
septuagies
ibid. n. 77. nisi prius iam deleret, vel, dolorem? P. C.
l. f. n. 78. Cum distincto matrimonio, ob causam for-
nicationis scilicet.
ibid. n. 79. poenitentiam iniuit,
p. 144. l. g. n. 80. nec sua requirit, sed offert sua.
ibid. Ceteroquin quid impatientie reliquisset?
l. b. n. 84. quid, pro aliquo asseruit.
p. 145. l. a. n. 85. Domino, quum lqualore
procurat contentia carnis? P. C. ut sit septi-
mus casus.

Ex libro de Spectaculis, pag. 151.

p. 151. l. c. n. 17. quod ad cetera congrunt.
p. 153. l. a. n. 66. fordidè infructa, vel modice, locuples &
splendida est
l. b. n. 67. Et ut de locis? P. C.
ibid. n. 69. Idololatrias recognoscis?
l. c. n. 78. Murria quoque id olim fecit. Plin. lib. 15.
e. 29.
l. e. n. 88. patrie Iunoni
ibid. n. 93. terræ matri, vel veri.
l. f. n. 97. à locinitio. Theatrum
p. 154. l. b. n. 117. quia ferarum voluptati non satis fiebat, ut
erat prius.
l. e. n. 136. qualitates contariis conferamus.
l. b. n. 145. furit, alibi competit
p. 155. l. b. n. 156. ut plasticam Dei supergressa, sed propter
l. d. n. 164. defensionem suaditudi cuiusdam? Cogitan-
dum an hic, & de Corona mil. ita legendum,
l. e. n. 166. & Apulias? Videtur Punicum vocabulum,
quasi, apulias, à pluvio turta loca, unde A-
pulia forte Italia provincia, quod pluvius
ferre careat.
l. f. n. 169. etiam oris spectaculo.
p. 156. l. a. n. 183. callos pugnonum, & rudium fungos? ut in-
strumentis tribuatur lesio.
l. d. n. 196. quid te fiat in caelo
l. g. n. 208. praesto sunt non pauca, sed multa.

Ex libro de Idololatria, pag. 170. e

p. 170. l. a. n. 1. opera recognosce?
l. g. n. 15. omnem mundi censum? P. C.
p. 171. l. b. n. 23. similitudinem fieri iussit. Si eundem.
ibid. n. 24. si nulla vox spiritus
l. f. n. 43. remediis iam vñtatis
p. 172. l. b. n. 61. de ludimagistris, & de ceteris.
ibid. n. 62. Qui quartia tamen non frequentabit?
l. a. n. 74. De grauioribus, si cetera? infra ibid.
l. g. n. 80. Taurarius? --- & Turarius per templa
transibit
p. 173. l. b. n. 96. contamines? non? & infra. Sin vero & dif-
simulaueris
l. e. n. 104. Ceterum de mundo exiretis. --- conuersatio-
nis inimicis? P. C.
l. f. n. 110. non dicam duos dies? suos? P. C.
l. g. n. 111. At nunc lucent tabernæ
ib. n. 112. personas quæ apponuntur,
p. 174. l. a. n. 122. deprehenderit factum
l. c. n. 128. Sinec in vocatu, nec
l. g. n. 141. induantur pretextæ
ibid. 141. ex forma Dominica? & infra n. 142.
domicilii incertus? P. C.
p. 175. l. a. n. 145. paratæ irrogantur
l. c. n. 157. Porro quid erit deieratio per eos
ibid. n. 158. readstringit,
l. d. n. 158. Quid aliud fecisset

ibid.
l. f. n. 166. & erit Idololatria, profestio moris tui.
Videntur reitari Montani verba, ita ut alius
litteris scribenda essent.
ibid. contendere potes, neque noluisse. --- vñque
voluisti, & hæres tam in factis. --- nec po-
tes leuiore crimine maius excludere.
l. g. n. 166. sonus? At enim Zacharias
p. 176. l. a. n. 174. secundum arce tyrum. --- in arce tyro.

Ex libro de habitu muliebr, pag. 183.

p. 184. l. c. n. 38. materie cultus facularis, id fuit necesse est,
l. d. n. 42. Quid si de qualitate vñs gloria est auro &
l. e. n. 44. argento? At quin
l. g. n. 65. sine fecti & acris operatio vigere non pos-
sunt.
p. 185. l. a. n. 70. Ceterum si materie ex Deo sunt, non statim
ibid. n. 71. & huiusmodi fructus: laet in omnibus,
quæritur:
ut alia virta ambitionis
Nam tanto --- quod concupit? asserit,
non queris, aut dabitur.

Ex libro de cultu feminarum, pag. 188.

p. 188. l. d. n. 6. studiis, formam nitoris sui eandem circum-
ferentes)
ibid. n. 7. propter vanitatem gentilium? ibid. deuitat
affectum. Quota denique vt neget ap-
petitum?
l. f. n. 8. Quid altori concupiscentiam
l. b. n. 11. vt culpa vaces, ab iniuria non liberaberis? ut
p. 189. l. a. n. 11. infra n. 15. vel propter iniuriam.
formam vero fidelis non spectat
l. d. n. 20. estigie mentis, quibus lingua non licet,
l. b. n. 24. & salutaribus vñsibus? P. C.
l. f. n. 28. in finem appropinquare deforme est. Quid
l. g. n. 32. enim? tanta
p. 190. l. a. n. 40. obediendæ gratitatis
l. d. n. 52. factis deorum vñtrarum fructum. An excidi-
bis de nouitia sal. disse. Nos sumus,
l. e. n. 55. ex illis iam feruntur corporis cicatricibus)
sic illis iam feruntur corporis cicatricibus)
sic illis iam feruntur corporis cicatricibus)
sic illis iam feruntur corporis cicatricibus)
sic illis iam feruntur corporis cicatricibus)
ibid. n. 57. ex ea libido possidenda
p. 191. l. e. n. 82. Stemus expedite

Ex libro I ad Vxoem, pag. 195.

p. 196. l. d. n. 32. vt non satis habeamus
l. e. n. 35. quum plæque gentium? & infra ibi. 1.
Quod quid difficile videtur
l. f. n. 43. Nam manentibus interim vñs? vel annu-
entibus,
l. g. n. 45. Quare facultatem contentiendæ quantum
possimus diligamus? quum primum obu-
l. b. n. 51. imbibamus:
suscepit tuenti pater omnium. Vide P. d.
145.

Ex libro II, pag. 200.

p. 200. l. b. n. 5. Quoniam vero difficile est,
l. f. n. 16. alter in his peruenire iubetur? Inde n. 17.
sanctificare eam non possunt, cum non
sint deprehensi.
p. 201. l. b. n. 37. sustinent quidem, P. C.
l. e. n. 47. Hoc signi erit, quod solis petionib.
ibid. n. 53. per Apostolum eius deunitatum. Quam
hultus amantæ causam desinat,
l. f. n. 58. Nonnullæ se libertis, & seruis suis conse-
runt,

Ex libro de Corona militis, pag. 205.

p. 205. l. e. n. 4. feruire posse præsumperant.
l. d. n. 6. Negauit ille, quod ceteris, sibi liceret.
l. b. n. 11. reuelari aufpicatus? Var. c. P. C.
ibid. n. 12. Et nunc rursus sanguinis sui spe, calcatus
de Euanpeli paratata, succidus de ac-
tore verbo Dei, --- & de matryni candi-
da melius coronatus.
p. 206. l. a. n. 22. suo nomini vñdicandam
p. 207. l. b. n. 62. Deum nature proximè
l. d. n. 65. certe enim cæcos fuisse
p. 208. l. g. n. 14. Familiarissima est ad uocatio necessitatis,
p. 209. l. d. n. 181. vt & corona consignes,
l. b. n. 186. in sacramenti cñctione cietatæ,
l. e. n. 193. manus inferat Idololatria,
Ex libro de Virgib, velandis, pag. 220.
p. 222. l. a. n. 39. Ita mulier natura nomen est vxoris, & vxor
conditione
l. d. n. 48.

l.d.n.48. sed qua marita) P.C.
l.e.n.48. vocabatur per vocabuli huius
ibid.n.50. sita virgini carum capillum deoeri meritur,
 quem admodum & puero promissum.
p.223.l.b.n.62. & omnem nominans mulierem, cum ea
 nominasset virginem.
l.g.n.44. & animam expectatione.) *ut supra.*
ibid.n.97. menses tributa dependunt) P.C.
p.224.l.a.n.106. Quid singula persequar? Sole enim mani-
 festat paratur) *vel*, Sole enim manifesta
 paratur) P.C.
l.d.n.115. dummodo lateat quod) *& ibid.* Conscia
 mulieritatis.
l.f.n.121. tentationibus gradum obstruxerit.
p.225.l.e.n.139. veritatem consuetudini preponentibus,

Ex libro de Præscriptionibus aduersus hæreti-
cos, pag. 234.

p.234.l.d.n.4. quot tantum hæreses valeant, non quantum
 sint, quum
p.235.l.a.n.11. & veratissimi in ecclesia) *& infra l.2.* ver-
 satos æstimandos,
p.236.l.b.n.62. pulsabit, qui otium nouit?
l.d.n.67. probationis præuero,
l.e.n.68. ad hoc inuenis, vt credas.) *& n.71.* & velim
 sic nusquam, *Phil.3.c.12.*
l.b.n.83. cum in nomine Dei varie
p.237.l.b.n.98. ex litteris fidei) *& ibid. n.99.* & huc præstue-
 bamus allocutionis
l.e.n.99. sine ne ille iuris eorum, an ne eas habere
 possint, dispici debet cui competat pos-
 sessio.
p.239.l.d.n.171. dum conditioni date sibi
l.g.n.186. traduces habent. Confingant
p.241.l.e.n.238. à quo intellectus interuertatur
p.242.l.e.n.305. cetera obsecra: communes enim
l.g.n.307. extendit se totum, & fecisse sic cælum) *ex*
Epiph.
p.243.l.e.n.311. ex quo colligeret retenta animarum sola
ibid.n.314. Has ergo circumducere breuiter expedi-
 diam.) *& indel.3.* processisse mentem P.C.
l.d.n.315. nisi qui nullus) *& ibid.* negat, sed non alte-
 rius, *scilicet uoluptatis.*
p.244.l.a.n.326. post hunc diuersa sentire
l.e.n.330. postquam pro Christi nomine.

Ex libro de Baptismo, pag. 277.

p.278.l.f.n.64. vitio in vsum commodum
p.279.l.f.n.100. scripta sunt, quum schismata
p.280.l.a.n.111. sanguine glorificaretur: proinde vt nos face-
 ret aqua vocatos, sanguine electos. Hos fac-
 duos baptizatos comitit, quia qui
ibid.n.116. aut diaconi vocentur dicentes,) *id est, di-*
scipulis, Apostoli.
l.e.n.127. diuina creditur? Nonne
l.g.n.134. quam Dei. Proinde Dominus

Ex libro aduersus Hermogenem, pag. 293.

p.293.l.d.n.9. non alium videtur, sed aliter cognoscere,
p.294.l.a.n.15. & qui patrem Deum faceret.
l.e.n.20. quando fuit hæc.
l.f.n.26. Ille quidem Deus, contestabitur Deus.) *ut*
erat prius.
p.295.l.b.n.31. sed egu sic se Deo præstitit,
l.f.n.40. quin & Deus hoc frustra
l.g.n.44. conuixerit bellius,) *ibid. n.45.* Eritque mate-
 ria
p.296.l.e.n.51. qua bonus, — qua non bonus,
l.g.n.54. quam quia non poverit
p.297.l.b.n.66. Deus fecit vniuersum esse proprie
p.298.l.n.78. quamquam possimus vnde vnde illas
l.e.n.83. alienum, & status sui extraneum.
p.299.l.e.n.102. visibilem, & habitabilem.
l.b.n.106. quia inerat eis — intelligi poterant?
p.300.l.a.n.109. Scuit esse
l.e.n.122. potest alii similitudinem de suo
p.301.l.b.n.131. de bono melius.) *Equè ibi* comparas Deum
l.e.n.139. totam eam fabricatum) *ut erat prius*
p.302.l.b.n.151. vbi que, & vnde apparere? *l.d.n.158.*
 que illi non erant necessaria, si apparen-
 do — perfectus fuisset.
l.e.n.155. operatus est ea, que molitur est.
ibid.n.157. extendit cælum.) *Indel. d.n.158.* operatio-
 ne Dei vniuersa consistunt.
l.d.n.159. mundi de factis eius

Ex libro aduersus Valentinianos, pag. 316.

p.316.l.b.n.10. facili charitati) *l. Cor. 13.*
l.e.n.15. Porro facies Dei spectat,
l.f.n.23. cuiusdam veteris opinionis semen — nactus,
 Colobaru viam delinuit, cam p. Prot.
 intravit
p.317.l.b.n.50. pronuntiavit de latini nomine,) *vel*, è
 lati.
l.e.n.65. quiete monere eum
l.f.n.96. acclamant. Audis tu
l.g.n.97. inconuenientia tui, siue coniugis Philleti fa-
 tierare
p.318.l.b.n.123. ratissimum par duorum
l.d.n.135. vniuersum quæ florebat,
l.g.n.168. relinquunt interim odor
p.319.l.a.n.195. recordans, eo de gaudio risus lumen
l.b.n.196. disculsi sset, quoties ridere voluisset.) *Inde n.*
 208. atque conformat
l.e.n.212. defixit) *Indel. d.n.213.* indidit hilaritatem
ibid.n.216. subquit intra se ipsa in illos.
l.d.n.219. potuit effingere,
p.320.l.a.n.266. adhuc tantum quod aquis) *coqit abitur am-*
 plius.
p.320.l.d.n.285. volunt illum proficias earum) P.C. *Vide Fe-*
 sum.
p.321.l.b.n.351. recipiuntur. Furtim si ita est,
l.d.n.358. aliquem Onesium) *id est, seruum,*
nonisfrum. allusum est ad Philemonis ser-
uum.
l.g.n.358. Accipe alia ingentia Cercuriana) *Cercurus*
Asiana nauis progradus.
p.322.l.a.n.398. atque ita inolecentes) *de carne Christi c. a.*
inseleco nusquam legi.

Ex libro de Anima, pag. 341.

p.342.l.b.n.20. omnia præscribis, proprietatibus etiam in-
 ter
l.g.n.62. Aristotelem. Fortasse an extruuntur) P.C.
p.343.l.a.n.76. amore coegregit
l.e.n.81. Vnde hæc vis incorporata — propelleret?
l.b.n.103. Ceterum est inuisibilis.
p.344.l.a.n.108. vtrud trisariam distantium,) *vel*, distan-
 tium.
p.345.l.b.n.144. traditorem tamen nondum,
l.f.n.155. non vt substantia alium, sed
p.348.l.d.n.253. alicui adhæret, cui inuisa, & innexa
l.e.n.253. sine atundine, sine ceruo, si quid attingit,
 vltro ambibit, & quidem
p.349.l.f.n.299. historias) *que Milehas) vel*, casque Milehas
p.350.l.b.n.20. nec vlla demutatione rempori subest, nec
 eadem in multitudine
l.e.n.320. ad euerendam memoriam
l.d.n.323. nec si quidem omnes.
l.e.n.326. sed estulo iam parum
l.f.n.328. nouissime edici. Videbimus
ibid.n.330. At quando ruborator exitus
l.g.n.330. ille quidem de confusioibus
l.b.n.333. latrocinio *insequitur* appellat
p.351.l.d.n.348. mortuum adhuc corpus vtrique? Nequa-
 quam.
p.352.l.g.n.379. qua infans reuertatur? quale est autem
ibid. carentes ii, per quæ eadem probarentur.
p.353.l.a.n.388. Viderint Thamm, licet bis elati,
p.349.l.e.n.244. confiteris animam non eandem: similem
 dicendo, non ipsam.
p.353.l.d.n.406. nihilominus tugulo, ventre que confolsis
p.354.l.b.n.407. ornamenta, quam caudæ) P.C.
ibid.n.408. iusto Deo,
l.d.n.412. finxit summum patrem,
ibid. ab is per inuidiam retentam,) *scilicet Iremam.*
p.355.l.g.n.444. nec vt ipse locundus,
p.356.l.g.n.473. numquam fucideret quieti,
ibid. prolatozem valetudinum) *vel*, protogato-
 rem.
p.357.l.d.n.480. diuortium crederet: vt omnia magis) *& in-*
fra, & quidem ex forma continæ.
ibid. seu moneti, seu terteri à Deo velut fulgore
p.358.l.e.n.543. Porro quoniam non est ex arbitrio
p.360.l.b.n.618. quacum peruixissent,
p.361.l.a.n.622. & censeat iuuenta senecta ponderata,
p.362.l.b.n.652. satisfecimus.

Ex libro de carne Christi, pag. 390.

p.390.l.g.n.27. dimitti desiderauerit,
p.391.l.a.n.31. in diem inolecentem, grauem,
p.391.l.e.n.48. quam homo: Deus Marcionis audi
p.392.l.a.n.37. angelus quidam illi Philomeas.) *l.g.n.45.*
 dicentes licet carnem,

TERTULLI
OPERA

p. 392. l. a. n. 37. quoniam (quia id quod
p. 393. l. a. n. 81. penitentiam admiserit.
p. 393. l. e. n. 86. figuratum est, & iam
p. 394. l. a. n. 100. si in carne conuersam,
l. e. n. 107. solidata, & singularitas tota est.) *ibid.* n. 108.
l. b. n. 118. Etanxia est, inquit,
p. 393. l. f. n. 138. & tamen mihi vacet incurfus Adæ, vnde
Christus Adam
p. 396. l. e. n. 153. propheta David. Ille) *Et l. e. n. 154.* Auulsi
me, inquit, ex vtero.) P. C.
p. 396. l. a. n. 156. pandentibus exinde venis
l. g. n. 158. vt caro, non ex femine carne procefferit.
l. b. n. 158. caro ipsius est sola hæc
ibid. n. 160. Hoc nomen non debet caro extraneæ.

Ex libro de Resurrectione carnis, pag. 406.
p. 406. l. a. n. 9. pulsata saltem, licet non adita veritate.
p. 407. l. b. n. 21. quo quomodo velint, tamen) *l. e. n. 25.*
l. e. n. 31. incurfione prætricta.
p. 409. l. a. n. 83. suas intrant) *vt supra.*
p. 410. l. e. n. 112. Christum dominum par esse.) patiare. P. C.
l. g. n. 112. concretionem parati.
p. 412. l. d. n. 162. sed Thracis, vel Galli,) P. C.
p. 415. l. e. n. 236. tam aperte propheta iaculata,
p. 415. l. e. n. 243. cecidisset, vt manifestus est,
p. 417. l. e. n. 270. de alio piscis euomitur.
p. 418. l. a. n. 284. magis conlucaui, id est, patefecit,
renouari die ac die *vt supra p. 418 l. a. n. 282*
renouatur die ac die.
l. b. n. 285. per supergressum in supergressum) *ita ad-*
uorsus *Gnoff.*
p. 420. l. a. n. 326. nisi illuc penetrat
p. 421. l. b. n. 347. non alias hic baptisfare
p. 425. l. d. n. 420. non posse. Licet

Ex lib. Laderfus Marcionem, pag. 445.
p. 445. l. d. n. 25. quem negare non potuit creatorem
p. 446. l. e. n. 40. Sgen, tum vique
l. f. n. 48. in medio autem deos diiudicabit,
p. 448. l. a. n. 64. tempore) in nealio) *ibid.* insigniora & su-
periora opera) P. C.
p. 449. l. a. n. 104. vacent subiecta,
l. e. n. 110. Deo creatori deputandam) *ibid.* ex aridis, &
fucidis. P. C.
l. g. n. 120. qui modo cum non vltro
p. 450. l. a. n. 151. statimque satis plana res est Prædicar
p. 451. l. a. n. 153. Quid ni fuisset? Non possit quiduis Deo,
ibid. n. 154. non licet,
hinc censetur, si agat: sic nec voluisse videbitur.) P. C.
l. a. n. 159. referti, cui deficit prima, non habenti pro-
prium) *Inde l. 2.* Exhibe ei principalem
l. b. n. 171. Quid enim tam perfecta caritatis) *ibid.* fe-
licitates, ò Marcionita.

p. 453. l. a. n. 190. Quid fiet peccatori cuique dic illo? rcspon-
dentur.
l. e. n. 194. prouide cur tantam
l. f. n. 204. compescere in totum,

Ex libro II. pag. 462.
p. 461. l. b. n. 6. de arbitrio sensus sui pensantur Deum aliqui:
p. 463. l. a. n. 6. id est magnitudinem, qua Deus
ibid. n. 7. Elaias iam tum Apostolus) *vt supra.*
p. 464. l. b. n. 30. ad formam Dei respondentis,
l. f. n. 36. non fauente institutioni, non seruiente.)
l. g. n. 37. si caret hoc iure
l. g. n. 38. quia aliter quam Deum) *Inde l. b. n. 39.* ream
ostendit, quod ipsa commisit.
p. 464. l. b. n. 40. vt definas quætere) *Inde p. 465 l. e. n. 44.* quod
bene acceperat, vt ipse
p. 465. l. d. n. 53. imaginem Dei comparare.) P. C.
l. b. n. 62. 63. & dices ei: Hæc dicit Dominus. Tu signa-
culum
p. 466. l. a. n. 67. læsit hominem electum ad Dei obsequium
eiectum à Dei obsequio.) P. C.
l. e. n. 73. Ita si societas--separationem earum non
potest capere, quo ore
l. g. n. 78. Qualem oportet Deum, vel qualem malles
expedire: sub quo delicta
p. 468. l. f. n. 126. ne villo momento) *Inde l. 3.* ad liberandas a-
nimas
l. g. n. 129. & tandem vasis istis renuntauertur
p. 469. l. b. n. 446. Deus æternus) *Et a 40. g. 28. lxx. ita Fulgent.*
lib. 3. ad *Trasimundum.*
l. e. n. 148. vel ex edito
p. 469. l. f. n. 158. & plurimæ misericordix. est enim *περιλάει*
p. 470. l. a. n. 166. pro rerum variantium sese occurfu rei o-
stendimus) *ita Prob.* (occurfifici) P. C.

l. b. n. 88. & exinde omni) *ibid.* figur apud David scri-
ptum est
p. 471. l. b. n. 191. Quid si enim eadem) *ibid.* de seculo sollicit-
tærum
ibid. n. 196. omnem malum, quem) *ibid.* n. 197. diffini-
tionis pristinæ fecit
l. a. n. 207. à Christo reformatus, & reprobatus. & red-
ditus, potius quam excludis, cum pre-
ferri.
ibid. n. 208. Nam frita est, quomodo cum) P. C. *Inde n.*
208. qui res suas autentes
Ex libro III. pag. 480.
p. 481. l. e. n. 9. & nominum prætorato) *ibid.* n. 10. fidem eli-
cit) *vt supra de Monog. p. 670. l. d. n. 10.*
l. a. n. 11. & quum maxime
p. 482. l. a. n. 24. cum etiam Euchariorum Apostolos
l. b. n. 27. nec statim præiudicium) *l. e. n. 34.* & condan-
te (spiritum) *vt supra.* secundum Prophe-
tam
p. 483. l. a. n. 52. propter eundem Domini conspectum) *vt*
aduersus Ind. c. vlt.
l. e. n. 58. peti mortem reuertentis
p. 484. l. b. n. 89. iam figuratum non fuisse) *vt supra.* *Inde*
p. 485. l. e. n. 101. quis enim ex ensis operabitur,
l. g. n. 106. tunc Græca) P. C.
p. 486. l. f. n. 127. de qua quum maxime
p. 488. l. d. n. 170. separantini qui Dominica vasa portatis) *vt*
l. e. n. 171. *vt supra.*
l. b. n. 182. Vespasianum non penitentem intellexit
fieri) *Tempus scilicet quod præmiserat,*
strata via à Christo
p. 489. l. g. n. 196.

Ex libro IV pag. 501.
p. 501. l. a. n. 4. vel quod magis in vltis edicere) *vt supra.* l. b. n.
5. & quidem vt accepto) *vt supra.*
p. 502. l. e. n. 27. estiam circa titulum: ceterum Apostolorum
etiam ergo) P. C.
l. a. n. 31. à nostra veritate deficiunt) *ibid.* n. 31. sed &
profertur
ibid. n. 33. Si enim Euangelium, quod Lucæ referat
penes nos (videlicet iusan & penes Mar-
cionem)
l. f. n. 36. & nostrum antequam id emendans
ibid. n. 38. ab initio id ab initio) *l. g. n. 43.* vt non etiam
damnatum) *vt supra.* cum eo damnatum
p. 503. l. a. n. 48. integra decurrunt
l. e. n. 59. Equid erit) *vt supra.* l. f. n. 65. Hoc age Marcion.
Aster
l. f. n. 66. & non est bonum auferre panem
p. 505. l. b. n. 101. & hoc semel fandum
p. 506. l. b. n. 116. quod ne Valentinus quidem
l. e. n. 118. non admittit insaniam hereticam
l. g. n. 126. temporis Ioannis cum præstantis) vt tempus
suo cam definas, si non eius fuerit, iam-
que erat. Teneo meum) *vt supra.*
p. 507. l. g. n. 150. animæ omni) *vt supra.*
p. 508. l. b. n. 160. habes actum euangelizantis) *vt supra.* P. C.
Et l. a. p. 81. & audirum pacis
l. d. n. 165. Hos spectabat Platimus) P. C.
l. e. n. 168. videns ignotos, & extraneos: Et dices cor-
di tuo, quis
l. g. n. 179. & ipsi egebis solatia) P. C.
p. 509. l. e. n. 190. Sanctificat eum) *vt supra.* *Inde nam* *vt supra.* sancti-
ficari) *vt supra.*

p. 510. l. e. n. 222. & quidem tam plena atque perfecta
l. f. n. eod. ipse prætare) *ibid.* dentem excussita
l. g. n. 224. indiget, datori in peratam habes
ibid. n. 225. cura vltimo) *ibid.* n. 30. probe nec alii
p. 511. l. a. n. 232. disciplina, qua cognita) *vt supra.* Itaque Deus
Marcionis, & si quum maxime
l. e. n. 238. quia solutorum) P. C. l. e. n. 244. beneficia præ-
cellerunt?
l. f. n. 248. regula excidete, quanti Christum
p. 512. l. b. n. 257. quineque eundem sperat
p. 513. l. a. n. 276. in Iudæa
l. b. n. 294. Num quid vel hic edidit cuius) *vt supra.* Prohibet eos
p. 514. l. b. n. 302. centum hominum:
ibid. non potest nouum sensisse Christum, nisi
l. e. n. 313. vel, non potest non eum) *vt supra.* nisi
cruciatu delibratus, quæsi non vltimo
suspensus
l. g. n. 317. separaturus. Sic enim alienos) *vt supra.* *vt supra.*
p. 515. l. e. n. 339. & excidit mentem
p. 515. l. g. n. 350. debere, qui semper
l. b. n. 353. Agnosto iudicis fœueratem. Econtra
Christi eundem animaduersorem dete-
stantis discipulis, *vt supra.* *vt supra.*
p. 516. l. e. n. 385. abundantiæ circumcidens, *vt supra.* *vt supra.*
immamissime cuiusque bellix) P. C.

lg.n.387. id est fidei: hanc erogationem, & subiectio-
nem) *Mare. ult.*
p.517. l. n. 397. vnum aliquod ex omnibus) P. C. l. f. n. 407.
exigeret sublimior spes,
p.518. l. n. 429. hoc quo significat
lg.n.437. Saepiam huius
p.519. l. n. 456. Ita dico, vobis, *Chp. p. 120. l. a. n. 464.* parafis,
cui erunt
p.510. l. n. 468. tantum quod reuelata, quam) *ibid.* ne de eis
cogitarent
l. n. 474. Deum suum metuens
p.521. l. n. 494. recognofo te exigere, *ibid.* n. 495. subfequitur
De
p.522. l. n. 510. quorum speciem Iudaei gerunt, *lg. n. 513.* vocationem,
caeleste conuiuium) P. C.
l. n. 519. dominicos debitorum, diminutis cautionib.)
Chp. p. 522. l. c. n. 532. vt vnde vnde magis
proberetur,
p.522. l. n. 537. & patrem tamen testans eum
lg. n. 543. Sicut & propheta auctoritate:
p.523. l. n. 547. adulteri fulgura iaculatus est) P. C. l. b. n. 151.
quam Marcion. Christo suo) P. C.
l. n. 555. & candida — pto spiciatur) *ibid.* n. 556. Nec
enim cessit) *feram dicere) P. C.*
p.523. l. n. 559. committitur illi: nec enim alius
l. f. n. 568. cum alter, vii dominus, siue per semetip-
sum
p.524. l. n. 573. qui confiderent
lg. n. 589. qui quoquo modo) *ibid.* n. 591. Atqui ne — ne
viliam) P. C.
p.526. l. f. n. 640. qua fuerantur, *p. 527. l. a. n. 643.*
cuius est rei,
l. a. n. 644. cui confiditones deputantur,
l. c. n. 657. leuauit in me plantam.
ibid. n. 661. pretium appetitari, & dederunt
p.528. l. b. n. 690. diuim partim, partim forte
ibid. n. 693. Habes salu tui
l. d. n. 699. Denique si castro non fuit, sed phantasma
l. f. n. 706. ellet, qui existimabatur.

Ex libro V. pag. 562.

p.563. l. c. n. 18. hinc, video dies, subterit
l. a. n. 23. desiderabar, quos si quando vult Iudaismi
magis affines intelligi. Cum vero
l. f. n. 25. praedicandi munus obuet,
p.564. l. c. n. 39. & deputatus est) *ibid.*
impleri, aut iam implendum) *l. f. n. 51.* & si ex
parte conuertit.
lg. n. 52. Alitum super omnem
p.565. l. e. n. 66. & qua ignotis, — & qua nescit irasci.) *ibid.*
n. 67. pernent fulnitia deputata,
l. b. n. 74. etiam vera, *ibid.* gabatarum purgatio) P. C.
apostolus vult
p.566. l. e. n. 86. in qua admittenda fornicatio) P. C.
p.567. l. a. n. 109. Deus patet, ex quo omnia, ex quo omnia no-
l. b. n. 115. bis, nisi
l. e. n. 110. Praterco si quando paria eorum, qua retra-
ctata sunt, quaedam &
p.568. l. c. n. 136. qui timeret eam, cuiusnam Christus
l. f. n. 138. Hoc cadit, quod) P. C. *ibid.* quomodo in A-
dam
lg. n. 143. nisi filio vero, Nam) P. C.
ibid. n. 144. carni deputans ex vtero spiritus, quod ex ip-
so. Hic accedit, *quod.* Huc
l. b. n. 147. Sed si & hic P saluus
p.569. l. e. n. 117. ideo de corpore) P. C.
p.570. l. f. n. 183. nec vltra Postum — prae manu erit, scilicet
huius,
p.571. l. c. n. 193. mortis demutari conueniant, *ibid.* n. 194.
Ideoque ostendit) P. C.
l. n. 197. vindicari iniquus enim
l. d. n. 20. angelum nouimus. DE PARADISO suus
filius est.
l. e. n. 206. adhuc congressi. Quotiens probaueram
concessionem eius — apud creatorem?
quamuis & ipsa epistola
lg. n. 211. quia & hi legem ignorantes, natura) P. C.
ibid. n. 213. vindicabuntur à Deo illo iudicio
per quae haec
p.572. l. a. n. 221. peccatum in morte
l. b. n. 223. inquit, regi per corpus Christi,) P. C.
ibid. n. 225. liquit delictum laeas) P. C.
l. d. n. 228. Quam vero vtique substruxerit, *ibid.* de
litur similis, & vera de censu, non vera de
simili.
Phantasma, quia ostentum est, *l. f. n. 235.* Vn-
de enim eruptio?
ibid. patebant de Elia, vt sequentia

l. b. n. 237. retributionem iniuriae, sed inceptioem) *ibid.*
Christi autem non & creatoris,
lex vtroria est turpitudini) *l. e. n. 246.* verat
nihil haberi) *sic infra semper.*
p.573. l. f. n. 252. Euangelio, penam, quos ait luteus exitia-
leno.
lg. n. 254. Quisquis est autem ex duobus,) *ibid.* pro-
pter hoc dabit eis in finctum
l. b. n. 255. Christum creatoris subimitate) P. C.
p.574. l. a. n. 258. secundam boni affirmationem) *ibid.*
l. e. n. 266. Apollolus sciuir: Quisifer) *ibid.* conuerfa-
tus fuerat Apollolus. Non quia
l. g. n. 272. Marucine) *vide Catull. Epigr. xii.*
p.575. l. a. n. 275. praecedentis non minor syllabas subtrahi
cum paginas — subducatur.
l. b. n. 276. qui omnia condidit, pronuntiaffer:
l. b. n. 295. exiit foris) *vide 197. l. a. n. 298.* esse nesciuit:
p.576. l. e. n. 299. offenderent inuicem: Aduerfus
l. b. n. 302. & inani seductione,) P. C.
l. e. n. 310. quidam vero & per boni affirmationem, *de*
ibid.
l. f. n. 312. Quia nec hic Apollolus
lg. n. 314. Non enim exaggetaret
p.577. l. a. n. 319. & ipsa lege mortis) P. C.
ibid. in carne demutari habebunt.

Ex libro aduerfus Gnosticos, pag. 592

p.592. l. e. n. 4. tor venena, quot & genera,) P. C. *ex 1. f. n. 10.*
l. e. n. 8. & vrgendi bestiae calcem, *vt infra l. f. n. 10.*
lg. n. 13. Nec amara enim potio,
l. b. n. 14. nisi de debito primum,) P. C. *ibid.* de necessi-
rate dicendum.
p.593. l. a. n. 17. Non facietis vobis deos argenteos, & deos
aureos non facietis vobis. Secundum]
p.594. l. a. n. 33. aut quoquo modo veniet
ibid. n. 34. par sum illis, nisi illis
l. a. n. 35. plaga, nec alium scitum) *ibid.* malum enim
l. c. n. 36. Deum qui praesumpfit,
communi aliqua malitia certat) *ibid.* in quan-
tum morti
l. d. n. 38. macerando restinguit,] *ibid.* potionibus cor-
rigit.
l. f. n. 39. Amait quos vocauerat
ibid. n. 40. nulla sunt praelia, nulla sunt vulnera,] *id est*
non estimantur, licet sint.
lg. n. 41. stipendia, ciuitatem. *ibid.* n. 42. plus victori-
arum est, quam iniuriarum.
p.595. l. a. n. 45. atrocitatem iudicabis? — Deus concupi-
l. d. n. 45. scit) *ibid.* & si homo certam
& Latari in hodiernum) P. C.
l. e. n. 54. auspicata est: Denique
p.596. l. e. n. 66. de recepu) *sic infra.*
ibid. n. 68. Nolite enim iniquum) nec ipsi, sed De-
miurgus constanter prohibet
lg. n. 72. adificari in caelos, & promissionem suam
p.597. l. a. n. 74. vel negandam est, nam vbi alterum,] *vel pro-*
etiam.
l. f. n. 84. At nunc, quum ipsa) P. C.
p.598. l. e. n. 105. per supergressum, in supergressum,] *eter-*
num.

Ex libro aduerfus Praxeas, pag. 606.

p.606. l. d. n. 20. adultae fruges,) P. C.
p.607. l. a. n. 34. Millies millia) *ibid.* patris, quod non pati-
tur
l. d. n. 43. Aiant quidam) P. C.
p.608. l. e. n. 54. Hic si qui putauerit) *l. d. l. 2.* non ideo non v-
tuitur
l. c. n. 58. & ad quae mandatus
lg. n. 65. vt patet sim, filium habeam — vt filius sim,
partem habeam, — Quae enim me faci-
unt, si habeo? Quae
p.609. l. b. n. 74. dum inberet enim seret, per eum. — aut sibi
iustus
p.610. l. a. n. 75. à Deo affirmata affirmat & hic
ibid. n. 76. Christum & Spiritum sanctum Plus
p.611. l. d. n. 93. sine rationis, & amentia. *id est, sine periculo*
rationis, & sine amentia.
l. b. n. 102. Notandum in marg. locus *E. f. n. 40. g. 28. Sic*
Phoebadius, Chrysostomus, Eulgentius.
p.612. l. a. n. 105. Qui est, quoniam multi dii dicuntur. P. C.
l. e. n. 114. prater sopheriam non fuit) V. t. c.
p.613. l. b. n. 116. quid lesu contingeret,) P. C.
l. c. n. 129. & qui audierint,
ibid. quia filius
p.614. l. e. n. 137. exaudias, sed propter) *ibid.* ex abundanti re-
sponderet
ibid. ex Deo exisse.
l. e. n. 139. Deus, inquit, glorificabit
p.615. l. a. n. 148. Euangelii perueerat

l.d.n.155. haecenus Deus,qua
l.g.n.163. fermo in carne Denique de hoc
p.616.l.b.n.169. quia quod de carne
l.b.n.279. fontis utique patiatur] *vel, æque*

Ex libro de Exhortatione castitatis, pag. 661.

p.661.l.d.n.2. Quamquam de huiusmodi
p.662.l.c.n.14. fed matricum voluntati subministravit.
ibid. Quæ enim in manifesto,
l.e.n.16. Ex parte non delinquis, non
ibid. à potiore rescindi. Hæc præst.
l.g.n.20. non habere, quia nec bonum.
p.663.l.b.n.27. & prima Dei voluntate sanxerunt.
ibid.n.28. Alioquin iam non vna caro, nam duo in vna
ibid.n.29. carne tunc erunt,
l.d.n.34. matrimonii legem, tam secundum
l.a.n.37. ut tempore suo cædat illam.] *ibid.n.35.* po-
 stera pristinis prævalere.
l.f.n.40. plenius, atque strictius præscribitur, vnius
 matrimonii oportere ad legem in ordinem
 Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso, v-
 bi necesse est, habes oportere etiam disci-
 plinam sacerdotis, vbi necesse est habere
 ius sacerdotis.

ibid. qui eo factio excommunicatur actione sacerdotis.
p.664.l.c.n.51. quam alium schomo sentiet,] *P.C. & ibid.* in
 prope est celo.
l.d.n.56. & si illa oratione commemoras,
l.f.n.58. Ut ergo quid pro. Ut quid ergo
ibid. —minum* in perfectionibus.] *Hic, ut con-*
ibid. stat. *de sum multa.*
l.f.n.61. vsuris, si forte relinquendis, filiis.
l.g.n.62. Quid ergo facies, si nolens vxorem de tua]
P.C.

l.g.n.62. Puto nobis tam licere nascentem necare,
 quam & natum.
ibid.n.64. & si auspiciis initium est.
ibid.n.65. Nam quod ipsi Pontifici maximo iterare
 matrimonia non licet, monogamiz glo-
 ria est.
l.b.n.71. Inuenit diabolus post luxuriam, castitatem
 perditricem,
ibid.n.72. id bonum inferi, quam viuenti separari
ibid. Quantæ igitur, & quæ in ecclesiis ordinari
 solent.

Ex libro de Monogamia, pag. 670.

p.670.l.d.n.10. fidem eliciente pro eis] *Sic supra adu. Marc.*
ij. p. 481. l. c. n. 9.
p.670.l.g.n.15. Si tamen dilcedas à comparatione, non erit
 melius
p.671.l.d.n.23. sine monogamiz professione referre,
l.b.n.61. tum de ceteris argumentis. Cum
p.673.l.f.n.77. quando iam indignus, quia non meruit.

Ex libro de Fuga in perfectione, pag. 683.

p.683.l.b.n.8. Sed non statim hac sententia de ceteris
l.c.n.16. nisi cum in tempore persecutionis ecclesia
 in antonio est? Tunc & fides
l.d.n.20. Si quoniam iniquitas
p.684.l.a.n.31. quid est bellum quam persecutio?] *& ibid.*
 aut vitam afferunt, aut mortem,
l.b.n.36. Sicut duplex ratio defendit,] *& P.C.*
l.a.n.39. sicut fugientes reducere in medium] *&*
Vat. c.

l.f.n.44. qua per totum orbem] *ibid.*
l.g.n.106. Vt ergo perficeretur predicatio,] *ibid.* non
 propter eludendum periculum pro no-
 mine

l.g.n.45. Neque enim quasi tacitis
ibid. repleant doctrina sua.
p.685.l.a.n.48. nec fugerunt de ciuitate] *P.C.*
l.g.n.74. Pulchrior est miles in prælio amissus,
p.686.l.b.n.82. detinebuntur illi mercedis suæ mercedes,
 vel in compensationem.] *cap. 4. & 6. 100n.*
ibid.n.83. verum quod dispersum regem faciant,
l.c.n.86. indignum Deo, & dispositione eius,
l.e.n.90. Quis tamen ab negotiore rem spernat?
ibid.n.98. Cum das, utique ne tradaris, voluisti: non
 traditus autem, nec traduci habebas.] *Af-*
ferit, non querit.

ibid.n.92. dum nolo traduci quod sum, sum confessus
 id esse, quod nolo traduci:
l.g.n.94. voluntas Dei sic est Alpicc--- dispositum
 statum,] *P.C. ex Vat. c.*

ibid.n.96. Sanguine empiti, sanguine muerati,] *Joan. 6.*
p.687.l.a.n.100. Potro qui concuti, non peti.] *& P.C. ibid.*
 aspiciens dicit: De reatu. Vlticac & ini-
 micum.
l.b.n.100. Omnium iam nunc Dominicarum senten-
 tiarum sunt & cause, & regulæ termini
 non in finitum enim.
ibid. At qui adeo omni petenti
ibid. deberet de mammona hominibus,
ibid.l.c. si nobis de dominica oratione
ibid. quasi & fugere scriptura permittat,

Ex libro aduerfus Pſychicos, pag. 692.

p.694.l.c.n.48. prælium admoebant.
l.f.n.46. Reddidimus vetera, ad noua nunc docu-
 menta
p.695.l.b.n.54. Danieli in lacu leonum
l.c.n.57. Deo suauit, quoniam ex necessitate
l.a.n.64. in nouam obstruendi requiro,] *ibid.n. 65.*
 sed tamen puto
p.696.l.a.n.70. legem in posterum facit
ibid.n.71. illa poterunt retrahere, aut & illa resutare
 debuerunt, aut ex terra illa suscipere
 cum & Antichristi aduersum nostrum
 hæc signa ad satisfactionem inuitatus
 balnea, & tabernacul.] *P.C.*
l.b.n.72. non utique in substantia carnis,
l.c.n.75. mundi potentes, aduersus
ibid. & ipsa, quæ tam sæpe] *P.C.*
l.d.n.76. atque ita, hoc iam exortus,
l.a.n.78. facere Domino, sicut iudicare illius est:
l.b.n.89. Spiritus sancti, prædammas] *P.C.*
p.697.l.c.n.97. hæc signa ad satisfactionem inuitatus
 balnea, & tabernacul.] *P.C.*
p.697.l.g.n.106. non utique in substantia carnis,
ibid.n.107. mundi potentes, aduersus

Ex libro de Pudicitia, pag. 704.

p.704.l.d.n.2. vt non elatio, sed moderatio] *P.C.*
l.g.n.4. Testamentum coacta
p.705.l.a.n.9. dedecorabit vitilis leuitas,] *P.C.*
l.c.n.13. dum ne secundas quidem
l.a.n.21. Dimitti autem, vt dimittatur tibi à Deo
 delicta mandantur,] *P.C.*
l.f.n.23. vita ei, qui non] *l.g.n. eod.* intermissibili. Su-
 perest
l.g.n.24. consequitur ne frustra agatur,
ibid. consequitur, frustra agitur, quantum au-
 tem] *P.C.*

l.b.n.26. aduocat, precibusque negotiata compaffio-
 nem elicit, quam] *Locus amplius conside-*
randa.

p.706.l.a.n.27. quæ veniam ab hominibus
ibid.n.28. nuptiam an viduam quis inuict, dum non
 sum, sicut] *P.C. ibid.* in curribus pudici-
 tia

ibid.n.29. periclitabitur, ne inde conferre
l.b.n.32. firmam dis, muniendisque
l.c.n.34. Honorabitur itaque
ibid. & si qua vis fuerit,] *P.C.*
ibid. illi de medio emicanti adunant, concor-
 porant

l.d.n.35. Sciunt luci mei, & montes,
ibid. procrem. Ego quoque homicidium non
 numquam in cæcis laboro,] *P.C.*

ibid.n.37. quot pellicatus--- quot ritualitates--- quot
 custodes--- quot delatores--- quot con-
 ficios--- quot adulteri

l.a.n.38. Personæ acceptatio est,] *cap. 6.* Miserabilio-
 res penitentiis reliquiti. Plane, si osten-
 das

ibid.39. Ianuam penitentiz pandat.
l.g.n.43. quotiens reum istorum, totiens inuenimus
 sed amarum inde gustare,
l.a.n.55. ancipitis negotioris
l.f.n.58. non lucernæ speculo, sed rotis
 quo volunt, trahunt,
p.708.l.b.n.66. quorum mensam Iudaica
l.c.n.73. vbi nec ille compos est vitalis elcæ,] *P.C.*
l.f.n.76. Dominus gnarus benignus magis, quam
p.709.l.b.n.82. gnarus,] *vt in oppositis Iuda,*
 vt Deus iusti iudex,
ibid.n.83. haurio, quæ non potest frangi
l.c.n.84. captas tuas queris, ne ruitas de gregem
 hiant.

ibid.n.85. vidi. Vide quasi
p.710.l.a.n.101. ad Dominum. vt quoquo modo auferant
 de medio eorum, non utique
 quod corruptum esset, & in munditia
 manifestum prædamauerit

l.f.n.114. vidi. Vide quasi
l.b.n.118. ad Dominum. vt quoquo modo auferant
 de medio eorum, non utique
 quod corruptum esset, & in munditia
 manifestum prædamauerit

p.711.l.a.n.120. manifestum prædamauerit
l.c.n.125.

TERTULLI
OPERA

lfn. 126. gurgiti malum tradis, id est, fornicatorem
 lb. n. 133. Deus & hunc, & illos conficit. *ibid.* fornicationi, sed Domino *ibid.* & Dominus corpori, & Sermo
 p. 712. lb. n. 135. auferet tibi, — addicit. *P. C. ibid.* glorificat, & tollit Deum in corpore
ibid. n. 136. quia praestat *ibid.* non vret concupiscentia
 n. 136. Sic vult nos praeter sollicitudinem *l. d. n. eod.*
 placeant coniugi
 l. g. n. 142. potest, qui per Christum mortuus
 p. 713. l. a. n. 148. & ad indictionem omnis pudicitiae. *ibid.* iam audisti per Esaiam *ibid.* ne atigeritis.
 lb. n. 151. Odiu ecclesiam malig — & eum *ibid.* ut fo-
 l. d. n. 156. sine ruga vinctus, ut virgo, *ibid.* Quod si &
 l. a. n. eod. diuina, si ita competisset dari restitutionem
 suis etiam post fidem lapsis, *l. Locu mire*
corruptus.
ibid. quo nam vsque, aut sub condicione
 l. g. n. 162. vt quoque nomine purgatus
 p. 714. lb. n. 117. quos a delicto *ibid.* n. 169. in quo nos
 sensus
 p. 714. l. f. n. 174. omne sacrilegium impudicitiae
ibid. ex redundanti alicuius
 lb. n. 177. rursus renouari in poenitentiam,
 p. 715. l. a. n. 181. de pristinis causis aliquid
 l. e. n. 191. assignat: sed rursus quid potestas?
ibid. Spiritus. Spiritus autem Deus est. Quid au-
 tem docebat?
 lb. n. 183. hoc solius spiritus est.
 l. f. n. 191. conspirauerunt, Ecclesia ab auctore
 lb. n. 191. ex confessione vincula
ibid. quam qui Ecclesiae perdidit *P. C.*
 l. g. eod. n. donantis supplex,
ibid. capiti librato, — iam leoni concessio,
 p. 716. l. a. n. 194. ingeram vsque in sinum
 lb. n. 195. Atqui nulla

Ex libro de Trinitate, pag. 727.

p. 727. l. e. n. 7. arboris doceretur, sed futurum si forte, ex
 voluntate hominis

p. 728. l. e. n. 17. templum non capit, quem mundus non ca-
 pit.
 p. 728. l. a. n. 20. nisi a bono Deo recessisset. *Græca forma.*
 p. 730. l. d. n. 39. tenebrosa silucent.
 p. 731. l. b. n. 50. dum ex Maria nihil accepit, neque nobis
 p. 732. l. d. n. 66. natiuitas, & qua caro factus est, esse homi-
 nem, & qua verbum Dei,
 l. f. n. 68. peti plium, & merito Deus est:
 p. 734. l. a. n. 82. nisi quoniam ex resurrectione
 l. e. n. 85. suis viribus exiens,
 l. f. n. 85. in gloriam Dei patris sui euertere
 p. 735. l. b. n. 93. sermonem in illo non esse deductum. *ibid.*
 p. 736. l. a. n. 93. non potuit se exercere.
 Frangitur
 p. 736. l. f. n. 101. distinctionem pertinet: quantum vero ad
 concordiam in vna fide & sententia per-
 tinet, vnum ambo sunt. *Sic videtur locus*
implendus, aliqui mancus.
 p. 737. l. g. n. 105. Et omnis qui viuit, & credit
 p. 739. l. g. n. 116. Ex quo etiam Deus confirmatur esse, qui
 p. 740. l. f. n. 129. sed post resurrectionem
 p. 742. l. f. n. 137. credamus sicut fidelissimum,
 p. 743. l. e. n. 143. Si enim innatos fuisset, comparatus
 — duos faceret innatos, & ideo duos face-
 rent deos: non genitus esset,
 l. e. n. 144. ceterorum omnium dominus sic, *Phil.*
 8. 10.

Ex Epistola de cibis Iudaicis, pag. 750.

p. 750. l. e. n. 2. faciat hilariorem) aliter, libere iorem?
 l. e. n. 5. & spiritualis illatio retineatur.
 p. 751. l. e. n. 9. in ore habeant quasi cibum quendam præ-
 cepta diuina: vagulam fundant, *P. C.*
 l. d. n. 10. accular deformatos in feminam
 p. 757. l. b. n. 20. Ceterum nihil tam intemperantiam coe-
 cuit,
 l. d. n. 21. vt & ieiuni matutino tempore, bibant) *Ita*
iam pridem emendaram.

